

ISSN 2587-2036

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Yıldız Graduate School of Social Sciences

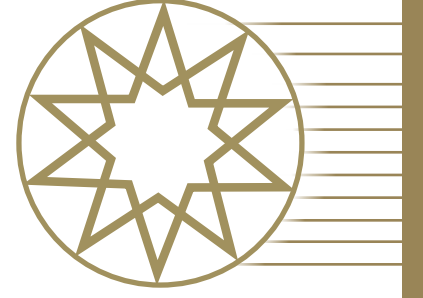
Volume 7
Number 2
Year 2023

YTÜ
PRESS

www.ysbed.yildiz.edu.tr

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Yıldız Graduate School of Social Sciences

Volume 7 Number 2 Year 2023

EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU, Türkiye

CO-EDITOR

Asst. Prof. Dr. Mahmut BİLGETÜRK, Türkiye

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Aerkin ARIZI, The Minzu University, Beijing, China

Prof. Dr. Ali Fuat ARICI, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Ayşe Banu KARADAĞ, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETGİN, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Birsnel KARAKOÇ, Uppsala University, Sweden

Prof. Dr. Caner TASLAMAN, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Cemal ZEHİR, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Emine BOGENÇ DEMİREL, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Esin CAN, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Francesco SCALERA, University Of Bari "Aldo Moro", Italy

Prof. Dr. Güler ARAS, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Halit KESKİN, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Hasan Basri GÜNDÜZ, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. İbrahim KIRCOVA, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Jamaluddin HUSAIN, Purdue University, USA

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ, Dumlupınar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. M. Eyyüp SALLABAŞ, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. M. Sait ÖZERVARLI, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Dr. Mehmet Engin DENİZ, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Faik YILMAZ, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Mumtaz AKHTER, University of Punjab, Pakistan

Prof. Dr. Murat DONDURAN, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Nurşin A. GÜNEY, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Sait ÖZTÜRK, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Salih DURER, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

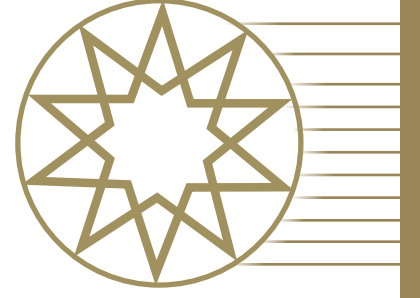
Prof. Dr. Suat UNGAN, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Timothy RASINSKI, Kent State University, USA

Prof. Dr. Turan SAĞER, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Yıldız Graduate School of Social Sciences

Volume 7 Number 2 Year 2023

Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Yavuz ERİŞEN, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Zühal ÖLMEZ, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Ercan KARAKOÇ, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. M. Hanifi Macit, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Osman Kürşat Yorgancı, Yıldız Teknik University, İstanbul, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Volkan Yavuz, Ankara Hacı Bayram University, Ankara, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Elmira ADİLBEKOVA, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan
Assoc. Prof. Dr. Fulya MEMİŞOĞLU, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KAHRAMAN, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Teyfur ERDOĞDU, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye
Asst. Prof. Dr. M. Fatih Şengüllendi, Beykent University, İstanbul, Türkiye

Abstracting and Indexing: Scilit, Open Ukrainian Citation Index (OUCI), Google Scholar, EBSCO

Journal Description: The journal is supported by Yıldız Technical University officially, and is a blind peer-reviewed free open-access journal, published twice a year (June-December).

Publisher: Yıldız Technical University

Editor-in-Chief: Prof. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU, yasinsehitoglu@gmail.com

Language of Publication: English-Turkish

Frequency: Twice a year (June-December)

Publication Type: Online e-version

Journal of Yıldız Graduate School of Social Sciences (JYGSSS) is a open access scientific and "double blind peer review" journal published twice a year (June-December). The publication language of the journal is Turkish. Studies in other languages can also be accepted and published with the decision of the journal editorial board. No fee is charged from the author(s). All publishing rights of the articles belong to Yıldız Technical University. The opinions and arguments expressed in the articles published in the journal are solely belong to the author(s) and do not reflect the views of Yıldız Technical University administration. All legal liability for the contents of the articles belongs to the author(s).

Papers are actively checked for plagiarism with iThenticate program.

Kare Publishing

Address: Göztepe Mahallesi, Fahrettin Kerim Gökay Caddesi, No: 200/A D: 2 Çemenzar - Kadıköy

Phone: +90 216 550 61 11

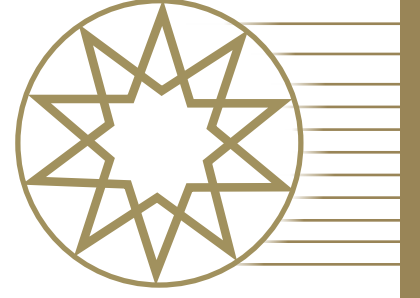
Fax: +90 216 550 61 12

Web: www.karepb.com

E-mail: kare@karepb.com

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Yıldız Graduate School of Social Sciences

Volume 7 Number 2 Year 2023

REVIEWERS LIST

Prof. Dr. Ali Ekber AKGÜN, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Emel ESEN, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Bilge ERİŞ DERELİ, Marmara University, İstanbul, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Selda GÖRKEY, Işık University, İstanbul, Türkiye

Asst. Prof. Dr. F. Onur EKEN, Beykent University, İstanbul, Türkiye

Asst. Prof. Dr. Fatih PINARBAŞI, Medeniyet University, İstanbul, Türkiye

Asst. Prof. Dr. Hakan SOYDAŞ, Karadeniz Teknik University, Trabzon, Türkiye

Asst. Prof. Dr. M. Fatih ŞENGÜLLENDİ, Beykent University, İstanbul, Türkiye

Asst. Prof. Dr. Serkan ÖZDEMİR, Erzincan Binalı Yıldırım University, Erzincan, Türkiye

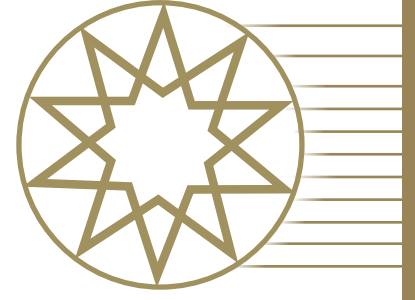
Asst. Prof. Dr. Tuğba KARABOĞA, Amasya University, Amasya, Türkiye

Dr. Feyza BACA BİÇER, Doğuş University, İstanbul, Türkiye

Dr. Onur TERZİ, Aydın Adnan Menderes University, Aydın, Türkiye

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Yıldız Graduate School of Social Sciences

Volume 7 Number 2 Year 2023

Ethics & Policies

Open Access Policy

Yıldız Social Sciences Institute Journal supports the Budapest Open Access Initiative statement of principles that promotes free access to research literature. The declaration defines open access to academic literature as free availability on the internet, permitting users to read, record, copy, print, search, or link to the full text, examine them for indexing, use them as data for software or other lawful purposes without financial, legal, or technical barriers. Information sharing represents a public good, and is essential to the advancement of science. Therefore, articles published in this journal are available for use by researchers and other readers without permission from the author or the publisher provided that the author and the original source are cited. The articles in **Yıldız Social Sciences Institute Journal** are accessible through search engines, websites, blogs, and other digital platforms.

Additional details on the Budapest Open Access Initiative and their guidelines are available at <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/>, including a Turkish translation of the recommendations at <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/boai-10-translations/turkish-translation>.

Fee - Charges

This journal assesses NO submission fees, publication fees (article processing charges), or page charges.

Creative Commons License

A Creative Commons license is a public copyright license that enables the free distribution of copyrighted work. **Yıldız Social Sciences Institute Journal** articles are licensed under the Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC 4.0) version. The author grants the right to share and use original work with the condition that it be appropriately credited, it may not be used for commercial purposes, and secondary products must also be made available under the same terms of use. Specific details can be found at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

Yıldız Social Sciences Institute Journal is committed to encouraging dissemination of academic work and interdisciplinary cooperation.

Ethics Policy

The observance of ethical principles throughout the research and publication process is fundamental to ensuring the integrity of the work and furthering the goal of contributing to and sharing high-quality, objective, reliable, and useful information.

Yıldız Social Sciences Institute Journal has adopted ethical principles based on the guidelines prepared by the Committee

on Publication Ethics (COPE) (<https://publicationethics.org/>). We implement these processes to ensure appropriate support for our authors and their institutions, as well as our readers. It is crucial that all of the stakeholders in the process (authors, readers and researchers, publishers, reviewers, and editors) comply with ethical principles.

Ethical Responsibilities of the Authors

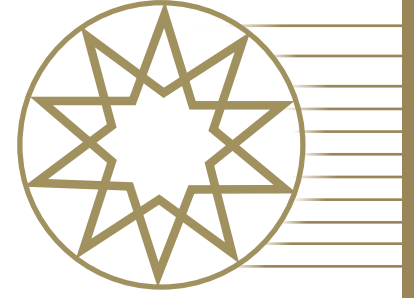
- Studies submitted for publication must be original work of the author. References to other studies must be cited and/or quoted completely and accurately;
- Only those who provide a substantial intellectual contribution to the content of the work may be cited as an author. Other contributors may be recognized with acknowledgements at the conclusion of the article;
- All competing interests or relationships that may be perceived to constitute a conflict of interest must be declared and explained;
- All studies involving human or animal subjects must comply with national and international laws and guidelines regarding privacy and ethical conduct (e.g., World Medical Association Declaration of Helsinki, US National Institutes of Health Policy on the Use of Laboratory Animals, EU Directive on the Use of Animals) and the details of approval and observance should be indicated in the Materials and Methods section of the manuscript;
- Authors must be able to provide documentation showing that they have the right to use the data analyzed, all necessary permission related to the research, and appropriate consent; Raw data and other material used in the article must be available and may be requested from the author(s) in order to verify the validity of the reporting;
- In the event the author(s) notice an error at any point in the publication process or after publication, they have the obligation to inform the journal editor or publisher and cooperate in appropriate corrective action;
- Authors may not submit their article for publication to more than one journal simultaneously. Each application must be initiated following the completion of any previous effort. Previously published articles, will not be accepted, including translations, without the proper acknowledgement of the original author;
- Changes in authorship designation (such as adding authors, changing the printed order of the authors, removing an author) once the evaluation process has begun will not be accepted in order to protect all parties involved.

Ethical Duties and Responsibilities of the Editors

The editor is responsible for everything published in the journal. In the context of this responsibility, editors have the following duties and obligations:

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Yıldız Graduate School of Social Sciences

Volume 7 Number 2 Year 2023

Ethics & Policies

- Endeavor to meet the needs of readers and authors;
- Maintain continuous development to improve the journal;
- Consistently work to ensure quality and academic integrity. The editor is responsible for confirming that the publishing policies and standards are upheld;
- Support freedom of thought;
- Prevent business needs or other considerations from compromising intellectual and ethical standards, including acting in a balanced, objective, and fair manner in the course of their duties without any discrimination based on gender, religious or political beliefs, ethnic or geographical origin, sponsorship, renown, or other influence;
- Apply the publicly defined publication policies created and enforced to ensure a timely and impartial evaluation process for all submissions;
- Protect intellectual property and to defend the rights of the journal and author(s);
- Demonstrate clarity and transparency. The editor is expected to ensure that any errors, inconsistencies, or misleading statements are corrected quickly and appropriately acknowledged;
- Perform a thorough, timely, and objective investigation of any complaint or allegation of misconduct, including providing the opportunity for the author to present information refuting accusations, and to share the findings and conclusions and implement appropriate action, which may include, but is not limited to rejection of an article.

Reader Relationship

The editor is to make publication decisions based on expectations of suitable and desirable material. Studies accepted for publication must be original contributions that benefit the reader, researcher, practitioner, and the literature. In addition, editors are obliged to take into account feedback from readers, researchers, and practitioners, and to provide an informative response. Readers will also be informed of any funding provided to support published research.

Author Relationship

- The decision to accept an article is to be based on the importance, original value, validity, and clarity of expression of the work, and the goals and objectives of the journal;
- Studies accepted for evaluation and publication will not be withdrawn unless serious problems are identified;
- The editor will not disregard positive reviewer comments unless there is a serious problem with the study;
- New editors will not change publishing decisions made by previous editor(s) unless there is a serious problem;
- A description of the submission and evaluation process is publicly available;

- Authors are provided with descriptive and informative feedback.

Reviewer Relationship

- Reviewers are to be selected according to the subject of the study;
- Information and guidance for the evaluation phase is provided;
- Any conflicts of interest between authors and reviewers will be disclosed and managed appropriately;
- Reviewer identity is to be kept confidential to preserve a blind review process;
- Reviewers are to evaluate the study using unbiased, scientific, and constructive comments. Unkind or unscientific commentary will not be permitted;
- Reviewers will be evaluated using criteria such as timely response and quality of observations;
- The pool of reviewers is to be assessed and supplemented regularly to ensure a broad scope of expertise.

Editorial Board Relationship

The editor works with the members of the editorial board to ensure that they are familiar with journal policies and developments in regular meetings and announcements, and will provide training for new members and assistance to board members during their tenure in their role as a supporter of the journal.

- Editorial board members must be qualified and able to contribute to the journal;
- Members of the editorial board must evaluate studies impartially and independently;
- Editorial board members with the appropriate expertise will be given the opportunity to evaluate suitable articles;
- The editor will maintain regular contact with the editorial board and hold regular meetings regarding the development of editorial policies and other aspects of journal management.

Creativity and Openness

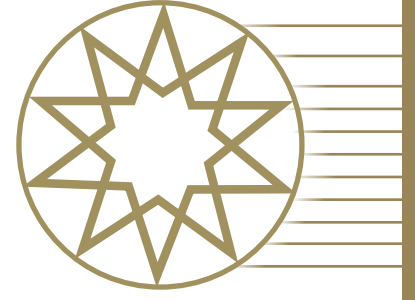
- Constructive criticism is to be encouraged;
- Authors will be given the opportunity to reply to criticism or lodge complaints;
- Negative results will not be a reason for submission denial.

Ethical Responsibilities of the Reviewers

Peer review of research embodies the scientific method, subjecting the work to the exacting scrutiny of knowledgeable colleagues. The rigor of the review process directly affects the quality of the literature; it provides confidence in an objective and independent evaluation of the published work. **Yıldız Social Sciences Institute Journal** uses a double-blind review process. All comments and the evaluation are transmitted through the journal management system. Reviewers should:

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Yıldız Graduate School of Social Sciences

Volume 7 Number 2 Year 2023

Ethics & Policies

- Only agree to evaluate studies related to their specialty;
  - Return reviews promptly and within the designated time-frame;
  - Evaluate with impartiality. Nationality, gender, religious beliefs, political beliefs, commercial concerns, or other considerations must not influence the evaluation;
  - Refuse to review any work with a potential conflict of interest and inform the journal editor;
  - Maintain confidentiality of all information. Destroy manuscripts and related material following the review. Only the final published version may be used for any purpose;
  - Report any suspicion of misconduct to the editor;
- Use thoughtful and constructive language intended to improve the quality of the article. Hostile or derogatory comments are not acceptable.

Ethical Responsibilities of the Publisher

The role of the publisher includes stewardship of the scholarly record. As such, the publisher should:

- Abide by ethical principles related to research integrity; the process of application, review, and selection; and publication;
- Collaborate with the editor and the editorial board to maintain and develop the journal in a relationship that recognizes editorial independence and is defined by written agreement;
- Publish content in a timely manner, including corrections, clarifications, and retractions;
- Preserve published work.

The publication processes of the journal are conducted in accordance with the guidelines of International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE), the World Association of Medical Editors (WAME), the Council of Science Editors (CSE), the Committee of Publication Ethics (COPE), the European Association of Science Editors (EASE) and National Information Standards Organization (NISO).

Examples of some activities considered to be contrary to scientific research and publication ethics:

- Plagiarism: The representation of the ideas, methods, data, or other work of another, in whole or in part, as one's own. The original source must be appropriately acknowledged. Authors are encouraged to offer unique work that does not rely on substantial use of other sources, regardless of citation.
- Fraud: The use of fabricated or falsified data or other deceptive misrepresentation of fact.
- Distortion: Manipulation of the research records, data, images, or results, or presenting unused devices or materials as if they were used in the research, particularly in the interests of study sponsors.
- Republication: Duplicate submissions presented as unique

publications.

- Slicing: The use of a portion of data or findings derived from a single research idea in multiple smaller units as separate publications.
- Inaccurate authorship: The inclusion of individuals as named authors who were not active contributors, the failure to include contributors, or the inappropriate ranking of authors.
- Lack of acknowledgement of individuals, institutions, or organizations that provided financial or other substantial support to the work.
- Use of a thesis or unpublished study without the permission of the owner.
- Failure to comply with ethical rules for human and animal research, including respect for patient rights and animal welfare, or obtaining the required approval.
- The misuse of resources, facilities, or devices provided for scientific research.
- The use of false or misleading statements.

On rare occasions it may be necessary for a journal to impose sanctions on researchers who have engaged in questionable research practices or publishing ethics malpractice: for example, a ban against publishing any further articles in the journal when doing so puts the journal's reputation demonstrably at risk, or not permitting a researcher to serve as a reviewer or editor. Bans of this nature may be implemented for a period of time and revoked or extended if necessary, upon review at the conclusion of the allotted time period. Sanctions may be appealed by writing to the journal editor.

Plagiarism Policy

Plagiarism is the theft of another's work and a violation of ethics, regardless of whether it is intentional or not. It is unacceptable conduct to submit or publish manuscripts using other sources without appropriately citing the reference. It is the policy of the **Yıldız Social Sciences Institute Journal**, to use plagiarism detection software for all submissions and to perform an editorial review when necessary. The editor or the editorial board may request revision or reject a manuscript that does not meet publication standards, including plagiarism, citation or other manipulation, or any fraudulent misrepresentation.

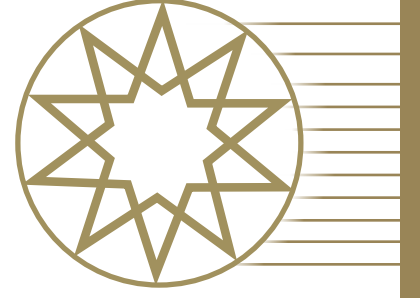
Copyright Transfer

Manuscripts submitted for publication in the **Yıldız Social Sciences Institute Journal** should be original, unpublished work. Upon submission, the authors are obliged to declare that the study, in whole or in part, has not been previously published or evaluated for publication on any other platform. Sanctions may be applied for failure to observe this policy.

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Yıldız Graduate School of Social Sciences

Volume 7 Number 2 Year 2023

Ethics & Policies

Authors agree to transfer copyright privileges upon submission to the **Yıldız Social Sciences Institute Journal**. This transfer takes effect upon acceptance for publication. No part of published material may be used for any other purpose without the written permission of the publisher.

Authors should obtain any necessary permission from the copyright holder when using content previously published in printed or electronic format, including pictures, tables, or other elements. The legal, financial, and criminal responsibility resides with the author.

Authors must return a completed copyright transfer form upon submission.

Conflict of Interest

The editor is required to ensure that any conflicts of interest between authors, reviewers, or other parties are disclosed and managed appropriately to provide an independent and impartial process.

Any potential perception of a financial or personal interest that may affect decision-making creates a conflict of interest. The presence of a conflict of interest is independent of the occurrence

of inappropriateness. The reliability of the scientific process and published articles is directly related to the objective consideration of conflicts of interest during the planning, implementation, writing, evaluation, editing, and publication of scientific studies.

Financial relationships are the most easily identified conflicts of interest, and if undisclosed, they undermine the credibility of the journal, the authors, and the science. However, conflicts can also occur through individual relationships, academic competition, intellectual approach, and more. Authors should refrain as much as possible from any relationship that could restrict their ability to objectively access data or analyze, interpret, prepare, and publish their article. Authors must disclose any relationships related to study submissions.

Editors and peer reviewers should also be aware of potential conflicts of interest and refrain from engaging in any activity that could be questionable and report associations that could be perceived as presenting a conflict.

The publication team works diligently to ensure that the evaluation process is conducted in an impartial manner in order to protect the interests of all parties.

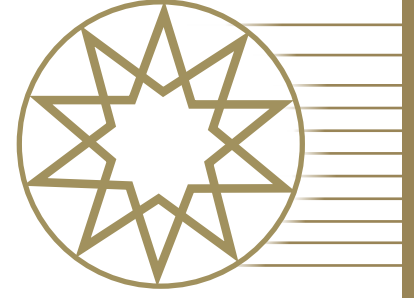
The conflict of interest form and more detailed information are available at: <http://www.icmje.org/disclosure-of-interest/>

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Yıldız Graduate School of Social Sciences

Volume 7 Number 2 Year 2023

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

ORIGINAL ARTICLES / ORİJİNAL MAKALE

- Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında resim ve heykel sanatı 71**
Y. KARATAŞ, Y. ÇELİK
- Algılanan ebeveyn ekonomik geçmişi ve nesiller arası hareketlilik 84**
Ö. TEKE, B. ÜNVEREN
- Kişilik çalışmalarının kavramsal keşfi: Cloninger'in psikobiyolojik modeli üzerine bibliyometrik analiz 99**
H. ŞENGÜLLENDİ, O. YILMAZ

CASE REPORT / OLGU SUNUMU

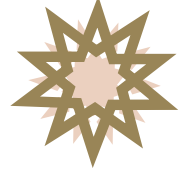
- Örgütsel değişim kapasitesi ve kurumsal risk yönetimi ilişkisi 112**
C. TOPCU, H. KESKİN

REVIEW / DERLEME

- Pazaryeri çevrelerindeki kırılmalığın yerinden edilme deneyimi üzerinden bir değerlendirmesi 119**
T. ÖZBEK, E. ENGİNKAYA

BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEMESİ

- Arz ve talebi birlikte say 131**
S. AKSOY

Orijinal Makale / Original Article

Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında resim ve heykel sanatı
The painting and sculpture art in Ahmed Midhat Efendi's novels

Yasemin KARATAŞ^{a*}, Yakup ÇELİK^b

^aYıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı, İstanbul, Türkiye

^bYıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

^aYıldız Technical University, Institute of Social Sciences, Doctoral Programme in Turkish Language and Literature, Istanbul, Türkiye

^bDepartment of Turkish Language and Literature, Yıldız Technical University, Faculty of Arts and Science, Istanbul, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Hakkında

Geliş tarihi: 23 Mart 2023

Revizyon tarihi: 24 Kasım 2023

Kabul tarihi: 17 Ocak 2024

Anahtar kelimeler:

Ahmed Midhat Efendi, roman
resim, heykel.

ARTICLE INFO

Article history

Received: 23 March 2023

Revised: 24 November 2023

Accepted: 17 January 2024

Key words:

Ahmed Midhat Efendi, novel
painting, sculpture.

ÖZ

İnsanoğlunun temel ihtiyaçlarından sonra yaşamında bir gereksinim olarak aradığı estetik kavramı güzel sanatlarla vücut bulur, somutlaşır. Güzel sanatlar kullandıkları farklı malzemelerle birtakım dallara ayrılrsa da bütün sanat dalları arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur. Güzel sanatların bir kolu olan edebiyat da doğrudan ya da dolaylı yollarla diğer sanat dallarıyla ilişki içerisinde. Özellikle edebiyatla resim ve heykel sanatları arasında yoğun bir ilişki bulunur.

Tanzimat'la birlikte Osmanlı yönünü Batı'ya çevirir. Türk Batılılaşmasının ilk adımlarının atıldığı Tanzimat'tan başlayarak daha önce uzak durulan resim sanatı Türk toplumuna, dolayısıyla da Türk romanına da girmeye başlar. Bu dönemde yazılan romanlarda toplumsal değişimin bir göstergesi olarak resim sanatı yer almıştır. Bu etkiyi romanlarında en çok işleyen yazarlardan biri Tanzimat dönemi romancısı olan Ahmed Midhat Efendi'dir.

Bu çalışmanın amacı, Türk Batılılaşmasının ilk aşaması olan Tanzimat döneminde resim ve heykel sanatının Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarına yansımaları ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmada Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında resim ve heykel sanatına ait unsurlar örneklerle açıklanacak, Ahmed Midhat Efendi'nin bu eserlerde bu sanatlara yer verme sebebi sorgulanacaktır.

Atf için yazım şekli: Karataş Y, Çelik Y. Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında resim ve heykel sanatı. Yıldız Sos Bil Ens Der 2023;7:2:71–83.

ABSTRACT

The concept of aesthetics, which human beings seek as a necessity in their life after their basic needs, embodies and materializes with fine arts. Although fine arts are divided into a number of branches regarding the different materials they use, there is a constant interaction between all branches of art. Literature, which is a branch of fine arts, is in direct or indirect relationship with other branches of art. In particular, there is an intense relationship between literature and the arts of painting and sculpture.

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail adres: ayseminkaratas@gmail.com

Doktora tezinden üretilmiştir. IX. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

With the Tanzimat, the Ottomans turned their direction to the West. Starting from the Tanzimat, when the first steps of Turkish Westernization were taken, the art of painting, which was previously avoided, began to enter the Turkish society and therefore into the Turkish novel. The art of painting took place in the novels written in this period as an indicator of social change. Ahmed Midhat Efendi, a Tanzimat-era novelist, is one of the writers who most used this effect in his novels.

The aim of this study is to reveal the reflection of painting and sculpture art on Ahmed Midhat Efendi's novels in the Tanzimat period, which is the first stage of Turkish Westernization. In this study, the elements of painting along with sculpture art in Ahmed Midhat Efendi's novels will be explained with examples, and the reason why Ahmed Midhat Efendi included these arts in these works will be questioned.

Cite this article as: Karataş Y, Çelik Y. The painting and sculpture art in Ahmed Midhat Efendi's novels. Yıldız Sos Bil Ens Der 2023;7:2:71–83.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyıldan başlayarak yönünü Batı'ya çevirir. Batılılaşma hareketinin getirdiği devlet kurumlarının ve toplumsal kurumların yapısındaki değişimin amacı, Batı'yı her anlamda yakalayabilmektir. Bu dönemde Batı'nın sadece tekniğinden değil, sanatından da etkilenilir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumun yaşamının hızla değiştiği bir dönem olan XIX. yüzyılda sanat alanında da birçok yenilikler ortaya çıkar. Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat ile birlikte İstanbul'da sanat hayatının değişmesini şöyle anlatır: “Devrin gazetelerinde görülen ilânlar her gün Avrupadan yeni bir modanın geldiğini gösterir. Bugün Büyükdere'de kotra yarışı yapılıyor, ertesi günü İngiliz usulü mobilya satılıyor, daha bir başka seferinde, ecnebi bir kadının ‘Pişano denen ve bizim kanuna benzeyen bir çalgıyı’ istenirse ‘haremlerde’ öğreteceği ilân ediliyordu.” (Tanpınar, 2008:129). 1842'de ecnebi kumpanyaları memlekete gelir ve temsiller verir. O zamana kadar Avrupadan pehlivanlar ve hokkabazlar gelirken artık ecnebi kumpanyaları gelmekte, tiyatro ve opera, Avrupalıca giyinmiş devlet erkânı, genç memurlar ve azınlık tebaa tarafından seyredilmektedir. Saray kadınları alaturka musikinin yanında garp musikisini de öğrenmeye başlar hatta küçük balet ve dans heyetleri de teşkil edilir. (Tanpınar, 2008:128) Toplumun sanat alanındaki bu değişimlerinden resim de nasibini alır. Bu dönem, Türk resim sanatının da Batı'ya açılmanın yollarını aradığı bir dönemdir.

“Batılılaşma hareketinin en etkili aşaması olan, askeri eğitimin Batılı bir yapıya dönüştürülmesi, Batı tarzı resim sanatını ortaya çıkarmıştır. III. Selim döneminde, 1793 yılında açılan askeri mühendislik okullarında (Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahr-i Hümayun) Fransız askeri okulların eğitimi uygulanmıştır. Batı tarzı resim yapan ilk Türk sanatçıları, askeri okul öğrencileridir. Bu okullarda, daha çok askeri amaçlarla verilen resim derslerinde, perspektif kuralları ve ışık-gölge gibi tekniklerle, nesneleri iki boyutlu yüzeylerde üçüncü boyut yanılsamasıyla birlikte göstermek öğretmiştir.” (Papila,2008:120).

XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısı, sergilerin açıldığı, hatta resim üzerine eleştirilerin bile yazılmaya başladığı bir dönemdir. Ayrıca dönemin padişah Abdülaziz de bu çabaları desteklemiş, Batı'ya resim konusunda eğitim görmele-ri amacıyla öğrenciler gönderilmiştir. 1835 yılında devlet, Batı resmini yerinde öğrensin diye on kişilik bir öğrenci grubunu Avrupa'ya gönderir.

19.yüzyılda, Batı tarzı resim sanatının varlığı ve gelişmesi, Osmanlı hükümdarları ve devlet bürokrasisi tarafından Batılılaşmanın en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmiş ve desteklenmiştir. 1835 yılından başlayarak, yetenekli öğrencilerin Avrupa başkentlerine resim eğitimi görmek için gönderilmeleri de yer alır. Önceleri Avrupa'nın Viyana, Berlin, Paris ve Londra gibi başkentlerine öğrenci gönderilirken, daha sonra merkez haline gelen Paris'te, öğrencilerin daha iyi eğitim alabilmeleri için, 1861'de Mekteb-i Osmani açılmıştır. Bu uygulamanın amaçları arasında, bu gençlerin daha iyi eğitim almalarının yanında, geleceğin Osmanlı toplumunun üst düzey bireyleri olarak hedeflenen “Batılı kimliğini” yaşayarak edinmeleri sayılabilir. (Papila: 2008:121)

Batılılaşma ile birlikte ressamların yanında yazarlar da yönünü Batı resmine çevirir. Değişen sosyal ve siyasal şartlara bağlı olarak yazarın gözünü Batı resmine çevirmesi kaçınılmazdır. “Çünkü eski resmimizin yazara ilham vermesi, onu beslemesi, hacmin ve çizginin terbiyesinden geçirmesi, ona eşya ve dış dünya ile ilişkideki derinliği öğretmesi mümkün değildi.” (Buğra, 2000: 56) Böylece yazarlar da Batı resmini takip ederek ondan etkilenirler.

Tanzimat'tan sonra Batı kültür ve sanat yaşamının etkisiyle resme dair unsurlar da Türk romanında görülmeye başlanır. Yazarlar bazen konu ve karakter çerçevesinde, bazen de devrin sosyal ve kültürel yaşamını sergilemek amacıyla resim ve heykel sanatından yararlanırlar. Türk edebiyatında bu etkinin ilk ve en çok görüldüğü yazarlardan biri de Tanzimat döneminin en verimli romancısı olarak kabul edilen Ahmed Midhat Efendi'dir.

Ahmed Midhat Efendi

Ahmed Midhat Efendi, Türk edebiyatının en üretken yazarlarından biridir. Uzun bir yazarlık hayatına sahiptir ve sayısı iki yüzü geçen eser bırakmıştır. Bunun dışında gazete ve dergilerde yayımladığı yazıları da çok fazladır. Bu yönüyle yazı makinesi olarak nitelendirilmiştir. Birçok alanda ve birçok türde eseri bulunan yazar, edebiyattan coğrafyaya, müzikten pedagojiye kadar hemen her konuda yazılar- kitaplar yazmıştır. Sanat yönü ağır basmasa da ülkede bir okuyucu kitlesi yaratmayı hedefleyen, Türk okuyucusuna okuma alışkanlığı kazandırmayı amaçlayan bir yazardır. “O, bir okur profili ve kitlesi yaratarak millî yerli ve aynı zamanda medenî bir toplum yaratmanın peşindedir.” (Nemutlu,2018:17). Evlerde okuma saati tesis etmiştir. “O, cemiyetimizde her şeyden evvel büyük kitlenin hiç tanımadığı bir mekanizmayı oynatır: Okuma, hiç okumayanın okuması, okumaya alışması.” (Tanpınar, 2008:412). Birçok alanda ve birçok türde eser veren, toplumun bütün kesimlerine hitap etmek isteyen yazarın asıl gayesi öğretmektir. Eğlendirerek eğiten bir yazardır, bu yönüyle Hacı-i Evvel olarak tavsif edilmiştir:

Ahmet Midhat Efendi telif ve tercüme roman, hikâye ve tiyatro oyunlarının yanı sıra tarih, felsefe, pedagoji, psikoloji ve çeşitli pozitif bilimlerle ilgili çok sayıda kitap yazmış, Siyavuşgil'in tabiriyle bir poligraftır. Ancak bütün bunlarda esas amacı öğretmektir. Başka bir deyişle gayesi öğrendiği her yeni şeyi, basit okuyucu seviyesinin anlayacağı bir dille ifade etmektir, ancak hiçbir sahada derinleşmemiş, fakat halkta bu konulara karşı bir merak ve ilgi uyandırmıştır. (Kerman vd.,2006: 593)

Eserlerinde toplum yaşamına sıkça yer veren yazar dönemine de ışık tutmaktadır. “Onda her şey, sokaktan, istikbalsiz hayattan içine girip yerleştiği ve zahmetlerini talihin koruyucu lütfu gibi kabul ettiği bu zümreyi verir. Onun disiplini ile onun faydası için, onun ruh hıfzısıhhasını düşünerek ve onu yetiştirmek arzusuyla yazar. Üslûbu esnaf kahvelerinde dinlediğinden hiç şüphe etmediğimiz meddah hikayelerinin devamıdır.” (Tanpınar, 2008:410). Yazdıkları yazar tarafından ya bizzat yaşanmış ya da dostları tarafından yaşanmıştır. Bunu *Müşahadat* adlı eserinde “Yazdığım şeylerin birçoğu cidden yaşanmıştır. Birazı kendi tarafımdan olmakla birlikte, birçoğu da dostlarım tarafından gerçekten yaşanmıştır.” (Ahmet Midhat,2013:61). diyerek belirtir. Türkiye’de roman sanatının gelişmesinde önemli rolü vardır. Toplumun eğitmek, bilinçlendirmek amacıyla sürekli tezli romanlar yazar. Eserlerinde sosyal fayda prensibine bağlıdır:

Batılılaşma devri Türk edebiyatının önemli bir temsilcisi olan Ahmet Mithat Efendi, 1870’den 1912’ye kadar yazdığı hikâye, roman, tiyatro eserleri ve edebî, fikrî yazılarıyla halkın bilgi seviyesini yükseltmeye gayret etmiş bir yazar ve aynı zamanda bir gazetecidir. Yazarlık hayatı boyunca sosyal fayda prensibine bağlı kalan Mithat Efendi, ‘Her şey asrın mizacına, istidadına göre olmak

veyahut erbabının derece-i terbiyesine tâbi bulunmak zaruriyattandır’ ilkesinden hareketle Tanzimat’ın ilanıyla memleketimize girmeye başlayan Batı kültürünü doğru biçimde anlatmaya, toplumu eğitmeye, halka faydalı olmaya çalışmıştır. (Durgun, Gökçek, 2016:19)

Eserlerinde sosyal hayatı da işleyen yazar, güzel sanatlara da sıkça yer verir. “Pek çok konuda olduğu gibi Ahmet Mithat Efendi, güzel sanatlar hakkında da okuru bilinçlendirmek amacıyla yazılar kaleme almış, roman ve hikâyelerinde müzik ve resme ilgi duyan, bu sanatların eğitimini almış kişiler yaratmıştır.” (Çağın,2022:8). Ayrıca resim, heykel ve müzecilikle ilgili yazılar da kaleme almış, okurları bu konularda bilgilendirmeye çalışmıştır. Bir yazısında: “Her şey hâl-i tabiiinde ham olup altın ve elmas bile yedi sanatkâra geçmeyince letafet-nisar olamıyorlar. Öyleyse nefaset-i tabiiye dahi bir nev’ ham nefaset olup sanayi-i nefise onu işlemelidir ki tab’ımıza tamamıyla muvafık gelsin.”(-Durgun, Gökçek,2016:111). diyerek güzel sanatların önemini vurgular.

Ahmet Mithat Efendi musiki kadar olmasa da resim, heykel ve müzecilikle ilgili yazılar da kaleme almış, okurları bu konularda bilgilendirmeye çalışmıştır. Ayrıca hikâye ve roman kişilerinden bazılarının ressam olduğunu, zaman zaman mitolojik kişileri benzetme unsuru olarak kullandığını veya bu konuda malumat verdiğini görürüz. Daha Avrupa’ya gitmeden 1883’te kaleme aldığı, şiir, resim, müzik ve heykel sanatları arasındaki ilişki kurduğu “Nefaset-i Tabiiyye ve Sanayi-i Nefise” başlıklı hacimli yazısında Ahmet Mithat’ın amacı biraz da bu sanatlara karşı okurda ilgi uyandırmaktır. (Çağın, 2022:24).

Ahmed Midhat, güzel sanatlara olan ilgisini Osman Hamdi Bey’e borçludur. Onların tanışması Midhat Paşa sayesinde olmuştur. Midhat Paşa, 1869 yılında Bağdat valiliğine tayin edildiğinde Ahmed Midhat Efendi’yi yüz elli kişilik maiyetine dahil eder. Görevi Bağdat’ta kurulacak olan matbaa ile Zevra adlı vilayet gazetesini idare etmektir. Bağdat’a kadar süren bu uzun yolculukta Midhat Efendi, o sıralarda Avrupa’dan yeni dönmüş ve politika müdürü göreviyle heyette bulunan Osman Hamdi Bey’le tanışır. (Kerman, 2009: 369). Ahmed Midhat Efendi ve Osman Hamdi Bey, daha yolculuk esnasında dost olurlar. Osman Hamdi Bey, yol boyunca dikkate değer bulduğu her şeyin fotoğrafını çeker, resmini yapar ve bu resimler Ahmed Midhat’ı derinden etkiler. Ahmed Midhat, Bağdat’ta sekiz ay süren görevi boyunca, büyücek bir evde içinde Osman Hamdi Bey’in de bulunduğu üç bekar gençle aynı evi paylaşır.

Ahmed Midhat Efendi’nin Bağdat’taki hayatı, yetişmesinde olumlu izler bırakmıştır. Osman Hamdi Bey’le beraber geçirdiği bu sekiz ayın Ahmed Midhat Efendi’nin edebî faaliyetlerinde son derece ufuk açıcı bir tesiri olur. Osman Hamdi Bey, Ahmed Midhat Efendi’nin düşünce dünyasında oldukça büyük bir değişime yol açar. Çünkü “Osman Hamdi Bey Avrupa’dan yeni dönmüştür ve Ahmet Mithat

Efendi'nin bilmediği bir yeni dünyadan taze haberler vermektedir." (Buğra,2000:57) Osman Hamdi Bey, onu yazmaya, tercüme yapmaya teşvik eder, tercümelerini düzeltir. Avrupa'dan sürekli olarak getirttiği kitapları Ahmed Midhat Efendi'ye okutur. Onun hayatında bu derece büyük izler bırakan Osman Hamdi Bey, eserlerinde de kendine yer bulur:

"Bu güzel ve hayırlı tesadüf, Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında aslı kahramanlar olmasa bile, uzaktan uzağa Osman Hamdi Bey'i andıran, ondan çizgiler taşıyan sanatçı tipleri yaratmasına sebep olur. Çingene adlı romanındaki Artin Elviyan İtalya'da öğrenim görmüş bir ressamdır. Paris'te Bir Türk romanının aslı şahıslarından Nasuh bir dram yazarıdır ve piyesi Avrupa'da temsil edildiği gibi, büyük bir ilgi ve beğeni ile karşılaşılır. Demir Bey romanına adını veren kahraman, oğlunu Paris'te resim öğrenimi görmesi için adeta zorlar." (Kerman, 2009: 370)

Ahmed Midhat Efendi'nin güzel sanatlar konusunda ufkunu genişleten bir diğer isim Madam Gülnar'dır. Ahmed Midhat, 1888 yılı ağustosunda Stockholm'de toplanan VIII. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi'nde ülkeyi temsil eder ve bu kongrede Rus şarkiyatçısı Madam Gülnar'la tanışır. Madam Gülnar'ın asıl adı Olga Lebedeva'dır. Ahmed Midhat ile Madam Gülnar, Stockholm'den başlayarak Paris'te son bulan seyahatleri sırasında pek çok konuda olduğu gibi güzel sanatlara dair fikir alışverişinde de bulunurlar. (Çağın, 2022:23). Avrupa'ya gerçekleştirdiği ve üç buçuk ay süren bu seyahat Ahmed Midhat'ın resim ve heykele karşı ilgisinin artmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Bu seyahatte pek çok müzeyi, resim ve heykel galerilerini, sergileri gezme imkânı bulur, burada sergilenen eserler karşısında duyduğu şaşkınlık ve hayranlık sonucu ülkeye döner dönmez resim sanatına karşı insanlarda ilgi uyandırmak ve onları bilinçlendirmek için "Bizde Ressamlık", "Resim ve Resme Rağbet" başlıklı yazılar kaleme alır, eserlerinde resim ve heykel konusunu daha yoğun ele alır.

Resim ve heykel sanatının Türk toplumuna ve Ahmed Midhat Efendi'nin düşün dünyasına girmesi, bu sanatın onun eserlerinde yer almasına yol açmıştır. Sanatçı gerek toplum hayatını yansıtmak için gerek bazı kimlikleri görünür hâle getirmek için gerekse de bazı bilgi birikimlerini okuyucuya aktarmak ve okuyucuda bu alanlara karşı ilgi uyandırmak için resim ve heykel sanatına ve bu sanatlara ait olgulara eserlerinde yer verir. Bu çalışmada yazarın resim ve heykel unsuruna yer veren *Çingene*, *Demir Bey Yahut İnkişaf-ı Esrar*, *Müşahadat*, *Bahtiyarlık*, *Kafkas*, *Gürcü Kızı Yahut İntikam*, *Diplomalı Kız*, *Acâyib-i Âlem* adlı eserleri üzerinde durulacaktır. Bu eserlerinde resim ve heykel sanatlarına nasıl ve ne ölçüde yer verdiği ve bu sanatların eserler üzerindeki işlevi değerlendirilecektir. Bu eserlerden biri de *Çingene* romanıdır.

Çingene

Letaif-i Rivayat adlı serinin on beşinci kitabı olan *Çingene* romanı 1887 yılında basılmıştır. Romanda toplumsal önyargılarla mücadele eden güçlü bir duygu olarak aşk işlenir.

Çingene, eğitim ve terbiye üzerine yazılmış tezli bir romandır. Romanın ana karakteri olan Şems Hikmet; varlıklı, eğitilmiş, görgülü ve kültürlü bir gençtir. Bir bahar günü Şems Hikmet, arkadaşları ile beraber sandalla Kâğıthane'ye eğlenceye giderler. Sandalın içinde onun yanında saygıdeğer, eğitilmiş ve kültürlü arkadaşları da vardır. Bu arkadaşlarının her biri bir ilme, bir sanata sahip, her biri kendi vakarına sahip, bağımsız fikirleri olan adamlardır. Bu arkadaşları arasında ressam Artin Elvanyan Efendi de bulunur. Şems Hikmet, Kâğıthane'de Ziba adında çok güzel bir çingene kızıyla tanışır ve ona âşık olur. Ziba'yı eğitmesi için Düriye Hanım denilen bir kadından yardım ister. Düriye Hanım, ondaki çingenelik tavırlarını terkettilererek bir hanımefendi yetiştirir. Şems Hikmet'in Ziba'ya olan aşkını öğrenen ailesi Şems Hikmet'e çok baskı yaparlar. Bir çingeneyi kendisine gelin etmek istemeyen annesiyle tartışan delikanlı, duyduğu ağır sözleri kaldıramaz ve intihar eder.

Romanda Şems Hikmet'in arkadaşlarından ressam bir karakter olarak ressam Artin Elvanyan Efendi'ye yer verilir. Artin Elvanyan otuz yaşında, orta boylu, beyaz tenli, gayet güler yüzlü, güzel bir delikanlıdır. Zevki, sefayı pek seven bir adamdır. Ressamlığı yanında nakkaşlık da yapmaktadır. Artin Elvanyan Efendi hakkında şöyle bilgi verilir:

Artin Elvanyan Efendi aslen Filibeli bir Ermeni olup babası ve ardından da validesi vefat edince dünyada hiç kimsesi olmayan bir adam olarak kalmış ve onlardan kalan mirası da az vakitte yemiş bitirmişti. Bunun üzerine Avrupalı bir nakkaşın yanına girerek İstanbul'da bir hayli zaman onunla beraber çalıştıktan ve nakkaşlığı güzelce öğrendikten sonra yağlıboya resme de kendi kendine merak sarınca, ustanın tavsiyesi üzerine İtalya'ya kapağı atmış ve üç dört sene boyunca çekmediği sıkıntı kalmadığı halde pek güzel bir ressam olmanın yanı sıra mandolin çalmakta da maharet kazanmış olarak İstanbul'a gelmiştir. Gerçi burada yağlıboya resme çokça para veren adam yoksa da Artin Efendi hem ressamlığa hem nakkaşlığa dair işler yaparak oldukça güzel geçinir. (Ahmet Mithat, 2021:9-10).

Ziba'daki değişimi ilk fark eden ve takdir edenlerden biri Artin Elvanyan Efendi'dir. Artin Elvanyan Efendi, bir sene önce gördüğü çingene kızı Ziba'yı bir aile kızı olarak karşısında görünce Şems Hikmet'e Fransızca olarak, "Lakin sizin Kıpti bir kontes olmuş!" (Ahmet Mithat, 2021: 67). diye hayretini bildirir. Onun yağlıboya bir tablosunu yapar:

Sırası gelmişken buracıkta arz edelim ki Ziba'nın yüzündeki mükemmel güzellik zaten Şems Hikmet gibi bir zatı kendisine bağlamışken bir de Artin Elvanyan Efendi bu kızın yağlıboya ile bir resmini yapmış, ressamlık sanatınca yağcılık denilen şekilde Ziba'nın güzelliğini biraz daha artırdığından bu Ziba resmi o kadar güzel olmuştu ki biçare Şems Hikmet'in bu tabloyu hayretle seyretmeye koyula koyula putperest olmasına ramak kalmıştı. (Ahmet Mithat, 2021: 67).

Bu paragraf, Ahmed Midhat'ın resme bakışını göstermesi bakımından önemlidir. İslam inancında putperestlik tehlikesi taşıdığı için resim ve özellikle heykel her zaman uzak durulan sanatlar olmuşlardır. İslamiyet'te insanların bu sanatlardan uzak durmasına sebep olan iki hadis bulunur: "Allah katında Kıyamet Günü azabı en şiddetli olan kimseler musavvirlerdir," ve "Her kim (hayat sahibi) bir suret resmederse, "hadi buna can ver bakalım" denilerek azap edilir. Halbuki o, hayat vermek kudretini haiz değildir." (Buğra, 2000:17). Bu hadislerin yorumu İslam toplumunun resim sanatıyla arasına mesafe koymasına sebep olur. Bu anlayışı yukarıdaki paragrafta da görmek mümkündür. Dinî değerlere bağlılığıyla bilinen Ahmed Midhat İslam'da resim sanatından neden uzak durulduğunu böylece okuyucu-ya aktarmış olur.

Ahmed Midhat bu eserde profesyonel olarak resimle ilgilenen bir karaktere yer vermiştir. Ressam olarak Ermeni bir karakter seçmesi dikkat çekicidir. Bu durum, dönemin toplumsal yapısıyla da örtüşmektedir. O dönemde henüz, Batılı anlamda resim sanatına gereken önem verilmemiş, Sanayi-i Nefise Mektebi yeni açılmış, toplumda Batılı anlamda resim eğitimi almış çok fazla kişi yetişmemiştir. Osmanlı'da ilk Güzel Sanatlar Akademisi olan Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluş tarihi 1883'tür. Bu tarihe kadar resim eğitimi sadece yurt dışından ya da özel mürebbiyeler vasıtasıyla alınmaktadır.

Artin Elvanyan'ın eserdeki rolü oldukça sınırlıdır, eserin vak'asını oluşturan bazı hâdiselerde bulunur, ama olayların akışına hiçbir etkisi yoktur. Eserde yaptığı resimlerle ve sanat anlayışıyla değil, bir ressam olmasıyla ön plana çıkar. Şems Hikmet'in tüm arkadaşlarında olduğu gibi eğitilmiş ve kültürlü bir gençtir. O, mesleğinde başarılı ve ahlak sahibi bir genç portresi çizer. Midhat Efendi'nin "Ahlakı da zararsızdır, zaten güzel sanatlarla uğraşanların çoğunun ahlakı güzel olur." (Ahmet Mithat, 2021:10). ifadesi, yazarın sanatçılara bakışını verir.

Yazarın bu eserde resim sanatına ve bir ressama yer vermesinin temel amacı, görgülü ve kültürlü bir genç olan Şems Hikmet'in güzel sanatlardaki alakasını ve çevresindeki insanların da eğitilmiş ve kültürlü insanlar olduğunu göstermektir. Yazar, ayrıca bu karakterle o dönemde toplumda yağlı boya ile yapılan resimlere pek fazla talep olmaması ve bu sanatın bir sanatçıyı maddî bakımdan tatmin etmemesi sebebiyle sanatçıların bu anlamdaki yaşadıkları sıkıntılara da dikkat çeker. O dönemde toplumda nakkaşlık rağbet görse de ressamlık rağbet görmez. Artin Elvanyan, ressamlık eğitimi almak için yurt dışına gitmek zorunda kalır. Bu durum dönemin toplumsal yapısıyla ilintilidir. Osmanlı toplumunda nakkaşlık ve minyatür ön plandayken Batı'da ressamlık ve portre ön plandadır. Bu anlamda eserde bir Doğu- Batı çatışmasının söz konusu olduğu söylenebilir.

Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar

Ahmed Midhat Efendi'nin "*Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar*" romanı 1888 yılında basılmıştır. Romana ismini ve-

ren karakter Demir Bey, çocukken ailesi ona sürekli eziyet edince bir papazla birlikte Toulon'a kaçar. Papaz onu Pierre Heyder adıyla vaftiz ettirerek Hristiyan yapar ve manastıra yerleştirir. Ama onun gözü askerliktedir. Ali Haydar, askere yazılır ve bir zabıt olur. Bir düello sonucu hapse düşer. Hapisten çıkınca İstanbul'a gelir, Feride Hanım'la evlenir ve Mustafa Kamerüddin adında bir oğlu olur. Mustafa büyüyünce babası onu Paris'e mühendislik eğitimine yollar. Mustafa Kamerüddin Paris'te kendisine düzgün bir arkadaş çevresi edinir. Bunlardan biri Paris'e heykeltıraşlık eğitimi için gelen Narto, bir diğeri Podar isimli bir ressam çırağı, bir diğeri de Pasteur adında bir hukuk öğrencisidir.

Mustafa tatilde gittiği Zürih'te Polini adında bir çiçekçiyle tanışır. Mustafa onun Paris'te oturduğunu öğrenir ve Paris'e dönünce Polini ile sürekli görüşerek yakınlaşırlar. Polini Mustafa'ya babasını tanımadığından, annesini genç yaşta kaybettiğinden, yetimhanede büyüdüğünden bahseder. Polini, annesinin ölmeden önce manastırda ona bir çanta bıraktığını öğrenir. Polini ve Mustafa, manastıra giderek çantayı alırlar. Çantadan bir hayli mektup ve resimler çıkar. Bu resimlerden biri, bir asker zabıtının sulu boya veya yağlı boya ile yapılmış resimleridir. Bunun dışında bir de kendisinin annesiyle resmi ve annesinin Polini'ye yazdığı bir mektup da bulunmaktadır. Bu mektupta kızına babasının Pierre Heyder isimli bir zabıt olduğundan bahseder. Mustafa Kamerüddin Polini'nin babasını araştırmak ve hasta olduğunu öğrendiği babasını ziyaret için Polini'yle beraber İstanbul'a gelir. Demir Bey, humma hastalığına yakalanmıştır. Hastalığın ilerleyen evrelerinde nöbet geçirmeye ve Fransızca sayıklamaya başlar. Eşi Feride Hanım, bu durumdan şüphelenerek Demir Bey'in konaktaki gizli ve kilitli olan odasını açtırır. Odada gördükleri arasında Fransızca kitaplar, madalyalar, istavroz şeklinde nişanlar ve resimler bulunmaktadır. Mustafa İstanbul'a gelince annesi o gizli odada gördüklerini oğluna gösterir ve babasının bir Fransız olduğunu söyler. Oğlu ise başka bir şey keşfeder. Tüm bu evraklar Pierre Heyder adında bir zabite aittir. Mustafa, kâğıtları karıştırır, mektupları okur ve resimleri inceler. Resimlere dikkatli bakınca bu resimler arasından Polini'nin annesinin sulu boya ile yapılmış resmini hemen tanır. Resmi yanına alarak Polini'ye götürür. Polini ve Mustafa resimleri inceleyerek kardeş olduklarına hükmederler. Mustafa eve gidince babasıyla konuşur. Babası Pierre Heyder'in kendisi olduğunu söyler, başından geçenleri anlatır ve Polini'yi evlatlığa kabul eder.

Romanın ana kahramanlarından olan Mustafa, varlıklı bir ailenin oğludur. Paris'e mühendislik tahsili için gelir ama babasına vaadettiği gibi resim yeteneğini geliştirmek ister. Bu amaçla önce ressamlık tahsil etmekte bulunan Podar'ın palet ve fırçalarını yıkamak suretiyle ona yardım eder, palet üzerinde kalan fazla boya ile resim yapmaya başlar. Sonra ressamlığı ilerletmek, gerekli birtakım ilimleri öğrenmek için Podar'dan yardım alır. Podar, Mustafa'ya resimde epey yetenekli ve başarılı olduğunu söyler ve onu üstadı Mösyö

Camillion'a gayet çalışkan ve zeki bir çırak olmak üzere tavsiye eder. Böylece Mustafa Mösyö Camillion'un atölyesine çırak olarak kabul edilir. Mustafa Kamerüddin resimde büyük başarı gösterir. O sene resim sergisine konmak için bir de resim yapmıştır. Bu resim sergi salonuna kabul olunacak kadar mükemmel bulunmaz. Ama resimleri inceleyen heyet, Mustafa Kamerüddin'in ustası Mösyö Camillion'dan delikanlının henüz bir senelik bir çırak olduğunu haber aldıkları zaman şaşarak bir istisna olmak üzere onun resmini kabul ederlerse de Mustafa, bu meselede bile küçüklüğü kabul edemeyerek bunu reddeder. Bir süre sonra ressamlığı iyice ilerleterek ressam kalfalığından para kazanmaya başlar. Resim sanatında kendisini geliştirdikten sonra yaptığı resimleri satışa çıkarmayı dahi başarır. Kazandığı para ile kendisine mükemmel bir kütüphane teşkil eder.

Romanın başkahramanlarından olan Mustafa, idealize edilmiş, olumlu bir tiptir. Güzel ahlakı ile dikkat çeker. Yazar onun eğitiminin yanında sanata ilgi duymasını ve bunda başarılı olduğunu göstermesi ile kültürlü bir tip çizmiş, gençlere Mustafa ile yol göstermiştir. Mustafa, eğitimini Paris'te almıştır. "Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupada tahsil gören Osmanlı gençlerinin istisnasız Paris'e gittikleri görülüyor. Çünkü yeni Avrupa medeniyetinin beşiği, bize göre, Paris'tir." (Okay, 1989:326). Bu durum, dönemin gerçekliğiyle örtüşür. Çünkü 19. yy. Osmanlısında Batı'yı tanımanın en önemli yolu Batıda eğitim almak veya Batı'ya seyahat etmektir. Ekonomik gücü olanlar ferdi olarak, devlet tarafından görevlendirilenler de resmî yollardan Avrupa'ya, bilhassa Paris'e seyahatler yapmışlardır." (Nemutlu,2018:14). Avrupada, özellikle de Paris'te eğitim almak Tanzimat gençlerinin en büyük hayali olmuştur.

Mustafa, Doğu-Batı sentezini başarıyla hayatına uygulamış, Paris'te eğitim gördüğü halde orda da havailik yapmamış, kanaatkâr, düzgün bir arkadaş çevresi edinmiş, derslerinde de başarı göstermiştir. Mustafa görgülü, kültürlü, eğitilmiş ve yetenekli bir gençtir. Eserde bizzat yazarı temsil eder. İki medeniyetin ölçülü bir sentezini yapan, millî ve İslamî değerlere bağlı olumlu bir tiptir. Mustafa, şarkın kültür ve ahlak değerlerine sahip olarak Batı'nın ilim ve teknolojisini elde etmek ister. Ahmed Midhat Efendi, geleceği inkâr etmemek gerektiğine inanan bir yenilikçidir. Bu durum Tanzimat'ın yenilikçi projesinin yazar tarafından da benimsendiğini ve kendi faaliyet alanında bu projeyi gerçekleştirmeye çalıştığını gösterir.

Mustafa'nın resme ilgi ve yeteneği babasından gelir. Zira Demir Bey, küçükken babasından kaçarak sığındığı papazın Beyoğlu'ndaki evinde resimle ilgilenir: "Kâğıt kalem mebzul olduğundan, şurada burada gördüğüm Hazret-i İsa ve Hazret-i Meryem vesaire resimlerini taklit eyleyerek eğlenirdim ki papazlar benim bu kabiliyetimi görek tahsinden geri duramazlardı. (Ahmet Midhat, 2020: 306). Demir Bey'in yaptığı resimler papazların beğenisini toplayacak kadar başarılıdır. Nitekim bu yeteneği çocuklarına da geçecektir.

Demir Bey, oğlunu Paris'e mühendislik için yollasa da aslında oğlunun ressam olmasını istemiştir. Mustafa ise mühendisliği seçmiş ancak babasının isteğini de kırmamış, Paris'e gitmeden babasına ressamlığa çalışacağını vademiştir. Demir Bey, hastalığının ardından kendisini ziyarete gelen oğluna ilk olarak resmi ilerletip ilerletmediğini sorar: "Resmi de ileriye götürdün mü, resmi? Resmi... Çünkü biliyorsun ya? Mühendislik senin intihap eylediğin bir meslek olup ressamlık ise benim intihap eylediğim meslekti." (Ahmet Midhat, 2020: s.43). Mustafa, babasına verdiği vade yerine getirdiğini, resmi epeyce ilerlettiğini, hatta resim sanatından para bile kazanmaya başladığını anlatır.

Demir Bey'in resim yeteneğini verdiği bir diğer çocuğu Polini'dir. Polini, Kontes Duran'ın yanında çok iyi tahsil ve terbiye görmüş, müzik ve resim dersleri de almıştır. Polini'nin de resme ilgisi ve yeteneği olmasının yanında mesleğinden dolayı da resimle ilgilenir. Polini yapma çiçek yapan bir çiçekçidir. Yapma çiçekleri, aslının resmiyle taklit eder. Ayrıca İsviçre'de sadece iki defa görmüş olduğu halde Mustafa'nın resmini yapabilecek kadar resimde başarılıdır. Evinin duvarlarında da epeyce kıymetli levhalar bulunur.

Yazar bu romanda resim konusuna oldukça geniş yer verir. Yazarın bu konuya yer vermesinin temel sebebi, vakanın kuruluşunda resim unsurunun temel bir öge olarak yer almasıdır. Resim bir leit motif gibi sürekli okuyucu karşısına çıkar. Bunda Osman Hamdi Bey'in tesiri olduğu düşünülebilir. Zira "Bu romanın 1888'de yazılmış olması, Osman Hamdi Bey'in ve kurduğu okulun tesirine bağlanabilir. Bilindiği üzere Osman Hamdi Bey, 1 Ocak 1882'de Mekteb-i Sanayi-i Nefise'yi kurmağa memur edilir. Okul 1883'te resim, mimarlık, heykeltıraşlık ve hakkaklık (gravür) bölümleriyle eğitime başlar. 1886'da okul Maarif Nezareti'ne bağlanır." (Kerman, 2009:370). Yazarın Osman Hamdi Bey'le münasebeti böylece eserlerine de yansımıştır.

Yazar bu romanda resimle ilgilenen beş kahramana yer verir: Demir Bey, Mustafa Kamerüddin, Polini, Podar ve Mösyö Camillion. Ayrıca heykeltıraş Narto'ya da yer verir. Dikkat edilirse bu kahramanlardan Podar, Mösyö Camillion ve Narto zaten ecnebidir. Demir Bey de zaten ecnebi kültürüyle büyümüş ve oğlunu da bu kültüre uygun yetiştirmiştir. Kızı Polini de zaten Fransada yaşamaktadır. Podar, Mösyö Camillion ve Narto resimle profesyonel olarak ilgilenmektedirler. Bu kahramanlar gösterir ki resim sanatının toplumdaki yansımalarında bir Doğu- Batı çatışması söz konusudur. Eserin yazıldığı yıllarda ülkede resim eğitimi henüz yerleşmemiş, Sanayi-i Nefise mektebi açılalı çok olmamıştır. Toplumun resme henüz uzak durduğu bu dönemde ecnebi kahramanlar seçilmesi ve resim eğitiminin yurt dışından alınması dönemin toplumsal yapısıyla da örtüşmektedir:

Bilindiği gibi Tanzimat devri hikâye ve roman yazarları, eserlerinde bilhassa şahıs ve mekanları kurgularken kendi toplumlarının elverişsiz olması durumunda birtakım çözüm arayışlarına gitmişlerdir. Yukarıda da söylediğimiz gibi vakanın yabancı ülkelerde yabancı şahıslar

arasında veya kendi ülkemizdeki gayrimüslimler arasında cereyan ettirilmesi bu çözüm arayışlarının bir parçasıydı. Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri bu hususiyetler bakımından da kendi devrinin en karakteristik örnekleri arasında değerlendirilebilir. (Nemutlu, 2018:50).

Yazarın Batı'da resme ve resim eğitimine verilen değeri işleme, eğitimde resmin önemine dikkat çekmesi, okunu resim sanatına yönlendirme gayreti olarak değerlendirilebilir. Eserde resimle ilgilenen birçok kahraman olmasına rağmen, hiçbirinin sanat görüşüne yer verilmez. "Bu eserinde Ahmet Mithat'ın resim bilgisinin faydacı ve taklitçi anlayıştan öteye gitmediği söylenebilir." (Çağın, 2022: 27). Eserde ayrıntılı işlenen bir tablo yoktur. Resim sadece kahramanların ilgi ve yeteneklerini göstermek ve geçmişte kalan bir kahramanın görüntüsünü vaka zamanına taşımak için eserde yer alır.

Müşahedat

Ahmed Midhat Efendi'nin *Müşahedat* adlı romanı 1891 yılında basılmıştır. Roman, Ahmed Midhat'ın natüralist anlayışla yazdığı önemli bir eseridir. "Ahmet Mithat Efendi'nin Nabizade Nazım'la roman, özellikle de romantizm ve realizm/ natüralizm konusunda girdiği tartışmanın hemen akabinde, "tabii/ natüralist" bir roman örneği olmak üzere kaleme aldığı *Müşahedat*, Türk romanının en ilginç eserlerinden biridir." (Gökçek, 2012:31). Romanda Ahmed Midhat Efendi yazar sıfatıyla kendisi de aslı roman kahramanlarından biridir. *Müşahedat*'ın en önemli taraflarından biri, romanın yazılışının romanın konu konusu haline getirilmesidir. Hatta eser, diğer roman kişileri ile birlikte yazılır.

Roman, yazarın vapurda karşılaştığı kadınlarla olan münasebetiyle başlar. Bu kadınlardan biri olan Siranuş'un annesi Ermeni, babası Müslüman bir Arap'tır. Küçük yaşta ailesini kaybetmiş, kimsesiz büyümüş, Ermeni Patrikhanesine yetiştirilmiştir. Yıllar sonra kendisine bir zarf gelir. Siranuş'un hiç görmediği babası Ermeni patrikhanesine, kendisi kanuni ergenliğe ulaşınca kendisine verilmek üzere hisse senetleri bırakmıştır. Zarfın içinde hisse senetlerinin yanında Siranuş'un babası Binbaşı Ali Osman Topuz'un mahir bir üstat fırçasından çıktığı belli olan yağlı boya bir resmi de vardır. Anlatıcı yazar elindeki zarfı, içindeki resimle beraber Ali Osman Topuz'un eski dostu Seyyit Mehmet Numan'a götürür. Seyyit, eski dostunun resmini görünce Ali Osman Topuz Bey'in kişiliğini anlatır, onun hakkındaki fikirlerini söyler. Ali Osman Topuz Bey, Tunuslu bir binbaşısıdır ve oldukça yüksek bir karaktere sahiptir. Faziletli, akıllı ve cömerttir. Bu karakterin izleri yüzüne de yansımıştır. Ellerindeki resim de bunu göstermektedir. Ahmed Midhat şöyle söyler: "Faziletli ihtiyar pek doğru söylüyordu. Resimde görülen çehre, hakikaten bu kadar yüce olup o çehre sahibinin bütün güzel sıfatları kendinde toplayacağını, ilm-i kıyafet üzerine çalışanların tamamı itiraf ve kabul ederler. (Ahmet Mithat, :414). Yazar böylece resim sanatının önemine de dikkat çekerek toplumda bu sanata ilgi uyandırmayı amaçlar.

Babası Siranuş'a bir vasiyet yazmıştır. Bu vasiyete göre Ali Osman Topuz'un mal varlığı paraya çevrilip kızı yirmi bir yaşını tamamlamış ve rüştüne ermiş olduğunda kendisine verilecektir. Ali Osman Topuz Tunuslu bir Müslümandır ve kızından da Müslüman olmasını istemektedir. Vasiyetinde kızına şöyle seslenir:

"Görünüşteki benzerliğimizi, senin de mukayesene imkân doğsun diye en mahir bir ressama resmimi yaptırarak bu zarfın içine koydum. Eğer manevi olan benzerliğimiz de ümit ettiğim mertebede ise sen bu satırları okurken suretini resimde gördüğün cisim ve cesedi artık toprakla örtüleceği malum olan pederini yeniden yaşatacak derecede bir evlatlık vazifesini yerine getirmiş olmak için vasiyetimi kabul edersin." (Ahmet Mithat, 2013:419).

Pederinin vasiyeti okunurken Siranuş, babasının resmini elinde tutmaktadır. Tercümeyle dinlerken sürekli resme bakmaktadır. Tercümenin sonlarına doğru geldiğinde Siranuş ağlayarak ve babasının resmini büyük ve samimi bir muhabbetle birkaç defa öperek kalbi üzerine bastırır. Ali Osman Topuz'un istediği şey, Siranuş'un Müslüman olmasıdır. Siranuş da kendi isteğiyle Müslüman olur ve Refet ile evlenir.

Yazarın bu eserde resim sanatına yer verme sebeplerinden biri, geçmişte kalan bir karakterin görüntüsünü resim sanatıyla vaka zamanına taşımak istemesidir. Siranuş, babasının resmi sayesinde onu tanımış, babasının arkadaşı olan Seyyit Mehmet Numan da bu resim vasıtasıyla Binbaşı Ali Osman Topuz'un kişiliği hakkında bilgiler vermektedir. Yazarın bu romanda resim sanatına yer verme sebeplerinden bir diğeri de resim sanatı hakkındaki fikirlerini vermektir. Ahmed Midhat, Siranuş'la babasının resmine bakarken bu görüşlerini dile getirir. Ahmed Midhat, resim sanatını çok sevmekle birlikte İslam dinine bağlı yapısı onun bir ikilem yaşamasına sebep olur:

İslam'ın, ortadan kaldırmakla görevli olduğu batıl bir dinin her türlü eserini esasından söküp atan hikmetini teslim etmekle beraber, ressamlık sanatı ne güzel şeydir!.. Tarihın sayfalarında şöret bulmuş kimselerin yaptıklarını gördükçe, büyüklüğün o mertebesine varmış olan adamlara, hayalî gücümüz bir de şekil ve suret veriyor. Müzelerde bunların resimlerini gördükçe hayalimizin vücut verdiği şekil ve suretle bir de adamların asıl şekil ve suretleri arasındaki farkı inceleyerek hayret verici takdirlerimizi ona göre yeniden değiştirip tashih ediyoruz. Osmanlı tarihimizin sayfalarında en büyük şöretlerimiz hakkında bunun mümkün olamaması, defalarca üzüntümüze sebep olmuş durumlardandır. (Ahmet Midhat, 2013:413-414).

Bu bölümde Tanzimat'la birlikte değişen sanat anlayışı esere yansımıştır. Tanzimat'tan önce Türklerde İslam dininin etkisiyle resim toplumun uzak durduğu bir unsurdur. Türk ressamları İslamiyet'ten sonra soyut resme yönelmiş ve minyatürü esas almışlardır. Batı'da sınırsız bir gelişme imkânına sahip olan resim Osmanlı'da sınırlarını dinin be-

lirlediği bir sanat ortamı içinde gelişir. Bu anlamda klasik Osmanlı resim sanatında portre yoktur. Ve bu durum Ahmed Midhat'ı derinden etkiler. Tanzimat'la beraber Türk toplumunda resim sanatına bakışın değişimini burada görmek mümkündür. Ahmed Midhat, İslâmî prensipleri zedelemekten çekinerek resim sanatına olan hayranlığından bahseder. "Ahmet Mithat, resim kültürünün fazla gelişmediği Osmanlı'da Müslüman okuyucuyu incitmekten çekinir. Bu sebeple yukarıda resim ile ilgili verdiği örnekte işin içine geçmişte yaşamış büyük insanları katarak olaya duygusal bir boyut katar." (Coşkun, 2006:171). Klasik Osmanlı resim sanatında portre yoktur. Portre, Batılı resim sanatının bir ürünüdür. Romanda Tunuslu bir Müslüman olan, kızının da Müslüman olmasını vasiyet edecek kadar dinine bağlı olan Ali Osman Topuz karakterinin portresini yaptırması Tanzimat dönemindeki sosyal hayatın değişiminin bir göstergesidir. Tanzimat'la birlikte değişen sanat anlayışı bu bölümde esere yansır. Batılı anlamda resim artık toplum hayatına girebilen bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Taaffüf

Ahmed Midhat Efendi'nin *Taaffüf* romanı 1895 yılında basılmıştır. "1895'te yayımlanan *Taaffüf*'te özellikle resim ve heykele karşı ilgisinin arttığı ve bizim kültürümüze yabancı olan bu sanatlar karşısında okuru bilgilendirme gayreti açıkça görülür." (Çağın, 2022:27) Roman, konak içinde geçen bir aile romanıdır. Konak çevrede Daniş Bey Konağı olarak tanınmaktadır. Daniş Bey, Mısır'da zengin olan bir tüccardır. İstanbul'a geldikten sonra Saniha adında bir kızı olur, bir süre sonra da vefat eder. Saniha evlenme çağına gelince de kendisi gibi akıllı, kültürlü, iyi bir eğitim görmüş olan Rasih ile evlenir. Olaylar Saniha Hanım'ın kocasının arkadaşı Şık Tosun'la mektuplaşmasıyla başlar. Rasih bu durumu fark eder ve sorunu çözmek için akıllıca bir yöntem bulur.

Rasih ve Saniha bir gün yazı odasında sohbet ederlerken şömine üzerinde bulunan Venüs ve Minerva heykellerine dair bir sohbet başlar. Rasih, bunları kimin getirdiğini sorar. Daniş Bey, güzel sanatlardan resme rağbet göstermişse de heykele rağbet göstermemiştir. Konakta her odada mevkîye uygun resimler Daniş Bey zamanında, heykeller ise onun vefatının ardından konağa gelmiştir. Saniha bunun şöyle açıklar: "...zannedersem hane içinde resim bulunmasını ihmal edecek kadar teceddüdat-ı fikriyyeye düşebilmiş olup, fakat heyakıl-i mücessemeyi tecviz edebilecek dereceye varamamıştır." (Ahmet Midhat, 2018:107). Ardından Saniha bu konuya binaen kocasına İslâm'da resmin yasak olup olmadığını sorar. Rasih, İslamiyet'teki bu yasağın, putlara tapma tehlikesinin önüne geçmek için ileri sürülmüş bir tedbir olduğunu, tapmak söz konusu olmadığı müddetçe evinde resim bulundurmanın günah olmayacağını anlatır.

Rasih'in resim konusunda neredeyse makale niteliğindeki söylemleri aynı zamanda Ahmet Mithat'ın İslamiyet'te yasak getirilen resme karşı halkı alıştırmaya gayreti olarak okunabilir. Resim konusunda âlimler arasında iki boyutlu ve üç boyutlu ihtilafı gibi canlı- cansız resim ko-

nusunda da ihtilafın olduğunu, gölgesi yere düşecek kadar kabarık ve mücessem şeyleri, gölgesi yere düşmeyecek kadar musattah şeylerden daha memnu saydıklarını söyler. Rasih resme getirilen yasakların gerekçelerini putperestlik dönemlerinden başlayarak ayrıntılı bir şekilde, karısını da kendisine hayran bırakarak anlatır. (Çağın, 2022:32)

Resim ve heykel, çok eski zamanlardan beri Müslüman din adamları tarafından tartışılmış bir konudur. "Bunun sebebi ise, putperestlik inancının İslâm'ın içine girebilmesi korkusudur. Allah'tan başka hiç kimseye tapılmamak itikadı artık kesin olarak belirlenmiş olduğunu söyleyen Ahmet Mithat, müctehidlerin resmin yasaklanması konusunda çok fazla ileriye gitmediklerini söyler" (Coşkun,2006:171). Saniha, kocası konuşurken ona hayran kalır. Çünkü şu resim meselesi hakkında bu kadar çok yönlü bir değerlendirmeyi yapabilmek için Mısır, Roma, Yunan, İsrail tarihlerine, Tevrat'a, İslam tarihine, fıkıha hâkim olmak icap eder.

Karı- koca arasındaki sohbet tekrar Venüs ve Minerva heykellerine gelir. Bu heykeller, Saniha'ya Dr. Fratenberg tarafından hediye edilmiştir. Rasih, Doktor Fratenberg'in bu heykelleri seçmesi için mutlaka bir sebep ve lüzum gördüğünü söyler. Saniha da bu hikmeti merak eder. Rasih, bunun üzerine mitoloji bahsine dalar ve uzun uzun mitoloji hakkında bilgi verir, mitolojinin hakikatle ilişkisini anlatır. Rasih, anlattığı mitolojik öykülerle bu iki mitolojik ilahenin özelliklerini anlatır ve bu iki mitolojik karakter arasında bir kıyaslama yapar.

Bu heykellerden Venüs, güzellik tanrıçasıdır. Ama bu güzellik herkeste bulunabilir. Tanrıçaların pek çoğu da Venüs kadar hatta ondan bile güzeldir. Ama Venüs'teki güzelliğin diğer güzellerden farkı, Venüs'te cazibe bulunmasıdır. Venüs cazibenin, şehvetin timsalidir. Venüs'ün heykeli daima yarı çıplak ve bazen çırılçıplak bir hâldedir. Venüs mine'l-ezel ilelebet aşüftedir. Asıl güzellik Venüs değildir. Minerva da Venüs kadar hatta ondan ziyade güzeldir. Ama güzelliğiyle iştiha-engiz olacak bir aşüfte değildir. Temiz, tabii ve yüce bir güzelliştir. Akıl, hikmet ve ismet onda bulunur. Minerva'nın heykeli hep üstü örtülü bir hâldedir. Minerva akıl ve hikmet tanrıçasıdır. Ahlaklı ve faziletlidir. Akıl ve hikmetinde de güzellik vardır. Her yapacağı işi de bir dikkat-i mühendisâne ile ölçer biçer, düşünür taşınır, hesap eder de öyle yapar.

Bu kıyaslama eserin ana fikri hükmündedir. Yazar, bu heykellerden yola çıkarak kadınlara ahlakî bir ders verir. "Ahmet Mithat pek çok konuda olduğu gibi mitoloji bahsinde de faydacı, ahlâkçı bir tavır içerisindedir. Resim ve heykele gösterilen rağbetin altında bir de bunlardan alınacak ibret ve hikmet dersi olduğunu söyler. (Çağın, 2022:33) Ahmed Midhat, iki heykeli kıyaslamasının ardından eserin ana fikrini, kıssadan hisseyi şöyle açıklar: "Bundan çıkarılacak sonuç şudur ki kadın kısmı Minerva gibi olmalı, Venüs'ü kendi yanına uğratmamalıdır." (Ahmet Midhat, 2018:124). Yazar bu eserde Venüs ve Minerva heykelleriyle fiziki güzellikten ziyade iç dünyanın zenginliğinin önemli

olduğu vurgusu, iffet, akıl ve hikmet vurgusu yapar. Ahmed Midhat için kadını güzellik ve aşk tanrıçası Venüs suretinde değil, akıl, hikmet, savaş ve sanat tanrıçası Minerva suretinde görmek daha önemlidir.

Yazar bu iki heykelle mitolojiye ve onların temsil ettikleri sembollere dikkat çeker. Venüs güzelliğin, cazibenin ve şehveti sembolize ederken Minerva aklı, iffeti, hikmeti temsil eder. Romanda Venüs ve Minerva heykellerinin vakanın kuruluşunda çok önemli bir yeri vardır. “Bu iki heykel, romanda sadece bir dekor unsuru olarak değil, fakat zekâ ile güzelliği karşılaştırmak için bir sembol görevi de üstlenir.” (Kerman, 2009:370). Bu eserde Venüs ve Minerva heykelleri birer imgeye, vakanın gidişatını değiştiren yapısal ve işlevsel bir unsura dönüşür. Bu romanda Venüs ve Minerva heykelleri iki mitolojik karakteri simgeleyen iki sembol niteliğindedir. Yazar bu romanda mitolojiyi Batı kültürünün temelini, edebiyatının kaynağını teşkil eden, beşerin zaafalarını ve faziletlerini temsil eden bir değerler sembolü olarak telâkki etmektedir. (Okay,1989:348). Saniha, Tosun’la mektuplaşırkenki hâlini Venüs’e, onu reddedip kocasına ve oğluna sadık halini ise Minerva’ya benzetir. “Venüs’ün ahvali tasvir edilirken adeta ‘Venüs benim’ diyecek dereceyi bulmuş olduğu halde Minerva’ya nakl-i kelimeler edilince kendi kendisine ‘Venüs mü? Estağfurullah, ben Minerva’yım!’ demek derecesini buldu.” (Ahmet Midhat, 2018:125). Yazar ise Saniha’yı eğitimi, kültürü ve iffeti münasebetiyle Minerva ile özdeşleştirir. “Rasih güzellik ve aşk tanrıçası Venüs ile akıl ve hikmet, savaş ve sanat tanrıçası Minerva’yı anlatırken Sâniha yavaş yavaş Venüs’ün tesirinden kurtularak kendisini Minerva’yla özdeşleştirir.” (Çağın, 2022:33) Rasih, geniş bir bilgi hazinesine ve genel kültüre sahiplik; güzellik, şıklık, hoşsohbetlik gibi özelliklerle Saniha’nın gözünde yücelir. Nihayet Rasih sözünü bitirince Saniha Rasih’in boynuna sarılır. Karı- kocanın arası düzelir.

Alafranga ve alaturka değerlerin iç içe sergilendiği bu romanda olayların merkezinde bir konak yer alır. Olaylar tamamen bu konağın içinde geçer. Romanda resim sanatına öncelikle bu konağın tasvirinde yer verilir. Daniş Bey, Mısır’dan İstanbul’a geldikten sonra Avrupaî tarzda inşa ettirdiği muhteşem bir konakta yaşamaya başlar. Konaklar devrin sosyal hayatında son derece önemlidir. Tanzimat dönemindeki eserlerde Osmanlı toplumunun simgesi konumunda olan konak, bu eserde Doğu ve Batı’ya ait unsurları bir arada yaşatan bir unsurdur. Çünkü konak Osmanlı’nın simgesiyken konağın içindeki yaşam alafranga unsurlar içerir. Konak epeyce zengin ve alafranga döşenmiştir: “Taaffüf’de Daniş Bey’in konağının mefrûşâtı ise tamâmen alafrangadır. Hattâ idhal mallarıdır. Koltuk ve kanapelerin yüzleri Lyon fabrikalarının imal ettiği en iyi cins kumaşlardır. Kütüphane ve yazıhane Ondördüncü Lûî tarzında yapılmış ve hususi olarak Paris’ten getirilmiştir. Yazıhanenin üzerinde alafranga yazı takımları.” (Okay,1989:90). Kütüphanede çoğu Fransızca kitaplar bulunur. Konak çok büyük ve çok gösterişlidir. Yirmi kadar odası vardır. Ayrıca çok güzel dö-

şenmiştir. Bu eserde resim ve heykel, bir dekor olarak da konağın gösterişli olduğunu yansıtan bir unsurdur.

Eserde resim ve heykele yer vermesinin sebeplerinden biri, konak sahiplerinin varlıklı olduğunu belirlemektir. “Yerdeki Anadolu halıları, duvarlarda resimler etrafa birer vaziyet-i latifede tertip olunan şallar dahi dahil-i hesab edilirse şu odanın lâ akall bin liraya tanzim edilebilmiş olduğu tahmin edildikte, hiç de mübalağaya hamlolunamaz.” (Ahmet Midhat, 2018:14). diyerek konağın zenginliğine vurgu yapar.

Tanzimat senelerinin düşünce, üslup, inanç ve yaşayışta görülen ikilikleri bu romanda da ele alınmıştır. Osmanlı’nın simgesi olan konak ve içindeki alafranga unsurlar dönemdeki ikiliği yansıtır niteliktedir. Zira resim ve özellikle heykel o dönemde alafrangalığın bir göstergesi olarak eserlere yansır. Daniş Bey resimden hoşlandığı için konağın odalarını tablolarla süslemiştir. Konağın yemek salonunda çeşitli natürmort tablolar da yer almaktadır: “Bu salonun resim levhaları dahi kendi hâline münasibdir. Erbab-ı san’at meyânında ‘natürmort’ denilen şeyler ki, bazı meyveler ve çiçekler ve vurulmuş geyik gibi vesaire misillü avlar ve elhâsıl san’at-ı tabiiyye ve levâzım-ı sayfiyye taalluk eder şeyler irâe etmektedirler.” (Ahmet Midhat, 2018:94-95). Ayrıca konakta dört mevsimi anlatan dört resimden bahseder. Yazar bunu konağın gösterişli olduğunu göstermenin yanında alafrangalık göstergesi olarak yer verir. Yazıhanenin (kitap ve yazı odası) tasvir yapılırken de alafrangalığa vurgu yapılır:

Odada ayna bulunmadığına dikkat ettiniz mi? Asıl alafrangada aynaları yatak odalarına, tuvalet odalarına hatta merdiven başlarına palto ve şemsiye filan bırakılan vestiyerlere vazedyorlar. Salonlara ve böyle iş odalarına aynaya bedel münasip resimler talik ediyorlar. İşte buraya dahi dört büyük resim levhası konulmuş. Hem de ne manidar şeyler. Bakınız ilkbaharı tasvir eden kız ve uzaktan uzağa kendisine nazar-endâz-ı hayret olan delikanlılar çiçekler içinde. Mevsim-i sayfi tasvir eden şu gülbüz kadın ile önünde arkasında birer vaziyet-i mesâi-perverâne almış olan çocukların sepetleri, koltukları, kucakları, türlü meyveler ile dopdolu. Şurada gördüğünüz üç köylü karısıyla iki kartça köylü ambarlara mahsulat taşıyorlar ki fasl-ı harîfin hükmüdür. Na, işte dördüncü levha da gocuklara bürünmüş kadın, erkek ihtiyarların hâli de şitadır. Dört levha fusûl-ı erbaayı teşkil ediyorlar demektir. Şöminenin iki tarafına konulan heykeller nazarıdikkat ve ehemmiyetinizden tebâüd edecekler mi? Dikkatli bakınız alçıdan dökülmüş şeyler değildir. Bazı terkibat ile balgamî mermer taklidi olarak dökürülmüş şeyler de değildir. Halis beyaz mermer üzerine el ile hakkolunmuş âsâr-ı üstâdânedendirler. Birisi cemal ve sevda müekkilesi Venüs’ü tasvir ediyor. Diğeri ise sanayi-i nefise ve akıl ve hikmet müekkilesi Minerva’dır. Böyle esatir-i evveline müteallik heyâkile rağbet bizim Osmanlılığımız âleminde henüz taammüm etmemiş olduğundan, şurada ne kadar alafranga bir yerde bulunduğumuzu bunlarla kıyas etmelisiniz. (Ahmet Midhat, 2018:13).

Eserde resim ve heykel bir sembol olmalarının yanında aynı zamanda yaşam tarzını gösteren bir ayna konumundadır. Çünkü bu sanatların kültürel, sanatsal ve toplumsal değişimle bir bağı olduğundan bahsedilebilir. Türk toplumunda Tanzimat'tan önce resim, her zaman uzak durulan bir sanat olmuştur. Heykel sanatına ilgi resim kadar da olmamıştır. Toplumun bu sanatlarla tanışması, Tanzimat'tan sonra Batılılaşmayla mümkün olmuştur. Tanzimat'tan sonra Batılılaşmayla birlikte toplumun bu sanatlara bakışı zamanla değişir. Ancak toplumun resim ve özellikle heykelle yeni tanıştığı, bu sanatlarla arasına mesafe koyduğu bu dönemde resim, öncelikle sadece alaf-ranga ailelerin evlerine girebilir. Bu sebeple resim ve heykel sanatları özellikle Tanzimat döneminde alafrangalığın bir göstergesi olarak eserlere yansır. Taaffüf romanında da konakta çeşitli resimlerin ve çalışma odasında da heykellerin bulunması ancak alaf-ranga ailelere has bir dekor unsuru olarak ele alınmalıdır.

Olayların merkezi karakteri olan Saniha güzelliği, eğitimi, kültürü, güzel tabiatı ve latifliğiyle ön plana çıkar. Babası Daniş Bey, kızının eğitimine çok önem verir. Saniha, küçük yaşta çok iyi Fransızca, biraz da Arapça ve Farsça öğrenir; matematik, tarih, coğrafya gibi dersler alır. Çok iyi piyano çalar. Saniha Avrupalı bir genç kız gibi tahsil ve terbiye görmüştür. Ayrıca Daniş Bey'in kızının sağlıklı büyüebilmesi için Avrupadan Fratenberg adında bilgili ve kültürlü bir doktor getirtmesi de alafrangalık göstergesidir. Dr Fratenberg'in Saniha'nın yetişmesinde büyük rolü vardır. Saniha, pozitif ilimleri, Batı kültür ve sanatını ondan öğrenir. Romanda konağın alafrangalığına vurgu yapılırsa da Daniş Bey de Saniha da olumsuz karakterler olarak okuyucu karşısına çıkmaz. Daniş Bey, konağa astırdığı resimlerle zevk sahibi bir adam olarak vurgulanır.

XIX. yüzyıl Türk romanında resim ve heykele ait unsurların kullanılmasını görmek için dönemin yazarlarının Batılılaşma ve Doğu-Batı ilişkisi karşısındaki tavırlarına da bakmak gerekir. Ahmed Midhat Efendi, eserlerinin çoğunda Doğu- Batı sentezini başarabilmiş ideal kahramanlar yaratır. Bu eserde de bunu görmek mümkündür. Bu kahramanlardan biri de Feylesof Rasih'tir. Rasih, olumlu bir tip olarak esere yansır. "Râsih, Ahmed Efendi'nin evvelki romanlarında ortaya koyduğu, doğu ahlâkı ile mücehhez, batının kültürünü hazmetmiş tiplerinden biridir." (Okay, 1989:380). Rasih, oldukça iyi eğitilmiş, akıllı ve kültürlü bir gençtir. Rasih, bu romanda yazarın temsilcisi, sözcüsü konumundadır. Yazarın romanda resim ve heykel sanatlarını bu yoğunlukta işleme sebeplerinden biri de mitoloji, resim ve heykel sanatları hakkındaki bilgilerini, görüşlerini okuyucuya öğretme gayretidir. Romanda Ahmed Midhat Efendi, Rasih'e bu heykellerin mitolojik maceralarını uzun uzun anlatır. Bu heykeller, Rasih'in yani Ahmed Midhat Efendi'nin mitoloji bilgisini göstermesi bakımından da önemlidir. "Tabii bu süreçte Ahmet Mithat Efendi, onun İslâmî bilgilere olan vukufunun zenginliği-

ne de vurgu yapar. Rasih, Saniha'yla konuşurken mitoloji bilgisiyle İslâm tarihi ve şer'î hükümler konusundaki bilgilerini birleştirir." (Nemutlu,2018:101). Ahmed Midhat, birçok romanında olduğu gibi bu romanında okuyucuya ansiklopedik bilgiler verir:

Batılılaşma hareketleriyle birlikte bizim kültürümüz için yeni sayılan plastik sanatlardan resim ve heykel sanatına karşı ilgi zaman içerisinde artmış ve bunun için yurt dışına öğrenciler gönderilmiştir. İlk roman ve hikayelerimizden itibaren gerek bu sanatlar gerekse müzik, eğitimin önemli bir parçası olarak görülmüş ve yazarlar bunlarla ilgili ansiklopedik bilgiler vermeyi kendilerine vazife addetmişlerdir. (Çağın,2022:7)

Rasih ile Saniha Hanım arasındaki sohbet, eserin merkezinde yer alır. Romanda asıl işlenen konu, yazıhanede karı kocanın şömine üzerinde duran Venüs ve Minerva heykellerinin kim tarafından getirildiğini konuşmasıyla başlar. Heykelleri getiren şahıs Saniha'nın yetişmesinde büyük emeği olan özel doktoru ve hocası Doktor Fratenberg'dir. Bu heykelleri Saniha'ya hediye etmiştir. Bu heykellerin ecnebi biri tarafından alınıp hediye edilmiş olması dikkate şayandır: "Sâniha'nın babasının güzel sanatların resim cihetine ilgi duyarak natürmort tabloları salona ve odalara yerleştirmesine rağmen Venüs ve Minerva heykellerini salona yerleştiren kişinin bir Avrupalı, doktor Fratenberg olması anlamlıdır." (Çağın, 2022:33) O dönem Osmanlı toplumunda heykel, put gibi uzak durulan bir varlıktır. Topluma henüz yeni yeni girmeye başlayan resim sanatı heykeli kabullenmeye henüz hazır değildir. Bu anlamda heykellerin ecnebi biri tarafından hediye edilmesi dönemin toplumsal gerçekliğiyle de örtüşmektedir. Yazar böylece dönemin gerçekliğini eserine yansıtmış olur.

Roman kahramanlarından tek olumsuz tip Tosun Bey'dir. Tosun Bey, hoşsohbet, zeki, şen, zevk ve sefa düşkünüdür. Tüm arzusu, işi gücü eğlenmekten ibarettir. Küçük bir eğlence için bile büyük zahmetleri göze alır: "Mesela yirmi beş saniyede kocaman bir resim levhası vücuda getiren bir sanatkar gelmiş de Beyoğlu'nda Concordia Tiyatrosu'nda icrâ-yı hüner eyliyor. Tosun Bey Aksaray'dan Beyoğlu'na gidip geceyi orada geçirmek için her zahmeti, her masrafı göze aldırarak mutlaka o hüner-veri görecek." (Ahmet Midhat, 2018:76). Yazar Şık Tosun vasıtasıyla dönemin kültür sanat hayatı hakkında da bilgi verir. Yazarın Şık Tosun diye anlattığı Tosun Bey, havaî, hovarda, çapkın bir adamdır. Bunun yanında sanattan çok iyi anlamaktadır. Hem hanende hem sazende bir musiki üstadı, emsali az bulunur bir piyanisttir.

Romanda vak'a, Saniha'nın Tosun Bey'le olan ilişkisi üzerine kurulmuştur. "Fakat kültürü olduğu kadar iffeti de sağlam Saniha, kocasının yardımıyla bu ilgiyi bertaraf eder." (Okay, 1989: 380). Arkadaşının eşyle bir ilişki kurmayı hedefleyen Tosun amacına ulaşamaz. Rasih karısını Tosun'un ağına düşmekten kurtarır. Yazar böylece okuyucuya bir ders verme gayreti içindedir.

Yazarın bu eserde resim ve heykel sanatına yer verme sebeplerinden biri, okuyucuda bu sanatlara karşı ilgi uyandırmak, toplumun bu sanatlara uzak durmasının önüne geçmektir: “İslâmî esaslarda, Ahmed Midhat Efendi gibi dikkatli bir romancının, okuyucular üzerinde, resim san’atı hakkında müsbet ve telif edici bir rol oynamış olduğu muhakkaktır. (Okay, 1989:347). Saniha ile kocasının resim bahsinde İslamiyet’te resmin günah olup olmadığını konuşması ve bunun açıklamasını yapması bunun en bariz örneğidir.

Diğer Romanlar

Ahmed Midhat Efendi’nin bu konuyu ayrıntılı ele aldığı romanlarının yanında bu konuya kısaca değindiği romanları da vardır. Bunlardan biri de *Bahtiyarlık* romanıdır. Roman ilk defa 1885 yılında yayımlanır. *Bahtiyarlıkta* iki zıt karakter bir vaka içindedir. Bunlar alafranga tip Senai ve milli tip Şinasi’dir. Bu kahramanlardan Senai, alafranga mirasyedi tavırlarıyla olumsuz bir tip olarak esere yansır. Ülkesine ve milletine yabancılaşan bir kimliğiyle tam bir alafranga züppe tipi örneğidir. Senai Avrupada asilzadelerin adlarının başında kont, senyör vb. bir unvan bulunmasına özenir, bastırıldığı kartvizitte Senyör de Berrakpınar adını kullanır. Berrakpınar, babasının arazilerinin bulunduğu bölgenin adıdır. “Böylece asilzade olmadığı ve zaten Osmanlı toplumunda bu gibi asalet unvanları bulunmadığı halde, içinde yaşadığı alafranga çevreye kendisini bir asilzade gibi tanıtmaya çabalar.” (Gökçek, 2012:124). Senai, babası ölünce ondan kalan mirasla Paris’e gider. Etna ve Vezüv gibi yanardağları ziyaret etmek için oradan İtalya’ya geçer. Kendine bir kat âlâ Avrupalı seyyah elbisesi alarak hiç ressam olmadığı hâlde güya yanardağlar üzerinde bazı mahallerin resimlerini almak için koltuğu altına kocaman bir de ressam albümü edinir. Bu durum ondaki alafrangalığın göstergesi olarak esere yansır.

Senai, İstanbul’a dönünce Nusret ile evlenir. Yazar, bu romanda Nusret karakteriyle de resim unsuruna yer verir. Yazarın bu unsuru vermek için Nusret’i seçmesi yersiz değildir. Çünkü Nusret, alafranga eğitim almış bir kızdır. Nusret’in babası Abdülcabbar Bey, İstanbul’da bulunan mekteplerin yeterli eğitim imkânına sahip olmadığını düşünerek çocuklarına evde hususî olarak ders vermesi için Madam Ternier adında Fransız bir bakıcı tutar. Nusret, mürebbiyesinin eğitim programı sayesinde iyi derece Fransızca öğrenir, ayrıca piyano, kitara ve resim dersleri de alır. Madame Ternier, Nusret’i kendi kültürüne uzak yetiştirir. “Osmanlı ailesi içine giren, yabancı mürebbiye değil, gerçekte alafrangalıktır ve günümüze kadar, Türk romanında tesirlerini devam ettirecektir.” (Okay, 1989: 313). Alaturka eğitimde Batılı anlamda resim yoktur. Nusret, alafranga terbiye edilmiş bir tiptir. “Abdülcabbar Bey, çocukların hem batı hem de doğu ilimlerini öğrenerek yetişmelerini arzu ettiği hâlde çocuklar, sadece bir batı kültürü ile yetişirler.” (Kartal, 2013:275). Yazar, Nusret vasıtasıyla kızların eğitimi, yabancı mürebbiyelerin olumlu ve olumsuz tesirleri üzerinde önemle durur.

Yazarın resim unsuruna yer verdiği romanlardan biri de *Kafkas* isimli romanıdır. *Kafkas*, 93 Harbi sırasında geçen yarım kalmış bir eserdir. Romanın kadın kahramanı Katerina dö Branoviç, ahlâk ve zekâ sahibi, kültürlü bir Rus kızıdır. Ayrıca musiki ve resim sanatlarına da hâkimdir. Odasının duvarlarını en meşhur ressamın resimleri süsler. Katerina dö Branoviç’in zengin bir fotoğraf ve resim koleksiyonu vardır. Yazarın bu romanında resimle ilgilenen kahramanın yabancı olması dikkat çekicidir. Bu durum dönemin toplumsal yapısıyla ilintilidir. Nitekim dikkat edilirse eserin yazıldığı dönemde Batılı anlamda resim henüz toplumun uzak durduğu bir unsurdur. Yazarın bu eserde Katerina’nın resimle ilgilenmesini işleminin sebebi Katerina’nın eğitime ve kültürüne dikkat çekmektir.

Ahmed Midhat Efendi özellikle kız çocuklarının eğitime eserlerinde çokça yer verir. Bunlardan biri de *Gürcü Kızı Yahut İntikam* adlı eserdir. Bu roman kahramanlarından Siranuş, oldukça varlıklı ve eğitime önem veren Ermeni bir ailenin kızıdır. Siranuş çok iyi bir eğitim almıştır. Rusça, Fransızca, Almanca bilir. Müzik ve resim gibi güzel sanatlarda da oldukça ilerlemiştir. Siranuş Gürcü lisanını da öğrenmek için Heleni’den ders alır. Siranuş’un evlenmesi için çıkılan yolculukta Siranuş ve Heleni esir düşer. Bu esnada Siranuş’un olumsuz tavırları ve Heleni’nin olumlu tavırları dikkat çeker. “Siranuş; yabancı dil, musiki ve resim eğitimi ve öğrenimi görmesine ve bu nedenle iyi bir tahsil gördüğü belirtilmesine rağmen ailesinden iyi bir terbiye almaması yönünden eleştirilir.” (Kartal, 2013:326) Yazar bu romanda Siranuş’un eğitime ve kültürüne dikkat çekmek için resim sanatına yer verir.

Kız çocuklarının eğitime yer veren romanlardan biri de *Diplomalı Kızdır*. *Diplomalı Kız*, eğitim üzerine yazılmıştır. Eserde kız çocuklarının eğitimi vurgusu vardır. Bu eser, Ahmed Midhat’ın konusu Paris’te geçen romanlarından biridir. Romanda Jean Depres, Polini Depres ve kızları Matmazel Julie Depres’ten oluşan fakir bir aileden bahsedilir. Aile çok fakir olmasına rağmen kızlarının eğitimine özen gösterir. Bütün birikimlerini kızlarının eğitimlerine harcayan aile, maddi olarak zor günler yaşar. Polini başarılı bir öğrencidir. Resim ve müzik derslerinde de oldukça başarı göstermiştir. Ama eğitimi para kazandırmadığı için annesi bu durumdan memnun değildir. Babası Jean Depres karısının haklı itirazına hiddetlense de kızını şöyle müdafaa eder: “Canım! Julie hanende sazende olacak değildir. Ressam hiç! Modistra hiç! Bunları öğretmekten maksatları tevs-i kariha, tezyid-i malumattır. Julie bunlarla para ve şan kazanmayacak. Julie ‘institutrice’ (muallime) olacak!” (Ahmet Midhat, 2021:26-27). Bu aile kızlarını zor koşullara rağmen okutur ve neticesinde Julie diplomayı alır ancak iş bulamaz. Ailesinin de geçimini sağlayabilmek için eğitiminden faydalanarak çiçekçilik yapar. Eserde kadınların eğitim görmesinin önemine vurgu yapılır. Ahmed Midhat’ın roman kahramanları incelendiğinde özellikle kız çocuklarının eğitime vurgu yaptığı görülmektedir. Bu eğitimin birçoğunda resim de bulunmaktadır. Yazar böylece eğitimde resmin önemine dikkat çeker.

Yazarın resim ve heykel sanatlarına yer verdiği romanlarından biri de 1882 yılında yayımlanan *Acayib-i Âlem*'dir. Romanda resimle ilgilenen karakter Suphi Bey'dir. Suphi Bey ressamlıkta epey maharet göstermiş ve evini yaptığı resimlerle süslemiştir. Böceklerin, bitki ve çiçeklerin resmini yapmaktadır. Ayrıca arkadaşı Hicabi Bey'le çıktıkları yolculukta, gezdikleri ülkelerdeki resim ve heykellerden ve bunların ihtişamından, güzelliğinden de bahsedilir. Eserde resim ve heykel, zevk ve beğeni unsuru olarak yer alır.

SONUÇ

Tanzimat döneminin önemli yazarlarından biri olarak kabul edilen Ahmed Midhat Efendi eserleriyle dönemine ışık tutmuş bir yazardır. Yenileşme döneminde yaşamış bir yazar olması sebebiyle eserlerinde bu yenileşme döneminin etkilerini, toplumdaki değişimleri görmek mümkün olabilmektedir. Toplum yaşamını başarıyla yansıtan yazar döneminin kültür ve sanat hayatını eserlerinde işler. Birçok romanında resim ve heykel sanatına ve bu sanatlara ilgi duyan tiplere yer verir. Ayrıca resim, heykel ve müzecilikle ilgili yazılar da kaleme almış, okurları bu konularda bilgilendirmeye çalışmıştır. Kaleme aldığı yazılar ve romanlarla insanlarda bu alanlara karşı ilgi uyandırmaya, onları bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Ele alınan romanlar incelendiğinde Ahmed Midhat Efendi'nin bu sanatlara yer vermesinin temel birkaç sebep ve amaç etrafında toplandığı görülür. Ahmed Midhat Efendi'nin bu konuya yer veren romanlarına bakıldığında bu amaçlar arasında toplumda bu sanatlara karşı ilgi uyandırmak, resim ve heykel sanatı hakkında bilgi vermek, kahramanın eğitilmiş, kültürlü veya varlıklı olduğunu göstermek, dönemin kültür sanat hayatı hakkında bilgi vermek, toplumun bu sanatlara bakışını vermek, ressam ve heykeltıraşların yaşadığı zorluklara değinmek, geçmişteki bir kahramanı vaka zamanına taşımak, eğitimde resim unsurunun önemi-ne dikkat çekmek istemesi sayılabilir. Yazar, romanlarında bu sebeplerden biri veya birkaçını işleyebilir.

Yazarın ele alınan eserlerinde resim ve heykel sanatlarının işlevleri arasında alafangalık zihniyetinin temsili olması, zevk ve beğeni unsuru olması, bir dekor unsuru olması, benzetme unsuru olması, yansıtıcı, yönlendirici ve yüceltici bir unsur olması, eğitim unsuru olması, leit-motif olarak işlenmesi, eserlerin birer sembol niteliğinde olması ve kahraman olarak bir ressamın seçilmesi sayılabilir.

Osmanlı'da Tanzimat'tan önce resim, her zaman uzak durulan bir sanat olmuştur. Heykel sanatına ilgi resim kadar da olmamıştır. Sanayi-i Nefise Mektebinin açılması, bu okulda heykel bölümünün yer alması önemli bir atılımdır. Heykel sanatı Türk toplumunda resme göre daha geç ortaya çıkmıştır. Toplumun bu sanatlarla tanışması, Tanzimat'tan sonra Batılılaşmayla mümkün olmuştur. Bu sebeple Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında bu sanatlara ilgi duyan kahramanlar genellikle ya ecnebidir ya alafanga tiplerdir ya da kültürlü bir aileden gelip yurt dışında eğitim almış

kişilerdir. Yurt dışına gidemeyen anlatı kişileri bu sanatı ecnebi mürebbiyelerden resim eğitimi almak vasıtasıyla öğrenmiştir. Kız çocuklarının eğitimine de dikkat çeken yazar, özellikle Batılı bir eğitim söz konusu olduğunda kahramanların resim eğitimine özellikle vurgu yapar. Bu eğitimin birçoğunda resim de bulunmaktadır.

Sonuç olarak Ahmed Midhat Efendi'nin gerek teorik yazılarında gerekse edebî eserlerinde resim ve heykele geniş yer ayırdığını söylenebilir. Plastik sanatlardan resim ve heykel Tanzimat döneminde Türk kültürü için oldukça yenidir ve bu sanatların edebiyat üzerindeki etkisi de Batı'daki gibi kuvvetli değildir. Buna rağmen Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde resim ve heykel sanatına sıkça ve kimi eserlerinde çok geniş ölçüde yer verdiği görülür.

Yazar resim sanatından önceleri sadece kahraman ortaya çıkarırken yararlanmış, eğitim unsuru olarak yer vermiş ama zamanla resim bilgisini aktaracak kadar bu ilişkiyi genişletmiş ve resim unsuru eserlerinde mahiyet değiştirerek işlevsel bir özellik kazanmıştır. Ahmed Midhat, hem işlevsel olarak romanlarında hem de okuru bilgilendirmek için ansiklopedist bir tavırla plastik sanatlara dikkat çeker. Sürekli yenilikler deneyen ve her öğrendiğini okuruyla paylaşmayı seven Ahmed Midhat'ın amacı bu sanatlara karşı okurda ilgi uyandırmaktır. Bunda Avrupa seyahatlerinin, orada gezdiği müze ve sergilerin, ayrıca ufkunu genişleten Osman Hamdi Bey ve Madam Gülnar'ın etkisi olduğu muhakkaktır.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazarlık Katkıları: Fikir: Y.K.; Tasarım: Y.K.; Denetleme: Y.Ç.; Kaynaklar: Y.Ç.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi: Y.K.; Analiz ve/veya yorumlama: Y.K.; Literatür Taraması: Y.K.; Yazıyı Yazan: Y.K.; Eleştirel İnceleme: Y.Ç.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

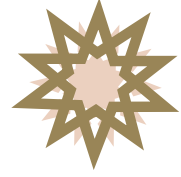
Author Contributions: Concept – Y.K.; Design – Y.K.; Supervision – Y.Ç.; Resources – Y.Ç.; Data Collection and/or Processing: Y.K.; Analysis and/or Interpretation –Y.K.; Literature Search: Y.K.; Writing: Y.K.; Manuscript – Y.K.; Critical Review – Y.Ç.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

- Ahmet Midhat Efendi. (2018). *Taaffüf* (A. Ş. Çoruk, Ed.). TDK Yayınları. [Turkish]
- Ahmet Midhat Efendi. (2020). *Demir Bey yahut inkişaf-ı esrar* (M. F. Andı, Ed.). TDK Yayınları. [Turkish]
- Ahmet Midhat Efendi. (2020). *Bahtiyarlık* (N. Sağlam, Ed.). TDK Yayınları. [Turkish]
- Ahmet Midhat Efendi. (2018). *Kafkas* (E. Ülgen, Ed.). TDK Yayınları. [Turkish]
- Ahmet Midhat Efendi. (2018). *Gürcü kızı yahut intikam* (K. Yetiş, Ed.). TDK Yayınları. [Turkish]
- Ahmet Midhat Efendi. (2021). *Diplomalı kız* (M. F. Andı, Ed.). TDK Yayınları. [Turkish]
- Ahmet Mithat Efendi. (2021). *Çingene* (A. A. İnal, Ed.). Türkiye İş Bankası Yayınları. [Turkish]
- Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Müşahadat* (K. Timur, Ed.). Tema Yayınları. [Turkish]
- Ahmet Mithat Efendi. (2017). *Acâyib-i âlem* (K. Yetiş, Ed.). TDK Yayınları. [Turkish]
- Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Edebiyat yazuları 1* (H. H. Durgun, F. Gökçek, Eds.). Dergah Yayınları. [Turkish]
- Bilen Buğra, H. (2000). *Cumhuriyet döneminde resim edebiyat ilişkisi*. Ötüken Yayınları. [Turkish]
- Coşkun, K. (2006). *Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında dini ve toplumsal temalar* [Unpublished master thesis]. Ankara Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
- Çağın, Ş. (2022). *Edebiyat ve diğer güzel sanatlar. Ahmet Mithat'tan Tanpınar'a*. Dergah Yayınları. [Turkish]
- Gökçek, F. (2012). *Küllerinden doğan anka. Ahmet Mithat Efendi üzerine yazılar*. Dergah Yayınları. [Turkish]
- Kartal, S. G. (2013). *Türk romanında eğitim öğrenim görmüş kahramanlar (1870-1908)* (Publication No. 2502070319) [Doctoral dissertation, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı]. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/51387.pdf>
- Kerman, Z. (2009). *Yeni Türk edebiyatı incelemeleri*. Dergah Yayınları. [Turkish]
- Nemutlu, Ö. (2018). *Ahmet Mithat Efendi'nin kütüphanesi*. Dergah Yayınları. [Turkish]
- Okay, O. (1989). *Batı medeniyeti karşısında Ahmet Midhat Efendi*. MEGSB Yayınları. [Turkish]
- Papila, A. (2008). *The emergence of painting and pictorial expression of Ottoman identity during the westernisation period of Ottoman Empire*. Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(1), 117–134. [Turkish]
- Parlatır, İ., Enginün, İ., Ercilasun, A. B., Kerman, Z., Uçman, A., & Çetin, N. (2006). *Tanzimat edebiyatı*. Akçağ Yayınları. [Turkish]
- Tanpınar, A. H., (2008). *XIX. asır Türk edebiyatı tarihi* (A. Uçman, Ed.). Yapı Kredi Yayınları. [Turkish]

Orijinal Makale / Original Article

Algılanan ebeveyn ekonomik geçmişi ve nesiller arası hareketlilik
Perceived parental economic background and generational mobility

Özdemir TEKE*, Burak ÜNVEREN

Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye
Department of Economics, Yıldız Technical University, Istanbul, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Hakkında

Geliş tarihi: 11 Aralık 2023
Revizyon tarihi: 24 Ocak 2024
Kabul tarihi: 29 Ocak 2024

Anahtar kelimeler:

Algılan eşitsizlik, algılanan mobilite, nesiller arası hareketlilik.

ARTICLE INFO

Article history

Received: 11 December 2023
Revised: 24 January 2024
Accepted: 29 January 2024

Key words:

Intergenerational mobility, perceived inequality, perceived mobility.

ÖZ

Algılanan adalet ve eşitsizlik üzerine geniş literatürü takip eden bu çalışma, bireylerin yetişkin olduklarında kendi ailelerinin ekonomik geçmişlerini nasıl algıladıklarının altında yatan nedenleri ampirik olarak araştırmaktadır. 1999-2019 yılları arasındaki ABD için Gelir Dinamikleri Panel Çalışması (PSID) anketini kullanarak elde ettiğimiz sonuçlar, algılanan ve gerçek ebeveyn ekonomik geçmişi arasında önemli bir uçurum olduğunu göstermektedir. Yaşlı ve yoksul erkek yetişkinlerin, varlıklı genç kadınlara kıyasla daha iyimser bir ebeveyn ekonomik geçmişi algısına sahip olduğunu ve bunun da daha iyimser bir nesiller arası hareketlilik algısına karşılık geldiğini tespit ettik. Bu mekanizmanın bir sonucu olarak, analizimiz X ve Z kuşağı arasında yaygın olarak bilinen kuşak çatışmasını açıklamaktadır. Bu sonuç aynı zamanda yoksul yetişkinlerin neden medyan seçmen teoremi ve benzer teorik modellerin öngörülerinden daha zayıf bir şekilde yeniden dağıtım politikalarını desteklediğine ilişkin tartışmaya da katkıda bulunmaktadır. Şaşırtıcı bir şekilde, servet ve baba eğitimi, algılanan ebeveyn ekonomik geçmişi ve bunun gerçek düzeyinden nasıl farklılaştığını açıklamada istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Atf için yazım şekli: Teke Ö, Ünveren B. Algılanan ebeveyn ekonomik geçmişi ve nesiller arası hareketlilik. Yıldız Sos Bil Ens Der 2023;7:2:84–98.

ABSTRACT

Following the large body of literature on perceived fairness and inequality, this study empirically explores the underlying determinants of how individuals perceive their own family economic background when they become adults. Using the PSID survey between 1999 and 2019 for USA, our results show a significant gap between perceived and actual parental economic background. We find that elderly poor male adults—compared to the affluent young females—have a more optimistic parental economic background perception, which corresponds to a more optimistic perception of generational mobility. As a result of this mechanism, our analysis explains the widely recognized generational conflict between -so called- boomers and generation Z. This result also contributes to the debate regarding why poor adults support redistributive policies weaker than the predictions of the median voter theorem and similar theoretical models. Surprisingly, wealth and education are not statistically significant to explain perceived parental economic background and how it differs from its actual level.

Cite this article as: Teke Ö, Ünveren B. Perceived parental economic background and generational mobility. Yıldız Sos Bil Ens Der 2023;7:2:84–98.

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail adres: oteke@yildiz.edu.tr

Bu makale, birinci yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

1980'lerden bu yana, özellikle ABD başta olmak üzere gelişmiş ekonomilerde gelir eşitsizliğinde önemli bir artış gözlemlenmiştir (Piketty ve Saez, 2014; Stiglitz, 2012). Bu ampirik olgu, artan eşitsizliğin fırsat eşitliği ile bağdaştırılması zor bir durum olarak algılanması nedeniyle sağlam ve iyi işleyen meritokratik bir toplumun temellerini sarsma potansiyeline sahiptir (Roemer, 2003). Sonuç olarak, gelir dağılımı literatürü, fırsat eşitliğinin tanımlanması, ölçülmesi ve geliştirilmesi konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Fırsat eşitliğinin yaygın kullanılan bir ölçütü, nesiller arası hareketlilik olarak bilinen, çocukların yetişkinliklerinde elde ettikleri gelir ile ebeveynlerinin geçmişte elde ettiği gelir arasındaki korelasyondur (Corak, 2013). Teorik bir perspektiften bakıldığında, çocukların geliri ile ebeveynlerinin geçmiş gelirleri arasında yüksek bir korelasyonun varlığı, nesiller arası hareketliliğin düşük olduğunu işaret eder. Bu durumda, zengin ailelerde yetişen çocuklar sadece kendi emeklerinin karşılığını değil, aynı zamanda ebeveynlerinin gelir ve servetlerinden de istifade edeceklerdir. Nesiller arası hareketliliğin düşük olduğu durumlarda, fakir ailelerde büyüyen çocukların yetişkinliklerinde ebeveynlerinin geçmiş ekonomik durumlarından etkilenme olasılığı da yüksektir. Ancak bu ampirik gerçeklik, yani nesiller arası hareketliliğin düşük seviyeleri, son zamanlarda tarihsel olarak yüksek seviyelerine ulaşan gelir eşitsizliği ile doğrudan bağlantılı görünmektedir (Brunori vd., 2013). Krueger (2012) gelir eşitsizliği ile nesiller arası hareketlilik arasındaki negatif ilişkiyi "Muhteşem Gatsby Eğrisi" olarak tanımlamıştır. Bu eğriye göre, gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde ebeveyn geliri ile çocukların geliri arasında daha güçlü bir ilişki vardır.

Ancak, toplumun gelir eşitsizliğinin ne kadar yüksek bir seviyede olduğunu doğru bir şekilde algılayıp algılayamadığı belirsizdir. Özellikle, bireylerin gerçek gelir ve servet eşitsizliğini sistematik olarak düşük tahmin ettikleri net bir şekilde ortaya konmuştur (Ariely ve Norton, 2011). Aslında, bu çarpıcı sorunsala ışık tutmak için gelir ve servet açısından algılanan eşitsizliğin belirleyicilerini tartışan geniş bir literatür bulunmaktadır (örneğin Cruces ve diğerleri, 2013; Niehues, 2014; Gimpelson ve Treisman, 2015; Brunori, 2017; Bavetta ve diğerleri, 2019; Du ve diğerleri, 2021). Algılanan ve gerçek eşitsizlik arasındaki fark, ekonomi politikası oluşturma açısından çok önemlidir. Seçmenler, yaşamlarını derinden etkileyen ve şekillendiren temel bir ekonomik gerçeği sistematik olarak yanlış algıladıklarında, olası çözümleri de sistematik olarak görmezden gelebilirler (Alesina ve Giuliano, 2009; Alesina, Stantcheva ve Teso, 2017).

Bu nedenle, konunun sosyal, siyasi ve ekonomik öneminden yola çıkarak, algılanan nesiller arası hareketlilikle de doğrudan ilgili olan ancak farklı bir konuya, algılanan ebeveyn ekonomik geçmişine odaklanıyoruz. Algılanan ebeveyn ekonomik geçmişi, bir bireyin ebeveynlerinin geç-

mişteki maddi durumu veya sosyoekonomik statüsü hakkındaki öznel görüşünü ifade eder. Dolayısıyla, bu durum kişinin ebeveynlerinin gerçek ekonomik geçmişinin nesnel bir ölçüsü olmayıp, daha ziyade bireyin ailesinin geçmişteki ekonomik durumunu algılama biçimidir. Daha sonra detaylandıracağımız üzere, eldeki veriler gerçek ve algılanan ebeveyn ekonomik geçmişi seviyeleri arasında önemli bir tutarsızlık olduğunu göstermektedir. Dahası, bu tutarsızlığın ilgi çekici bir düzenliliği vardır. Belirli özelliklere sahip bireyler sistematik olarak aile geçmişlerini gerçekte olduğundan farklı bir şekilde algılamaktadır. Örneğin, gerçekte yoksul ailede büyüyen bireylerin %86'sı geçmiş aile ekonomik durumlarını yoksul olarak algılamamakta, hatta %28'i ailesinin geçmişteki durumunu zengin olarak algılamaktadır. Dolayısıyla, ailelerini geçmişteki ekonomik durumları hakkında sistematik olarak yanlış algılara sahiptirler.

Biz bu yanlış algının nesiller arası hareketliliğe ilişkin daha iyimser bir algı olarak değerlendirilebileceğini savunuyoruz. Özellikle, bu istatistikleri gerçek seviyeler yerine ailenin geçmiş ekonomik durumunun çocukları tarafından nasıl algılandığına göre hesaplırsak, standart nesiller arası hareketlilik ölçümleri önemli bir biçimde daha yüksek nesiller arası hareketlilik seviyelerine karşılık gelecektir. Bu sonucu daha yüksek düzeyde algılanan kuşak hareketliliği olarak yorumluyoruz. Algılanan kuşak hareketliliği ise, bir bireyin, ebeveynlerine kıyasla sosyal veya ekonomik olarak gelir dağılımı dilimlerinde yukarı veya aşağı hareket etme kabiliyetine ilişkin subjektif algısını ifade eder. Ayrıca, bireylerin ailelerinin sosyoekonomik statüsüne göre kendi ilerleme fırsatlarını nasıl algıladıklarını da gösterir.

Verilerimiz, katılımcılara ebeveyn ekonomik geçmişlerini soran ABD için oluşturulan Gelir Dinamikleri Panel Çalışması (PSID) anketinden gelmektedir. Araştırmacılar, zaman içindeki ekonomik değişimlerin incelenmesine olanak tanıyan 1968 yılına kadar uzanan kapsamlı boylamsal verileri nedeniyle nesiller arası hareketlilik çalışmaları için Gelir Dinamikleri Panel Çalışmasını (PSID) kullanmaktadır. Biz de bu çalışmada temsili örnekleme, nesiller arası örtüşen aile yapısı ve çok sayıda ekonomik, demografik değişkenleri içermesi sebebiyle, PSID'yi ABD için ekonomik birikimlerin nesiller arasında nasıl aktarıldığının algısını analiz etmek için kullanmaktayız. İlgili ankette, bireylere sorulan siz küçükken ailenizin maddi durumu nasıldı sorusuna verilen yanıtlar üç değer almaktadır: yoksul, orta gelirli ve zengin. Daha sonra 42537 veri noktası ile 3867 farklı ebeveyn-çocuk çifti için mevcut olan gerçek ebeveyn gelir ve servet seviyelerini buluyoruz. Bu yaklaşım, verinin boylamsal yapısı nedeniyle gerçek ebeveyn ekonomik geçmişi ve bunun çocuklar tarafından yetişkin olduklarında nasıl algılandığına ilişkin verileri toplamamıza ve karşılaştırmamıza olanak sağlamaktadır.

Daha sonra, gerçek ve algılanan ebeveyn ekonomik geçmişleri arasındaki farkın temel nedenini açıklayan mekanizmaları inceledik. Ekonometrik yöntem olarak sıralı lo-

jistik modeli kullandık. Spesifik olarak, çocuk ücreti, çocuk yaşı ve cinsiyetin algılanan ve gerçek ebeveyn ekonomik geçmişleri arasındaki farkı açıklamada istatistiksel olarak anlamlı olduğunu bulduk. Dahası, bir yetişkin fakirse, ailesinin maddi durumunu doğru algılayamaz ve o bireyin ailesini geçmişte orta sınıfa ait olarak hatırlama olasılığı daha yüksektir. Diğer bir deyişle, eğer aileleri geçmişte gerçekten yoksulsa, bu bireyler yoksulluğu daha az hissetmektedir. Bu durum algı açısından daha yüksek bir nesiller arası hareketliliğe karşılık gelmektedir çünkü yoksullar mevcut ekonomik durumları ile ebeveynlerinin geçmişteki ekonomik durumları arasında güçlü bir bağ görmemektedir. Bu açıdan bakıldığında, bulgularımız ekonomik açıdan dezavantajlı bireylerin, nesiller arası adalet ve eşitlik konusunda daha iyimser bakış açılarına sahip olma eğiliminde olduklarından, yeniden dağıtımçı politikaları desteklemeye daha az eğilimli olacaklarını göstermektedir.

Yaşla ilgili olarak ise, yaşlı insanların ebeveynlerinin maddi durumlarını genç insanlara göre daha iyimser algıladıklarını bulduk. Bu, yaşlıların nesiller arası hareketlilik algısını abarttığını gösteren bir sonuçtur. Dolayısıyla, yaşlılar da tıpkı yoksullar gibi daha yüksek fırsat eşitliği algılıyor olabilir. Bu sonuç, X jenerasyonu ve Z Kuşağı arasındaki yeniden dağıtımçı politikalara verilen destek farkını açıklamaktadır. Kabaca konuşmak gerekirse, X kuşağı nesiller arası hareketliliği abartmaktadır. Bu nedenle, gerçek hayata kıyasla daha yüksek fırsat eşitliği olduğuna inanma eğilimindedirler ve yeniden dağıtımçı politikaları desteklememektedirler. Buna karşılık Z kuşağı ise nesiller arası hareketliliği daha doğru algılamaktadır. Böylece daha gerçekçi bir fırsat eşitliği algısı elde etmekte ve yeniden dağıtımçı politikaları desteklemektedirler.

Son olarak, cinsiyet ve anne eğitimi de ailenin geçmiş ekonomik durumu algısında önemli bir rol oynamaktadır. Sonuçlarımız tutarlı bir şekilde kadınların ve yüksek düzeyde anne eğitimine sahip bireylerin aile geçmişlerini daha doğru bir şekilde anlama eğiliminde olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla, bu bireyler nesiller arası hareketlilik konusunda daha düşük seviyede bir algıya sahiptir ve bu nedenle yeniden dağıtımçı ve sol tandanslı politikaları destekleme eğilimindedir. Ancak, babaların ve çocukların eğitiminin algılanan hareketlilik üzerindeki etkisi şaşırtıcı bir şekilde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

2. AMPİRİK MOTİVASYON

Çalışmanın ampirik motivasyonu, bireylerin gerçek ve algılanan hareketlilikleri arasındaki farkı ele almak ve ailenin ekonomik geçmişine ilişkin algısal farklılıkları vurgulamaktır. Bireylerin gerçek kuşaklar arası hareketliliği algısal hareketlilikten çok daha kalıcı ve katıdır. Analizimizde, bireylerin algı verilerini elde etmek için Amerika için oluşturulan Gelir Dinamikleri Panel Çalışması (PSID) anketini kullandık. PSID anketindeki her katılımcıya aşağıdaki soruyu sormuştur: “Siz büyürken ebeveynleriniz fakir miydi,

oldukça iyi durumda mıydı, yoksa ne durumdaydı?”. Dolayısıyla, bu soru algılanan ebeveyn ekonomik geçmişinin bir göstergesi olarak kullanılmıştır. PSID bu soruya verilen cevapları 1, 3 ve 5 olarak kategorize etmiştir. Bu soruya verilen 1 yanıtı, bireylerin büyürken ailelerinin ekonomik durumunu “fakir”, 3 yanıtı “orta halli”, 5 yanıtı ise “oldukça iyi” olarak algıladıklarını göstermektedir.

Aşağıda yer alan Tablo 1, algılanan ebeveyn ekonomik geçmişinin gerçek aile ekonomik geçmişine göre kategorize edilmiş bir halini göstermektedir. Bu da bize aile maddi geçmişini tanımlayan üç geniş kategori sunmaktadır: yoksul, orta gelirli ve zengin. Ampirik bir motivasyonun göstergesi olarak bu tablo, algısal ekonomik durum ile gerçek ekonomik durumun karşılaştırılması açısından çarpıcıdır. Dikey ekseninde, PSID verilerine dayalı olarak ebeveyn gelirlerine göre gelir grupları hesaplanmıştır. Ayrıca, her grup için eşikler PSID sorusuna verilen yanıtlara göre kategorize edilmiştir. Örneğin, fiili durumdaki yoksulların oranı, söz konusu soruya “1” yanıtı verenlerin oranı olarak hesaplanmıştır. Yatay ekseninde ise aşağıdaki soruya verilen yanıtların dağılımını görmektediriz: “Siz büyürken ebeveynleriniz yoksul muydu, oldukça iyi durumda mıydı, yoksa ne durumdaydı?”.

Tablo 1, geçmişte ebeveynleri en yoksul olan kişilerin sadece %14’ünün kendilerini büyürken en yoksul olarak algıladıklarını, %58’inin ise durumlarını orta sınıf olarak algıladıklarını göstermektedir. Ancak, çok ilginç bir şekilde, bu kişilerin %28’i, ebeveynleri geçmişte gelir dağılımının en altında yer almasına rağmen, çocukken kendilerini algısal olarak en üstte hissetmektedir.

Yine aynı tabloda ebeveynleri geçmişte en zengin olanları inceleyecek olursak, en zenginlerin sadece %4’ü kendilerini gelir dağılımının en altında olarak algılamaktadır; yoksulların aksine zenginlerin %45’i konumlarını doğru algılamıştır. Öte yandan, bu kişilerin %51’i yoksullara benzer şekilde kendilerini orta sınıf olarak algılamaktadır. Bu sonuçlar, potansiyel olarak farklı kanallar aracılığıyla da olsa, gerçek ve algılanan aile geçmişi arasında büyük bir tutarsızlık olduğunu göstermektedir. Bu basit ampirik gözlemlere dayanarak, algı farklılıklarını açıklayan nedenleri kapsamlı bir şekilde incelemek istiyoruz.

Tablo 1. Gerçek ve Algılanan Ebeveyn Geçmişi

	Algılanan			
	Fakir	Orta	Zengin	
Gerçek				
Fakir	0.14	0.58	0.28	100%
Orta	0.10	0.60	0.30	100%
Zengin	0.04	0.51	0.45	100%

Dikey eksen bireylerin gerçek aile maddi geçmişini göstermektedir. Gerçek maddi durum %33’lük gelir gruplarını göstermek üzere 3 kategoriye ayrılmış ve bireylerin PSID sorusuna verdikleri yanıtı göre kategorize edilmiştir. Yatay eksen ise algılanan aile maddi geçmişidir. Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Elimizdeki verilerle, hem gerçek aile ekonomik geçmişine göre hem de algılanan aile ekonomik geçmişine göre nesiller arası hareketliliği gösteren bir geçiş matrisi de oluşturabiliriz. Tabloda da görüldüğü gibi, gerçek hareketlilik algısal hareketlilikten daha kalıcıdır.

Şekil 1'deki sol grafik, bu bağlamda, algılanan aile madde geçmişine göre nesiller arası hareketliliği göstermektedir. Diğer tablodan farklı olarak dikey ekseninde çocukların gelir durumu, yaşlandıklarında aldıkları ücrete göre hesaplanmış ve bu bireyler her biri %33'lük gelir grubunu temsil eden üç kategoriye ayrılmıştır. Örneğin, aile ekonomik geçmişini "yoksul" olarak algılayan bireylerin %45'i gelecekte "yoksul" yani en düşük gelir grubunda yer alacaktır. Öte yandan bu bireylerin sadece %20'si en yüksek gelir grubuna ulaşmaktadır. Aile ekonomik geçmişini "orta halli" olarak algılayan bireyler de gelecekte benzer bir seyir izlemiştir.

Öte yandan, aile ekonomik geçmişini "zengin" olarak algılayan bireylerin %25'i yetişkinliklerinde "yoksul" yani en düşük gelir grubunda yer alırken, %40'ı en yüksek gelir grubunda yer almaktadır. Bu sonuçlar, nesiller arası hareketliliğin algılar nedeniyle yüksek olabileceğini göstermektedir.

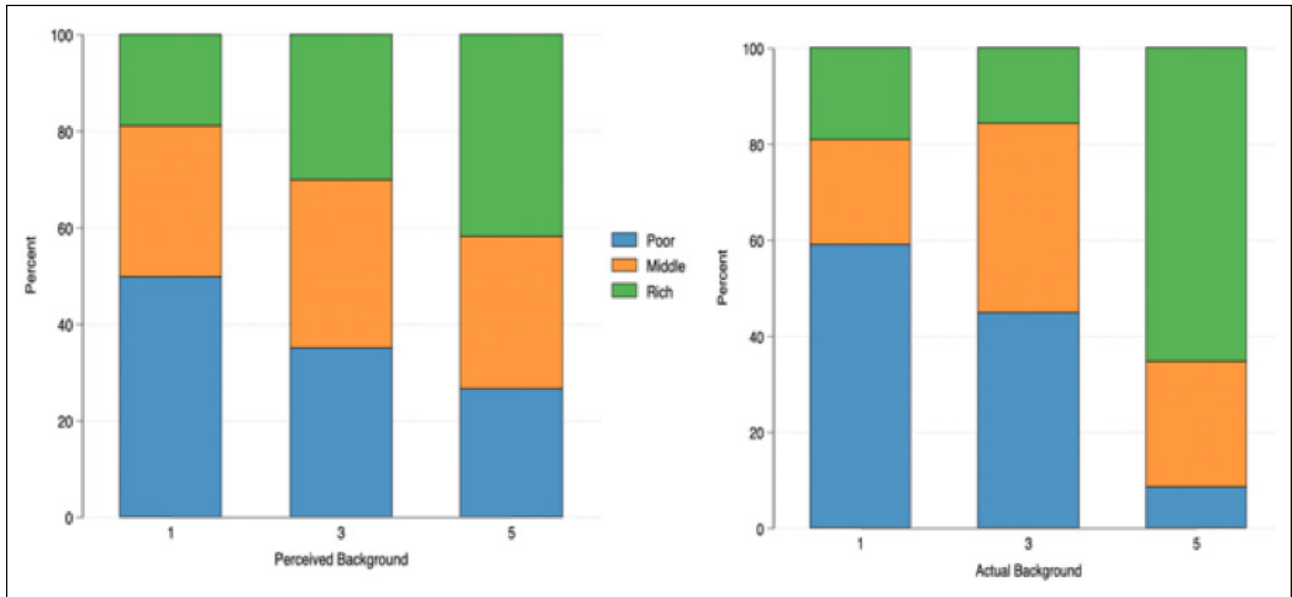
Soldaki grafiğin aksine, sağdaki grafik bireylerin gerçek aile ekonomik geçmişleri ile mevcut ekonomik durumlarını karşılaştırmaktadır. Bu tablo aslında gerçek hareketliliğin kaba bir göstergesidir. Bir önceki tabloda olduğu gibi, dikey ekseninde PSID'nin 1, 3 ve 5. sorularına ebeveynlerinin geçmiş gelirlerine göre cevap veren bireyler ayrı ayrı gruplandırılmıştır. Yatay eksen ise yukarıdaki sorudaki dağılıma göre bireyler mevcut gelirlerine göre yoksul, orta gelirli ve zengin olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır.

Tabloda göze çarpan ilk şey, algılanan hareketliliğin aksine, kuşaklar arası net bir kalıcılık olduğudur. Örneğin yoksul ailelere sahip bireylerin sadece %20'si yetişkin olduklarında zengin sınıfa girecek bir gelire ulaşmıştır. %60'ı ise aileleri gibi en düşük gelir grubunda yer almaktadır.

Kalıcılık orta sınıf gelir grubunda kendini daha net bir şekilde göstermiştir. Orta sınıf ailelere sahip bireylerin %50'si gelecekte kendilerini de orta sınıf gelir grubunda bulmaktadır. Ancak yine bu bireylerin %17'si zengin sınıfa geçmeyi başarmış, sadece %45'i yoksul sınıfa düşmüştür.

Kalıcılık zengin sınıfta da belirgindir. Geçmişte ailesi zengin olan bireylerin %65'i gelecekte de zengin kalmaktadır. Bu bireylerin sadece %3'ü en düşük gelir grubuna düşmüştür. Tüm bu rakamlar hareketliliğin aslında çok düşük olduğunun ilk ipuçlarıdır ve algısal durum yerine gerçek duruma baktığımızda kuşaklar arası kalıcılık kavramı çok güçlüdür.

Tablolarda da görüleceği üzere algılanan ve gerçek hareketlilik arasında çarpıcı farklar bulunmaktadır. Algılanan hareketliliğin gerçek hareketlilikten daha yüksek bir seviyede olduğu açıktır. Ayrıca, algısal durumda insanlar daha fazla fırsat eşitliği olduğuna inanmaktadır. Gerçek durumda, yoksul aile ekonomik geçmişinden gelenler yetişkinliklerinde büyük ölçüde yoksul kalırken veya zengin aile geçmişinden gelenler yetişkinliklerinde büyük ölçüde zengin kalırken, algılanan durumda bu mekanizma farklı işlemektedir. Ampirik motivasyonla elde ettiğimiz bu ilk sonuçların nedenlerini, kurduğumuz ekonometrik modelleri kullanarak bulmaya çalışacağız.

Şekil 1. Geçiş Grafikleri.

Dikey eksen bireylerin gerçek aile geçmişini göstermektedir. Gerçek durum %33'lük gelir gruplarını göstermek üzere 3 kategoriye ayrılmış ve bireylerin PSID sorusuna verdikleri yanıtı göre kategorize edilmiştir. Yatay eksen ise algılanan aile geçmişidir. Ayrıca, her bir yatay eksen 1'e yuvarlanmıştır. Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

3. LİTERATÜR

Bu bölümde eşitsizlik ve nesiller arası hareketliliğin nasıl algılandığına dair bir literatür taraması sunulmaktadır. Algılanan eşitsizlikle ilgili literatür geniş olmasına rağmen, algılanan nesiller arası hareketlilik literatürü yeni gelişmekte ve nispeten küçüktür. Bu bölümde, her iki alt bölüm için de, mevcut literatürde eşitsizlik ve hareketlilik algılarını ölçmek için kullanılan ampirik ölçümleri gözden geçirerek başlıyoruz, ardından literatürün eşitsizlik algılarının belirleyicileri konusundaki bakışını değerlendiriyoruz ve son olarak bu bulguların sonuçlarını ele alıyoruz.

3.1 Algılanan Eşitsizlik

Eşitsizlik algısının ölçümü, ekonominin yanı sıra psikoloji alanıyla da ilgilidir. Psikoloji, eşitsizlik algısını ölçmek için küçük ölçekli anketler kullanırken, ekonomi literatürü sıklıkla geniş çaplı anketlere dayanmaktadır (Xu, 2021). Kullanılan farklı metodolojilere rağmen, her iki disiplinden akademisyenler ortak bir arayışı paylaşmaktadır: bireylerin gelir ve servet dağılımına ilişkin eşitsizliği tipik olarak nasıl algıladıklarını ele almak.

Bu bağlamda, Norton ve Ariely (2011) psikoloji literatüründe öncü bir çalışmadır. Yazarlar katılımcılardan, nüfusun her yüzde yirmilik dilimi için sahip olduklarına inandıkları toplam ABD servetinin oranını belirtmelerini istemiş, bulgular algı ile gerçeklik arasında keskin bir zıtlık olduğunu ortaya koymuştur. Gerçek dağılım en üstteki yüzde 20'lik kesimin servetin yüzde 84'üne sahip olduğunu gösterirken, katılımcılar bu kesimin servetin sadece yüzde 59'una sahip olduğunu tahmin etmektedir. Benzer şekilde, katılımcılar en alttaki yüzde 40'lık kesimin payını da olduğundan düşük göstermekte, gerçekte sadece yüzde 0,3 olan bu kesimin sahipliğini yüzde 9 olarak tahmin etmektedir. Açıkça görüldüğü üzere, katılımcılar Amerika Birleşik Devletleri'ndeki servet eşitsizliğini gerçek dağılımın gösterdiğinden çok daha adil olarak algılamaktadır.

Ancak Eriksson ve Simpson (2012), Ariely ve Norton tarafından eşitsizliği ölçmek için kullanılan sorunun bireyler için bilişsel olarak zorlayıcı olduğunu ve bu sorunun katılımcıların eşitsizliği hafife almasına neden olduğunu savunmaktadır. Bunun yerine, ABD'deki en zengin yüzde 20'lik kesimin ortalama servetinin ne olması gerektiğinin sorulmasını önermektedirler. Sonuç olarak, Eriksson ve Simpson Amerikalıların eşitsizliği hafife almadıklarını, aksine mükemmel yakın eşitlikçi tercihlere sahip olduklarını bulmuştur. Chambers ve diğerleri (2014) eşitsizlik algısı açısından Ariely ve Norton'un tersi sonuçlar bulmuştur. Amerikalıların gelir eşitsizliğini büyük ölçüde abarttığını, bunun temel nedeninin de en yüksek gelire sahip olanların gelirlerinin abartılması olduğunu göstermişlerdir.

Daha önce de belirtildiği üzere, ekonomistler yaygın olarak eşitsizlik algısı ve bunun yeniden dağıtım politikası tercihleri üzerindeki etkilerine ilişkin araştırmalar yapmaktadır. Bu alanı incelemek için akademisyenler genellikle

le araştırma kurumları tarafından uygulanan uluslararası anketlerden yararlanır veya kendi özel anketlerini hazırlarlar. Bir sonraki bölümde, bu alandaki ilgili literatürden de kısaca bahsedeceğiz. Bununla birlikte, eşitsizlik algılarının incelenmesi, doğası gereği doğrudan gözlemlenemeyen yapısı nedeniyle dikkate değer metodolojik karmaşıklıklar sunmaktadır. Eşitsizlik algısı üzerine bir çalışma başlatmak, anket araçları aracılığıyla bireyler tarafından ifade edilen bakış açılarını aydınlatmak için analitik bir çerçeve oluşturulmasını gerektirmektedir (Bavetta vd., 2019).

Algıları doğrudan ölçmenin doğal zorluğu göz önüne alındığında, araştırmacılar bireylerin eşitsizliğe ilişkin bakış açılarını değerlendirmek için dolaylı yöntemlere başvurmaktadır. Örneğin, anket soruları kişinin geçmişte babasının kazancıyla olan gelir farklılıklarını araştırabilir veya gelir eşitsizliklerine ilişkin görüşlerini ortaya çıkarabilir. Bu sorular, algılanan eşitsizliğe dair içgörüler sunan birer göstergedir. Bu tür sorulara verilen yanıtlar geleneksel olarak "kötü", "adil", "iyi" gibi tanımlayıcılar içeren veya "kesinlikle katılmıyorum" ile "kesinlikle katılıyorum" arasında bir ölçek kullanan sıralı kategoriler içeren yapılandırılmış bir çerçeveye bağlıdır. Bu yanıtlar doğası gereği öznel bir nitelik taşımakta ve kaçınılmaz olarak bireylerin kişisel özelliklerinden etkilenmektedir. Bu nitelikler yaş, cinsiyet, eğitim gibi demografik faktörlerin yanı sıra gelir ve ikamet yeri gibi sosyoekonomik değişkenleri de kapsamaktadır. Bireylerin eşitsizlik algılarını ölçmeye yönelik en önemli çabalardan biri 1984 yılında kurulan Uluslararası Sosyal Anket Programı'dır (ISSP). ISSP, diğerlerinin yanı sıra aile dinamikleri, sosyoekonomik faktörler, din, çevresel kaygılar, eğitim ve sosyal eşitsizliği kapsayan çeşitli alanlarda kapsamlı araştırmalar yürütmektedir. Bu nedenle, birçok akademisyen bu anketi kullanarak eşitsizlik algısını ölçmeye çalışmıştır. (bkz; Gimpelson ve Triesman, 2018; Choi, 2018; Gimpelson ve Monusova, 2014; Engelhardt ve Wagener, 2018; Verwiebe ve Vegener, 2000; Bavetta ve diğerleri, 2019).

Bu noktada, bireylerin sosyal eşitsizlik algılarının belirgin bir şekilde heterojen olduğunun altını çizmek çok önemlidir. Bu nedenle, bireyler arasında değişen eşitsizlik algılarının belirleyicilere ilişkin literatüre genel bir bakış sunacağız. Algılanan eşitsizliğin çeşitli nedenleri olabilir. Örneğin, yaş, ırk ve cinsiyet gibi demografik faktörler algılanan eşitsizliği doğrudan etkileyebilir. Verwiebe ve Vegener (2000) kadınların gelir dağılımını erkeklerden daha eşitsiz olarak algılama eğiliminde olduğunu bulmuştur. (ayrıca bkz; Verwiebe ve Wegener, 2000; Alesina ve Giuliano, 2009). Cruces ve diğerleri (2013), algılanan eşitsizliğin bir belirleyicisi olarak yaşın önemini vurgulamakta ve yaşlı bireylerin eşitsizliği daha doğru algıladığını savunmaktadır. Ayrıca, aile geçmişi, gelir ve servet gibi sosyoekonomik faktörler de algılanan eşitsizliği etkileyebilmektedir. Konunun doğası gereği, gelir algılanan eşitsizliği doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Örneğin, Bavetta ve diğerleri (2019) daha varlıklı ailelerden gelen bireylerin daha düşük

düzeyde eşitsizlik algılama eğiliminde olduğunu belirtmektedir (ayrıca bkz. Du ve diğerleri, 2021; Corneo ve Gruner, 2002; Cruces ve diğerleri, 2013; Benabou ve Ok, 2001). Ayrıca, insanların siyasi görüşleri de algılanan eşitsizliğin belirleyicilerinden biri olabilir (Benabou ve Tirole, 2006; Alesina ve Giuliano, 2009). Dahası, algılanan ekonomik eşitsizlik ideoloji, toplumsal normlar ve bireysel inançlarla iç içe geçmiştir. Özellikle Chambers ve diğerleri (2014) ideolojik yönelimin eşitsizlik algılarını şekillendirmede önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Bulguları, liberal eğilimli bireylerin muhafazakâr bireylere kıyasla eşitsizliği daha belirgin olarak algılama eğiliminde olduklarını göstermektedir.

Bireylerin eşitsizlik algılarının neyin belirlediği önemlidir, ancak eşitsizlik algılarının sonuçlarını anlamak da önemlidir. Örneğin, eşitsizlik algılarının en önemli sonucu, bireylerin yeniden dağıtım tercihleri üzerindeki etkisidir. Literatürde eşitsizlik algısının yeniden dağıtım tercihleri için gerçek eşitsizlik düzeyinden daha önemli olduğu vurgulanmıştır (Gimpelson ve Treisman, 2017; Hauser ve Norton, 2017). Ancak, algılanan ve deneyimlenen eşitsizlikler de yeniden dağıtım tercihlerini etkileyebilir. Bu tercihler gelirden de etkilenebilir. Zengin bireyler geçmişte eşitsizlik yaşamış olsalar bile yeniden dağıtım politikaları desteklemeyebilirken, aynı eşitsizliği yaşamış yoksul bireyler yeniden dağıtım destekleyebilir (Sands, 2017; Sands ve de Kadt, 2019). Ancak, Roth ve Wohlfart (2018). Geçmişte daha yüksek düzeyde eşitsizlik yaşamış bireylerin yeniden dağıtım politikaları daha az desteklediğini savunmaktadır. Algılanan eşitsizliğin yeniden dağıtım politikalarıyla ilişkin görüşler üzerindeki etkisi açık olsa da, yoksulların yeniden dağıtım politikaları destekleyip desteklemediği hala tartışmalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, insanlar eşitsizliği hafife alabilmektedir (Ariely ve Norton, 2011). Bu durum insanları gelecek hakkında daha iyimser yapar ve kendilerinin ya da çocuklarının daha yüksek gelir gruplarında yer alacağına inanabilirler. Bu mekanizma Benabou ve Ok (2001) tarafından geliştirilen Yukarıya Doğru Hareketlilik Beklentisi (POUM) hipotezini anımsatmaktadır. Bununla birlikte, algılanan eşitsizliğin, gerçek eşitsizlikten daha baskın olan bazı psikolojik etkileri de olabilir (Choi, 2019; Evans ve Kelley, 2018.) Örneğin, algılanan eşitsizlik arttıkça, eşitsizliğe karşı tolerans azalmaktadır (García-Castro ve diğerleri, 2020).

3.2 Algılanan Hareketlilik

Algılanan hareketlilik, bir bireyin, ebeveynlerine kıyasla gelir dağılımı açısından ekonomik merdivenden yukarı veya aşağı basamaklara doğru hareket etmesine ilişkin öznel algısını ifade eder. Algılanan hareketlilikle ilgili bariz bir zorluk ise bunun ölçülmesidir. Bildiğimiz kadarıyla, algılanan veya öznel hareketliliği ölçmenin tek yolu anketlerdir. Bu durum, genellikle bireylerin ebeveynlerinin sosyal ve ekonomik geçmişleri ile kendilerinin gelir, sağlık veya eğitim gibi mevcut kazançları arasındaki ilişkiyle ölçülen nesnel kuşaklar arası hareketlilikle tezat oluşturmaktadır

(Segura, 1989). Uluslararası Sosyal Anket Programı (ISSP), bireylerin eşitsizlik algılarını ölçen çalışmalara benzer şekilde, algılanan hareketliliği değerlendirmek için önemli bir ankettir (Bar-Haim, 2018). Bu tür anketlerde, katılımcılara ebeveynlerine kıyasla gelirlerinin, mesleklerinin, sağlıklarının vb. nasıl değiştiği veya bu değişimin nasıl algılandığı sorulmaktadır. Bu ankete ek olarak, 2010 yılında Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) tarafından Avrupa'daki bireylerin algılarını değerlendirmek için Geçiş Sürecinde Yaşam Anketi (LITS) kullanılmıştır (Gugushvili, 2019). LITS benzer şekilde katılımcılara kendilerini ebeveynleriyle kıyaslayan ve genellikle Likert ölçeği kullanan sorular sormaktadır. Örneğin, "Babama kıyasla daha iyi bir hayatım var" sorusu algılanan hareketliliği ölçmeye çalışmaktadır. Dünya Değerler Anketi (WVS) algılanan hareketliliği ölçmek için kullanılan bir başka ankettir. Bu ankette katılımcılara sosyal sınıfları ve gelir dağılımındaki algılanan sıralamaları sorulmaktadır.

Algılanan eşitsizlikte olduğu gibi, algılanan hareketlilik de çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bireylerin kuşaklararası hareketliliğe ilişkin görüşlerini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler kişinin yaşına, deneyimlerine, eğitim düzeyine, kültürel geçmişine, gelire ve sosyal çevresine bağlı olarak değişebilmektedir (Bavetta, Li Donni ve Marino, 2019). Ayrıca, gerçek nesiller arası hareketlilik ve gelir eşitsizliği de algılanan hareketliliğin belirleyicileri arasındadır. Peng (2021), Hong Kong Yoksulluğunun Azaltılması Panel Anketi'ni (HKPSPA) kullanarak, nesnel olarak daha yüksek gelir gruplarına geçen bireylerin, gerçek finansal kısıtlamalara rağmen kendilerini daha az yoksul olarak algılama eğiliminde olduğunu göstermektedir. Tersine, daha düşük gelir katmanlarına doğru hareket edenler, nesnel olarak yoksul olmasalar bile ekonomik olarak yoksul hissetme eğilimindedirler. Bar-Haim (2021), gelir eşitsizliği ve nesiller arası öznel hareketlilik arasındaki etkileşimi incelediği çalışmasında, gelir eşitsizliğinin artan aşağı yönlü hareketlilik algısına katkıda bulunduğunu belirtmiştir.

Algılanan hareketlilik, çeşitli siyasi ve ekonomik tutumlar üzerinde nesnel hareketlilikten daha etkili olabilir (Gugushvili, 2016; Turner, 1992). Dahası, nesiller arası hareketlilik algıları ile nesnel hareketlilik deneyimleri arasındaki tutarsızlıklar, bireylerin kendi ekonomik ve siyasi tercihleri üzerinde de etkili olabilir. Algılanan hareketliliğin doğrudan etkilediği konulardan biri, bireylerin yeniden dağıtım tercihleri ve sosyal refah programlarına verdikleri desteklerdir. Gugushvili (2018), özellikle alt gelir gruplarına doğru hareket ettiklerini algılayan bireylerin, yoksulları hedef alan refah girişimlerini eğitim veya sağlık hizmetleri için ayrılan ödeneklere tercih ettiklerinin altını çizmektedir. Gugushvili'nin çalışması, algılanan nesiller arası hareketlilik ile refah devleti arasındaki bağlantıyı incelerken, algılanan ve gerçekleşen nesiller arası hareketlilik arasındaki farkın altında yatan belirleyicileri araştırmayı ihmal etmektedir. Davidai ve Gilovich (2015) de yukarı doğru ekonomik hareketliliğin

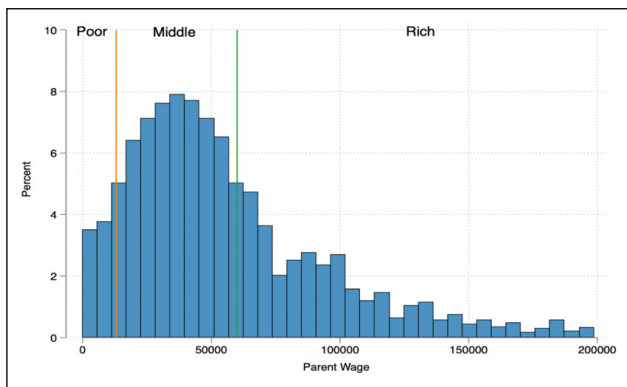
aşağı doğru hareketlilikle ilgili inançlardan farklı olduğunun altını çizmektedir. Güçlü bir yukarı doğru hareketlilik algısı, bireylerin ekonomik eşitsizliğe karşı tepkilerini azaltmaktadır. Benzer şekilde, iyimser hareketlilik algılarına sahip olmak, ekonomik adaletle ilgili endişeleri, ekonomik eşitsizliği hafife almaktan daha fazla azaltmaktadır (Heiserman vd.,2020).

Özetle, algılanan kuşaklararası hareketliliğe ilişkin literatür, bireylerin çeşitli sosyoekonomik boyutlara ilişkin görüşlerini şekillendirmede algıların önemini altını çizmektedir. Kayda değer içgörüler ortaya çıkmış olsa da, algılanan kuşaklararası hareketliliğin hem belirleyicilerini hem de çeşitli sonuçlarını ele alan daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır.

4. VERİLER VE TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Bu bölümde, çalışmada kullanılan veriler ve tanımlayıcı istatistikler tanıtılacaktır. Veriler, 1968 yılında başlayan ve örneklemini ABD’de 5000 ailede 18000’den fazla bireyden oluşan PSID anketinden gelmektedir. PSID anketinde istihdam, gelir, servet, sağlık, harcamalar vb. gibi birçok farklı kategoride bireysel ve aile düzeyinde veri bulunmaktadır. Bu veri setinden faydalanmak için öncelikle veri setindeki tüm çocuk-ebeveyn çiftlerini eşleştirdik. Bunu yapmak için PSID, Aile Tanımlama Haritalama Sistemi aracını (FIMS) içermektedir. FIMS, ailelerin kimlik değişkenlerini içeren özelleştirilmiş harita dosyaları oluşturmaktadır. FIMS harita dosyasını kullanarak her bir bireyi, söz konusu birey henüz çocukken (yani henüz çalışma hayatına katılmamışken) babasının/annesinin geliriyle eşleştirdik.

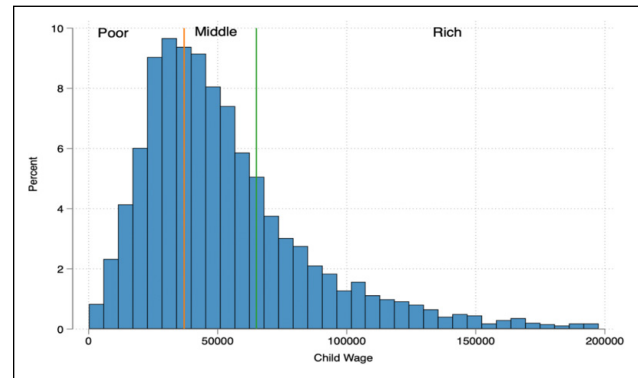
Şekil 2 ebeveyn gelirinin histogram dağılımıdır. Zaman aralığı 1999 ile 2018 arasındadır. Ayrıca tüm gelir rakamları 2018 baz yılı alınarak değerlendirilmiştir. Yukarıdaki histogramda görülebileceği gibi ebeveyn geliri genel olarak 40 bin dolar civarında dalgalanmakta ve sonunda 150 bin doları aşmaktadır. Bu dağılıma göre ebeveyn geliri 15 bin doların altında olanlar yoksul, 15 bin dolar ile 55 bin dolar arasında olanlar orta sınıf, 55 bin doların üzerinde olanlar ise zengin olarak değerlendirilmiştir.

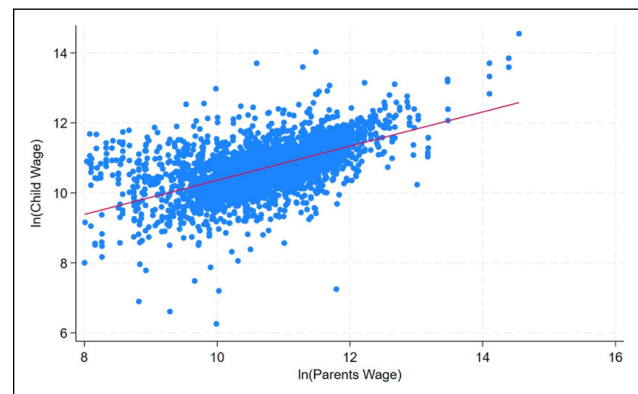
Şekil 2. PSID anketinde ebeveyn gelirinin histogramı.

Şekil 3 ise çocuk gelirinin histogram dağılımıdır. Zaman aralığı 1999 ile 2018 arasındadır. Ayrıca tüm gelir rakamları 2018 yılı baz alınarak değerlendirilmiştir. Yukarıdaki histogramda da görebileceğiniz gibi çocuk geliri genel olarak 45 bin dolar civarında dalgalanmakta ve yine sonunda 150 bin doları aşmaktadır Gerçekte de ABD’de 2019’da ortalama yıllık ücret 41 bin dolar civarındaydı ve ortanca yıllık ücret 34 bin dolar civarındaydı.

Çocuklar ve ebeveyn geliri arasındaki korelasyonu görsel olarak görmek için, bu değişkenlerin doğal logaritmaları alındıktan sonra dağılım diyagramını çiziyoruz, bu da eğimin şeklindeki esnekliğe karşılık geldiğini gösteriyor Eğilim çizgisinin eğimi, herhangi bir ek kontrol değişkeni olmaksızın nesiller arası gelir esnekliğinin bir tahminidir ve yaklaşık 0.34’tür. Şekil 4’te açıkça görülmektedir ki ebeveyn maaşı arttıkça çocuk maaşı da artmaktadır. Benzer şekilde, bu değeri tam olarak 0,34 bulan çalışmalar olduğu gibi bu değere yakın bulan çalışmalar da mevcuttur. (Chetty ve diğerleri, 2014; Zimmerman, 1992; Solon, 1992). Ancak Solon, nesiller arası hareketlilik üzerine yapılan ilk çalışmaların nesiller arası gelir esnekliğinin 0,2 civarında bulunduğunu belirtmektedir. Ebeveyn geliri tek bir yıl için kullanıldığından bu değerler aşağıya doğru yanlıdır. Daha sonraki çalışmalarda ebeveyn geliri çok yıllı ortalama olarak kullanılmaya başlandıkça nesiller arası gelir esnekliğinin değeri

Şekil 3. PSID anketindeki çocuk gelirinin histogramı.

Şekil 4. Ebeveyn yaşı ile çocuk ücreti arasındaki dağılım diyagramı.

0,5 civarında bulunmaya başlanmıştır (Mazumder, 2016; Mitnik vd.,2014; Chau; 2012, Jantti vd., 2006).

Tablo 2, ampirik analizimizde kullandığımız bazı değişkenler için tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir. Sağlık değişkeni ile başlarsak, bu istatistikler 1984 yılından itibaren PSID’de toplanmaktadır. Buna “Sağlık Durumu” adı verilmektedir. Katılımcılara aşağıdaki soru sorulmaktadır: “Genel olarak sağlığınızın mükemmel, çok iyi, iyi, orta veya kötü olduğunu söyleyebilir misiniz?”. Bu kategorik bir değişkendir. Aralık 1 ile 5 arasındadır ve daha yüksek sayılar daha düşük sağlık durumunu göstermektedir.

Geçmişte ailesi yoksul olan bireylerin ortalama sağlık durumu 2,65 iken, bu rakam zenginler için 2,09’a düşmektedir. Yani ebeveyn geliri arttıkça ortalama sağlık durumu kötüleşiyor. Hem ebeveyn maaşı hem de çocuk maaşı gelir gruplarına göre artan bir eğilim izlemektedir. Ortalama ebeveyn maaşı yoksul aileler için 16,6 bin \$, orta sınıf için 37,1 bin \$ ve zenginler için 120 bin \$’dir. Bireylerin ortalama maaşı ise yoksul ailelere sahip olanlarda 39,4 bin \$ iken, zengin ailelere sahip olanlarda 86,5 bin \$’dir.

Yoksul aile geçmişine sahip bireylerin yıllık çalışma saatleri beklendiği gibi daha düşüktür. Bu rakam yılda 1500 saat civarındadır. Ancak geçmişte zengin ailelere sahip olanların yıllık ortalama çalışma saatleri 2100 saati aşmaktadır. Benzer bir eğilim tüketim değişkeninde de mevcuttur. Klasik olarak yoksullar daha az, zenginler ise daha fazla tüketmektedir. Yoksul aile geçmişine sahip bireyler yılda ortalama 32 bin harcarken, zengin aile geçmişine sahip bireyler yılda ortalama 54 bin harcamaktadır.

Eğitim değişkeni de anne eğitimi, baba eğitimi ve çocuğun kendi eğitimi için benzer bir eğilim sergilemektedir. Ancak, bireylerin aldıkları ortalama eğitim yılları çok az farklılık göstermektedir.

Algılanan ebeveyn ekonomik geçmişine göre de PSID’den elde edilen verilerle modelde kullanılacak değişkenler için de bir özet istatistik tablosu hazırladık (Tablo 3). Sağlık durumu değişkenini ele alacak olursak, geçmişte aile

Tablo 2. Gerçek Ebeveyn Ekonomik Geçmişine göre çocuk değişkenlerinin ortalamaları

Gerçek Durum	Fakir	Orta	Zengin
Sağlık Durumu	2.65	2.4	2.09
Ebeveyn Maaşı	16.6k	37.1k	120k
Çocuk Maaşı	39.4k	42.9k	86.5k
Çalışma Saati	1541	1889	2111
Tüketim	32k	37.1k	54.3k
Çocuk Eğitimi	10.4	10.7	10.85
Baba Eğitimi	10.6	11.05	11.7
Anne Eğitimi	10.4	12.2	13.8
Çocuk Serveti	110k	123k	389k

Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 3. Algılanan Ebeveyn Ekonomik Geçmişine göre çocuk değişkenlerinin ortalamaları

Gerçek Durum	Fakir	Orta	Zengin
Sağlık Durumu	2.55	2.36	2.19
Ebeveyn Maaşı	39.6k	56.4k	81.5k
Çocuk Maaşı	41.3k	53.5k	68.9k
Çalışma Saati	1821	1922	1990
Tüketim	36.5k	41.6k	46.1k
Çocuk Eğitimi	10.2	10.45	10.76
Baba Eğitimi	10.1	11.2	11.75
Anne Eğitimi	9.8	11.6	13.4
Çocuk Serveti	90.4k	171k	299.5k

Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

durumunu fakir olarak algılayan bireylerin ortalama sağlık durumu 2,55 iken, bu rakam aile geçmişini zengin olarak algılayan bireyler için 2,19’a düşmektedir.

Hem ebeveyn maaşı hem de çocuk maaşı gelir gruplarına göre artan bir eğilim izlemektedir. Aile geçmişini yoksul olarak algılayan bireylerin ortalama ebeveyn maaşı 39,6 bin \$, orta sınıf bireylerin 56,4 bin \$, zengin bireylerin ise 81,5 bin \$’dir. Ailesini yoksul olarak algılayan bireylerin ortalama maaşı 41,3 bin \$ iken, ailesini zengin olarak algılayan bireylerin ortalama maaşı 81,5 bin \$’dir.

Gerçek ebeveyn ekonomik geçmişine dayalı tablonun aksine, algılanan ebeveyn geçmişine göre yıllık çalışma saatleri her 3 grupta da birbirine yakındır. Aile ekonomik geçmişini yoksul olarak algılayanların yıllık ortalama çalışma saati 1800 saatin üzerindedir. Aile geçmişini yoksul olarak algılayan bireylerde ise bu rakam yıllık ortalama 2000 saate yaklaşmaktadır. Benzer bir eğilim tüketim değişkeninde de mevcuttur. Aile ekonomik geçmişini yoksul olarak algılayan bireyler yılda ortalama 36,5 bin harcama yaparken, aile geçmişini zengin olarak algılayan bireyler yılda ortalama 46 bin harcama yapıyor.

5. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Amacımız, gözlemlenebilir bireysel demografik ve sosyoekonomik özelliklerin algılanan ebeveyn ekonomik geçmişini nasıl etkilediğini incelemek ve bu sonuçları algılanan nesiller arası hareketlilik tartışmalarıyla ilişkilendirmektir. PSID’nin “Siz büyürken ebeveynleriniz yoksul muydu, oldukça iyi durumda mıydı, yoksa ne durumdaydı?” sorusu bağımlı değişkenimizdir. Bu soru, algılanan ebeveyn ekonomik geçmişinin bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. PSID bu soruya verilen yanıtları 1, 3 ve 5 olarak sıralı bir yapıda kategorize etmiştir. Bu soruya verilen 1 yanıtı bireylerin büyürken ailelerinin ekonomik durumunu “fakir”, 3 yanıtı “orta”, 5 yanıtı ise “oldukça iyi” olarak algıladıklarını göstermektedir.

Bu tür verilerde Sıradan En Küçük Kareler (OLS) modelini kullanmak bazı nedenlerden dolayı çok uygun değildir. Bağımsız değişkenimiz kategorik bir değişkendir. Bu durumda Sıralı Lojistik Regresyon kullanılabilir. Sıralı Lojistik Regresyon, bağımlı değişkenin-kategorinin sıralı olduğu lojistik regresyonun bir alt türüdür. Bağımlı değişkenin ikiden fazla kategoride anlamlı bir sıralamaya sahip olduğu durumlarda kullanılır.

Bağımlı değişkenimiz anlamlı bir sıraya ve 3 kategoriye sahiptir. Dolayısıyla, sıralı lojistik modelini kullanabiliriz. Sıralı lojistik modellerinde gizli değişken yaklaşımı kullanılır. Bağımlı lojistik modellerinin temel varsayımı paralel regresyon varsayımdır. Bu modellerde bağımlı değişken, seçeneklerin kümülatif olasılıklarına dayanır ve farklı seçenekler için regresyon fonksiyonlarının lojistik ölçeğine paralel olduğu varsayılır. Bu varsayımı test etmek için Brant (1990) tarafından önerilen Brant Testi kullanılmaktadır. Brant testi, bağımsız değişkenler ile ordinal bağımlı değişken arasındaki ilişkinin bağımlı değişkenin tüm seviyelerinde aynı olduğu varsayımını test etmek için kullanılır. Bu varsayım karşılanmazsa, sıralı lojistik modellerinin sonuçları kullanılamaz. Bu durumda alternatif modeller kullanılmalıdır. Bağımlı değişkeni sıralı yapıda olan bir modele sırasız yapıya uygun bir model uygulanırsa tahmin sonuçlarında etkinlik kaybı yaşanabilir. Ancak bağımlı değişkeni sıralı olmayan bir modele sıralı yapıdaki modeller uygulanırsa tahmin sonuçları yanlış olacaktır (Amemiya,1985).

Tablo 4'te sıralı lojistik tahmini yapıldıktan sonra test uygulanmış ve sonuçlar p-değerleri şeklinde sunulmuştur. Küçük bir p-değeri (tipik olarak 0,05'ten küçük) paralellik sıfır hipotezini reddetmek için kanıt olduğunu gösterir ve bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin bağımlı değişkenin tüm seviyelerinde aynı olmadığını gösterir. Eğer durum buysa, alternatif model özelliklerini dikkate almak gerekebilir. Örneğin, genelleştirilmiş sıralı lojistik modeli, paralel regresyon varsayımları gerektirmeyen bir tür sıralı lojistik modelidir (Williams, 2006a). Bu model bağımlı değişkenin sıralı yapısını dikkate alır. Ayrıca, bu model orantılı oran varsayımını sınırlamaz (Williams, 2006b). Dolayısıyla, bu model sıralı lojistik modeline alternatif bir model olarak kullanılabilir.

Sıralı lojistik modelinde bağımlı değişkenin 0,1,2,...,m değerlerini aldığı varsayalım. Sıralı lojistik modeli, bağımlı değişkenin ikiye bölünebildiği k-1 noktanın her biri

için bir dizi katsayı ve bir sabit öngörür. Bir m alternatifli sıralı model şu şekilde tanımlanır:

$$y_i = j \text{ if } a_{j-1} < y_i^* \leq a_j$$

Daha sonra,

$$\Pr[y_i = j] = \Pr[a_{j-1} < y_i^* \leq a_j]$$

$$= \Pr[a_{j-1} < x_i' \beta + u_i \leq a_j]$$

$$= \Pr[a_{j-1} - x_i' \beta < u_i \leq a_j - x_i' \beta]$$

$$= F(a_j - x_i' \beta) - F(a_{j-1} - x_i' \beta)$$

$$\Pr[y_i = j] = f(x_i' \beta + u_i)$$

Burada F , u 'nun kümülatif dağılım fonksiyonudur. β 'nin regresyon parametrelerinin işareti, y_i^* gizli değişkeninin regresör ile artıp artmadığını belirlediği şekilde yorumlanır. Dolayısıyla, bu çalışmada, $i=1,2,\dots,N$ her hane için bağımlı değişken $j=1,3,5$ için üç farklı sonuç vardır. X 'in açıklayıcı değişkenlerine bağlı olarak i hanesi için j sonucunun olasılığını gösteren fonksiyon formu şöyledir:

$$p_{ij} = \Pr[y_i = j] = F_j(X_i, \theta)$$

Biz de bu bilgilerin ışığında modelimizi aşağıdaki gibi kurguladık:

$X_i = (\text{ebeveyn maaşı}, \text{çocuk maaşı}, \text{çocuk sağlığı}, \text{çocuk yaşı}, \text{çocuk çalışma saati}, \text{çocuk tüketimi}, \text{çocuk eğitimi}, \text{anne eğitimi}, \text{baba eğitimi}, \text{kadın}, \text{siyah})$

Bağımlı değişkenimiz olan X_i bu bölümün girişinde de belirtildiği gibi 1,3 ve 5 değerlerini almaktadır ve çocukların ebeveynlerinin geçmişteki gelirinin algısını gösteren sıralı bir yapıya sahiptir. Ebeveyn ücreti ve çocuk ücreti doğal logaritma cinsindedir. Bu bize logaritmik ölçekte büyüklüğe göre bir değer verir ve birimsiz tahmin sağlamak gibi bazı arzu edilen istatistiksel özelliklere sahiptir. Her iki değişken de 2019 ABD doları cinsinden reeldir. Çocuk sağlığı da kategorik bir değişkendir ve 1 ile 5 arasında değerler almaktadır. Sayı arttıkça sağlık durumu azalacaktır. Çocuk yaşı demografik değişkenlerden biridir. 18 ile 80 arasında değerler alır. Bu değer 18'den başlar, çünkü bireylerin genellikle para kazanmaya başladıkları yaş 18'dir. Çocuk tüketimi 6 değişkenin toplanmasıyla oluşturulur. Bunlar yıllık gıda, barınma, ulaşım, eğitim, sağlık ve çocuk bakımı harcamalarıdır. Çocuk çalışma saatleri, yıllık çalışma saatlerinin toplamıdır. Çocuk eğitimi, çocuğun tamamladığı toplam eğitim yılı sayısını temsil etmektedir.

Kadın, birey kadınsa 1, değilse 0 değerini alan bir kukla değişkendir. Anne eğitimi ve baba eğitimi, anne ve babanın tamamladığı toplam eğitim yılını göstermektedir. Siyah, bireyin siyah olması durumunda değeri 1, aksi takdirde 0 olan bir kukla değişkendir.

Sıralı lojistik modelindeki marjinal etkiler, bağımsız değişkendeki bir değişiklik göz önüne alındığında belirli bir sonuç kategorisinin olasılığındaki değişikliği tahmin etmek için kullanılır. Bu, bağımsız değişkenlerdeki değişikliklerin farklı sonuç kategorilerinin olasılığı üzerindeki etkisini görmenizi sağladığından, sıralı lojistik modelinin sonuçlarını yorumlamak için yararlı olabilir. Dolayısıyla biz de direkt olarak modelin marjinal etkilerinin çıktılarını yorumlayacağız.

Tablo 4. Paralel Regresyon Varsayımının Testi

	Chi2	df	P>Chi2
Wolfe Gould	16.5	9	0.057
Brant	14.48	9	0.106
Likelihood Ratio	16.76	9	0.053
Wald	17.35	9	0.043

Sonuçlar, diğer her şey eşit olduğunda, kadınların, siyahların, daha az eğitilmiş annelere, daha düşük sağlık durumuna ve daha düşük ebeveyn ücret ve servetine sahip bireylerin daha düşük düzeyde ebeveyn serveti bildirme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ancak, gözlemlenen işaret ve istatistiksel anlamlılığın ötesinde, bu farklılıkların büyüklüğünü ve önemini doğru bir şekilde ölçmek zor olmaya devam etmektedir. Örneğin, daha düşük ücret veya ebeveyn maaşına sahip bireyler geçmişteki ekonomik durumlarını nispeten daha kötü olarak algılayabilir, ancak zaman içinde ücretleri arttıkça geçmişteki ekonomik durumlarını nispeten daha iyi olarak hatırlayabilirler.

Başka bir deyişle, bir bireyin maaşı ilerleyen yıllarda arttıkça, daha yüksek bir kategori ile yanıt verme olasılığında önemli bir artış olmakta, bu da geçmişteki aile ekonomik durumlarını 'kötü' yerine 'iyi' olarak tanımlama tercihinin işaret etmektedir. Tersine, bireyler sağlık durumlarında iyileşmeler yaşadıkça ve anne eğitim seviyeleri arttıkça, ailelerinin ekonomik durumlarını daha iyi hatırlamaktadırlar. Ancak, kadın veya siyah olmak, diğer değişkenlerin etkilerinden farklı olarak, ailenin geçmişteki ekonomik durumuna ilişkin algılar üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Kadın veya siyah bireyler, erkek veya beyaz meslektaşlarına kıyasla ailelerinin geçmişteki ekonomik durumunu daha kötü olarak algılama eğilimindedir.

6. TARTIŞMA

Şimdiye kadar algılanan ebeveyn geçmişinin belirli sosyoekonomik ve demografik değişkenlerden nasıl etkilendiğine odaklandık. Bu bölümde, bu sonuçları tartışacak ve çıkarımlarına değineceğiz. Bulgularımıza göre, i) mevcut çocuk ücreti, ii) yaş ve iii) cinsiyet algılanan ebeveyn geçmişini önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle, anali-

zimiz yaşlı ve yoksul bir erkek olmanın ebeveyn geçmişini yanlış algılama olasılığını önemli ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Gimpelson ve Treisman (2018) ile uyumlu olarak, bu yanlış algılamanın sistematik olduğunu ve genellikle ailelerini orta gelirli bir statüye sahipmiş gibi algılamalarına neden olduğunu buluyoruz (Tablo 5).

Bu bireyler gerçekten de orta gelirli hanelerde yetişmiş olsalardı, bu durum kuşaklar arası gelir esnekliğinin daha düşük olmasıyla sonuçlanacak ve dolayısıyla daha yüksek bir fırsat eşitliği derecesine işaret edecekti (Engelhardt ve Wagener, 2014). Dolayısıyla, bu bulguyu yoksul erkekler arasında nesiller arası hareketliliğe ilişkin iyimser bir yanlış algı olarak yorumluyoruz. Ancak ampirik literatür, iyimser hareketlilik algılarının yeniden dağıtımçı politikalara daha zayıf destek verilmesine neden olduğunu vurgulamaktadır (bkz. Alesina, Stantcheva ve Teso, 2017; Bublitz 2022; Alesina, 2005).

Sonuç olarak bulgularımız, yoksul erkeklerin nesiller arası adalet ve eşitlik konusundaki daha iyimser görüşleri nedeniyle, standart teorik siyasi tercih modellerine kıyasla yeniden dağıtımçı politikaları destekleme olasılıklarının daha düşük olacağını öngörmektedir. Gerçekten de ampirik literatür genel olarak bu öngörüye desteklemektedir. Örneğin, yoksulların neden güçlü yeniden dağıtımçı politikalar öneren siyasi partilere oy verme eğiliminde olmadıklarına dair geniş bir literatür bulunmaktadır. (bkz; Roy ve Hager, 2021; Benabou ve Ok, 2001; Cruces, Perez-Truglia ve Tetaz, 2013; Holland, A. C, 2018; Karadja, Mollerstrom ve David Seim, 2017; Corneo ve Gruner, 2000).

Ayrıca, diğer faktörler kontrol edildiğinde, bireylerin kendi yaşları arttıkça ebeveynlerinin ekonomik statüsünü orta sınıf olarak değerlendirmelerinin daha olası olduğunu buluyoruz. Aynı zamanda, bireyler yaşlandıkça, aile geçmişlerine ilişkin algıları gerçeklerden önemli ölçüde

Table 5. Marjinal Etkiler

Değişkenler	Fakir dy/dx	Orta dy/dx	Zengin dy/dx
Çocuk sağlığı	.02*** (.003)	.053*** (.009)	-.07*** (.012)
Çocuk yaşı	.003*** (.0003)	.008*** (.001)	-.001*** (.001)
Çocuk çalışma saati	.01 (.006)	.023 (.017)	-.033 (.023)
Ebeveyn maaşı	-.014*** (0.002)	-.033*** (0.06)	.046*** (0.009)
Çocuk maaşı	-.022 (.005)	-.056*** (.079)	.079*** (.019)
Tüketim	.003 (.006)	.009*** (.014)	-.014 (.021)
Çocuk serveti	-.002*** (.001)	-.007*** (.004)	.01*** (.006)
Kadın	-.022 (.005)	-.056*** (.014)	.079*** (.02)
Siyah	.010 (0.005)	0.026 (0.012)	-.037 (0.017)
Anne eğitimi	-.006*** (.007)	-.004*** (.012)	.0009*** (.001)
Baba eğitimi	-.006 (.006)	-.004 (.007)	.001 (.009)
Çocuk eğitimi	-.0001 (.005)	-.001 (.001)	.002 (.002)
N, Prob>chi2	3483, 0.0000	R2	0.15

sapmaktadır. Dolayısıyla, yaşlı bireylerin nesiller arası hareketliliği abartabileceğini ve ekonomik olarak dezavantajlı bireylere benzer şekilde daha yüksek düzeyde bir fırsat eşitliği algılayabileceğini öngörüyoruz. Sonuç olarak bu öngörü, “kuşak çatışması” olarak adlandırılan X kuşağı ile Z kuşağı arasındaki yeniden dağıtım politikalarına destek farkını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Sonuçlarımıza göre, X kuşağı aşırı hareketlilik ve fırsat eşitliğine olan inançları nedeniyle bu tür politikaları daha az destekleyecektir. Buna karşılık, kuşaklar arası hareketlilik konusunda daha doğru bir algıya sahip olan Z kuşağı, fırsat eşitliği inancını paylaşmayacak ve dolayısıyla yeniden dağıtım politikalarına daha fazla destek verecektir. Yeniden dağıtım politikalarına daha düşük düzeyde destek de yaşın etkisi de literatürde vurgulanmıştır. (Pfeifer, 2009; Van Oorschot ve Meuleman, 2012; Wong, Wan ve Law, 2009). Gugushvili (2018) de yaşın, özellikle eğitim için ekstra yeniden dağıtım harcaması tercihleri ile negatif bağlantısı olduğunu, ancak etkinin eğrisel olduğunu bulmuştur.

Buna karşılık, yüksek gelirli genç kadınlar ebeveynlerinin geçmişlerini daha doğru hatırlama eğilimi göstermektedir. Bu düşük yanlış algılama seviyesi, diğer sanayileşmiş ekonomilere kıyasla Amerika Birleşik Devletleri’nde gözlemlenen nispeten daha düşük fırsat eşitliği ve nesiller arası hareketlilik seviyeleri ile uyumludur. Bu bulgu, ekonomik açıdan dezavantajlı erkeklerin aksine, varlıklı kadınların nesiller arası hareketliliğe ilişkin daha doğru algılara sahip olabileceğini düşündürmektedir. Bu bulgular, yüksek gelirli genç kadınların neden sol eğilimli ideolojilere daha fazla yöneldiklerine ve yeniden dağıtım politikaları savunduklarına ışık tutmaktadır. Dolayısıyla, literatürdeki birçok çalışmanın da işaret ettiği gibi, kadınlar ısrarla daha eşitlikçi bir yeniden dağıtım tercih etmektedir (Alesina ve Giuliano, 2011; Raneshill ve Weber, 2022; Buser, Putterman ve van der Weele, 2016). Benzer şekilde, anne eğitimi yüksek olan bireyler arasında da benzer bir eğilim gözlemledik. Bu sonuç, anne eğitimi yüksek olan bireylerin eşitlikçi yeniden dağıtım politikaları destekleme olasılığının daha yüksek olduğuna dair literatürdeki bulgularla da uyumludur. (Keely, L. C. ve Tan, C. M., 2008; Mustofa, Sugiyanto ve Susanto, 2023; Lee, J., 2023). Şaşırtıcı bir şekilde, algılanan aile ekonomik geçmişi ile babanın eğitimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Literatürde babanın eğitiminin yeniden dağıtım tercihleri üzerinde etkisi olmadığını ya da sınırlı olduğunu iddia eden çalışmalar bulunmaktadır. (Kuziemko vd., 2015; Evans ve Kelley, 2018; Duman, 2019). Ancak literatür, baba eğitiminin bireylerin yeniden dağıtım tercihleri üzerindeki etkisi konusunda hemfikir değildir. Örneğin, siyasi eğilimler açısından, yeniden dağıtım yönelik bireysel tercihler baba eğitimi ile negatif ilişkilidir (Hayo ve Neumeier, 2012); Alesina ve Giuliano, 2011).

Ücret, yaş ve cinsiyete ek olarak, sonuçlarımız ayrıca ırksal ve etnik kimliklerin algılanan aile geçmişiyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Özellikle, siyah bir birey

olmanın kişinin aile maddi geçmişini orta sınıf olarak algılama olasılığını artırdığını ve bunun da kişinin aile geçmişini yanlış algılama olasılığını artırdığını bulduk. Dolayısıyla, siyah bireylerin nesiller arası hareketliliği daha yüksek düzeyde algılamaları daha olasıdır. Bu sonuç, siyahların yeniden dağıtım politikaları daha az destekleyeceklerini öngörmektedir. Bununla birlikte, literatürde net bir fikir birliği bulunmamaktadır. İlk olarak, siyah bireylerin yeniden dağıtım politikaları desteğinin düşük olduğunu iddia eden bir literatür bulunmaktadır (Harell vd., 2016; Roch ve Edwards, 2016). Öte yandan, siyahların yeniden dağıtım politikaları desteğinin gelirleriyle ilişkili olduğunu iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır. (Beckman ve Zheng, 2009). Yaptıkları ampirik analize göre, siyahlar gelirleri ortalamasının çok üzerine çıkana kadar yeniden dağıtım desteklemektedir, ancak daha da ilginç, siyahlar zenginleştikçe yeniden dağıtım olan destek özellikle hızlı bir şekilde düşmektedir. Bununla birlikte, siyah bireylerin yeniden dağıtım politikaları desteklediğini ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. (Alesina ve La Ferrara, 2005; Nteta vd., 2016).

Özetle, çalışmamız mevcut çocuk ücreti, yaş ve cinsiyet gibi faktörlerin algılanan ebeveyn geçmişi üzerindeki önemli etkisinin altını çizmektedir. İlk olarak, bu çalışma yoksul yaşlı erkeklerin ebeveynlerinin sosyoekonomik durumlarını yanlış algılamalarının sağcı ideolojilere daha fazla destek vermelerine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Daha sonra, yüksek gelirli genç kadınlar arasında ebeveyn geçmişinin daha doğru hatırlanması, sol eğilimli perspektiflere yönelmelerini ve yeniden dağıtım önlemlere destek vermelerini açıklamaktadır. Bu bulgular demografik özellikler, nesiller arası adalet algısı ve siyasi eğilimler arasındaki etkileşime ilişkin değerli katkılar sunmaktadır.

7. SONUÇ

Bu çalışma, algılanan ebeveyn ekonomik geçmişi ile kuşaklar arası hareketlilik arasındaki karmaşık ilişkiyi araştırmaktadır. Gerçek ve algılanan ebeveyn geçmişi seviyeleri arasında önemli bir tutarsızlık bulduk. Yoksul bireyler adil fırsat eşitliği ve nesiller arası hareketlilik konusunda daha iyimser olma eğilimindedir; bu da sol politikalara daha az destek vermelerini açıklayabilir. Ayrıca, yaşlı bireyler hareketlilik ve eşitlik konusunda daha iyimser görüşlere sahip olma eğilimindedir. Özetlemek gerekirse, yoksul yaşlı erkek bireylerin aile geçmişlerini orta halli olarak algılamaları daha olasıdır ve bu bireyler aile geçmişlerini gerçekte olduğundan çarpıtılmış bir şekilde algılamaktadır.

Cinsiyet ve anne eğitimi algıların şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır; anne eğitimi yüksek olan kadınlar ve bireyler aile maddi geçmişleri hakkında daha doğru görüşler sergilemektedir. Bu durum, yüksek eğitimli genç kadınların neden sol eğilimli politikalara yöneldiğini ve yeniden dağıtım programları desteklediğini açıklamaktadır.

Irksal ve etnik kimlikler de algıları etkilemektedir; Siyah bireyler, irksal ve sosyal eşitsizliklerin etkisini yansıtacak şekilde, geçmişteki ailelerinin ekonomik durumunu orta sınıf olarak algılamaya eğilimindedir. Bu yanlış algı, onların daha yüksek düzeyde hareketlilik algılamalarına ve yoksul yaşlı erkekler gibi yeniden dağıtımçı politikalarından kaçınmalarına yol açmaktadır.

Bu bulgular, nesiller arası hareketlilik ve fırsat eşitliği incelenirken ebeveyn ekonomik geçmişine ilişkin algıların dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır. Bu algıları şekillendiren faktörlerin anlaşılması, politika kararlarını etkileyebilir ve yeniden dağıtımçı politikalara yönelik toplumsal tutumları da şekillendirebilir. Gelir eşitsizliğini ele alma ve fırsat eşitliğini teşvik etme çabaları, yalnızca nesnel hareketlilik ölçütlerini değil, aynı zamanda bireylerin öznel algılarını ve inançlarını da dikkate almalıdır. Politika yapıcılar, gerçek ve algılanan hareketlilik arasındaki uçurumu kapatarak daha adil bir toplum yaratmaya çalışabilirler.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazarlık Katkıları: Fikir: Ö.T., B.Ü.; Tasarım: Ö.T., B.Ü.; Denetleme: Ö.T., B.Ü.; Kaynaklar – Ö.T.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi: Ö.T.; Analiz ve/veya yorumlama: Ö.T., B.Ü.; Literatür Taraması: Ö.T.; Yazıyı Yazan: Ö.T., B.Ü.; Eleştirel İnceleme: B.Ü.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – Ö.T., B.Ü.; Design – Ö.T., B.Ü.; Supervision – Ö.T., B.Ü.; Resources – Ö.T.; Data Collection and/or Processing – Ö.T.; Analysis and/or Interpretation – Ö.T., B.Ü.; Literature Search – Ö.T.; Writing Manuscript – Ö.T., B.Ü.; Critical Review – B.Ü.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

Alesina, A., & Angeletos, G. M. (2005). Fairness and redistribution. *American Economic Review*, 95(4), 960–980.

Alesina, A., Glaeser, E., & Glaeser, E. L. (2004). *Fighting poverty in the US and Europe: A world of difference*. Oxford University Press. [CrossRef]

Alesina, A., & Giuliano, P. (2011). Preferences for redistribution. In J. Benhabib, A. Bisin, & M. O. Jackson (Eds.), *Handbook of social economics (Vol. 1)*, (pp. 93–131). North-Holland. [CrossRef]

Alesina, A., & La Ferrara, E. (2005). Ethnic diversity and economic performance. *Journal of economic literature*, 43(3), 762–800. [CrossRef]

Alesina, A., Stantcheva, S., & Teso, E. (2018). Intergenerational mobility and preferences for redistribution. *American Economic Review*, 108(2), 521–554. [CrossRef]

Amemiya, T. A. (1985). *Advanced econometrics*. Harvard University Press.

Bar-Haim, E. (2018). Still great: Subjective intergenerational mobility and income inequality. *Comparative Sociology*, 17(5), 496–518. [CrossRef]

Bavetta, S., Li Donni, P., & Marino, M. (2019). An empirical analysis of the determinants of perceived inequality. *Review of Income and Wealth*, 65(2), 264–292. [CrossRef]

Becker, G. S., & Tomes, N. (1979). An equilibrium theory of the distribution of income and intergenerational mobility. *Journal of Political Economy*, 87(6), 1153–1189.

Beckman, S., Smith, W. J., & Zheng, B. (2009). Measuring inequality with interval data. *Mathematical Social Sciences*, 58(1), 25–34. [CrossRef]

Benabou, R., & Ok, E. A. (2001). Social mobility and the demand for redistribution: The POUM hypothesis. *The Quarterly Journal of Economics*, 116(2), 447–487.

Bénabou, R., & Tirole, J. (2006). Incentives and prosocial behavior. *American Economic Review*, 96(5), 1652–1678.

Bentz, Y., & Merunka, D. (2000). Neural networks and the multinomial logit for brand choice modelling: A hybrid approach. *Journal of Forecasting*, 19(3), 177–200.

Brant, R. (1990). Assessing proportionality in the proportional odds model for ordinal logistic regression. *Biometrics*, 46(4), 1171–1178. [CrossRef]

Brunori, P. (2017). The perception of inequality of opportunity in Europe. *Review of Income and Wealth*, 63(3), 464–491. [CrossRef]

Brunori, P., Ferreira, F. H. G., & Peragine, V. (2013). Inequality of opportunity, income inequality, and economic mobility: Some international comparisons. In E. Paus (Eds), *Getting development right*, (pp. 85–115). Palgrave Macmillan. [CrossRef]

Bublitz, E. (2022). Misperceptions of income distributions: Cross-country evidence from a randomized survey experiment. *Socio-Economic Review*, 20(2), 435–462.

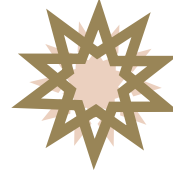
Buser, T., Putterman, L. G., & van der Weele, J. J. (2016). *Gender and redistribution: Experimental evidence* [Discussion paper]. Tinbergen Institute. <https://papers.tinbergen.nl/16063.pdf> [CrossRef]

Chambers, J. R., Swan, L. K., & Heesacker, M. (2014). Better off than we know: Distorted perceptions of incomes and income inequality in America. *Psychological science*, 25(2), 613–618. [CrossRef]

- Charles, K. K., Hurst, E., & Roussanov, N. (2009). Conspicuous consumption and race. *The Quarterly Journal of Economics*, 124(2), 425–467. [CrossRef]
- Chau, T. W. (2012). Intergenerational income mobility revisited: Estimation with an income dynamic model with heterogeneous age profile. *Economics Letters*, 117(3), 770–773. [CrossRef]
- Chetty, R., Hendren, N., Kline, P., & Saez, E. (2014). Where is the land of opportunity? The geography of intergenerational mobility in the United States. *The Quarterly Journal of Economics*, 129(4), 1553–1623. [CrossRef]
- Choi, G. (2019). Revisiting the redistribution hypothesis with perceived inequality and redistributive preferences. *European Journal of Political Economy*, 58(C), 220–244.
- Corak, M. (2013). Income inequality, equality of opportunity, and intergenerational mobility. *Journal of Economic Perspectives*, 27(3), 79–102. [CrossRef]
- Corneo, G., & Grüner, H. P. (2000). Social limits to redistribution. *American Economic Review*, 90(5), 1491–1507.
- Cruces, G., Perez-Truglia, R., & Tetaz, M. (2013). Biased perceptions of income distribution and preferences for redistribution: Evidence from a survey experiment. *Journal of Public Economics*, 98, 100–112. [CrossRef]
- Davidaï, S., & Gilovich, T. (2015). Building a more mobile America – One income quintile at a time. *Perspectives on Psychological Science*, 10(1), 60–71. [CrossRef]
- Du, H., Chen, A., Li, Y., Ma, L., Xing, Q., & Nie, Y. (2022). Perceived income inequality increases status seeking among low social class individuals. *Asian Journal of Social Psychology*, 25(1), 52–59. [CrossRef]
- Duman, A. (2020). Subjective social class and individual preferences for redistribution: Cross-country empirical analysis. *International Journal of Social Economics*, 47(2), 173–189. [CrossRef]
- Engelhardt, C., & Wagener, A. (2014). *Biased perceptions of income inequality and redistribution* [Working paper]. CESifo. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2463129 [CrossRef]
- Eriksson, K., & Simpson, B. (2012). What do Americans know about inequality? It depends on how you ask them. *Judgment and Decision Making*, 7(6), 741–745.
- Evans, M. D. R., & Kelley, J. (2018). Strong welfare states do not intensify public support for income redistribution, but even reduce it among the prosperous: A multilevel analysis of public opinion in 30 countries. *Societies*, 8(4), 1–52. [CrossRef]
- Fu, V. K. (1999). Estimating generalized ordered logit models. *Stata Technical Bulletin*, 8(44), 27–30.
- Fullerton, A. S. (2009). A conceptual framework for ordered logistic regression models. *Sociological Methods & Research*, 38(2), 306–347. [CrossRef]
- García-Castro, J. D., Rodríguez-Bailón, R., & Willis, G. B. (2020). Perceiving economic inequality in everyday life decreases tolerance to inequality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 90, 104019. [CrossRef]
- Gimpelson, V., & Monusova, G. (2014). *Perception of inequality and social mobility* [Research paper]. Higher School of Economics. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2538527 [CrossRef]
- Gimpelson, V., & Treisman, D. (2018). Misperceiving inequality. *Economics & Politics*, 30(1), 27–54. [CrossRef]
- Gugushvili, A. (2016). Intergenerational social mobility and popular explanations of poverty: A comparative perspective. *Social Justice Research*, 29(4), 402–428. [CrossRef]
- Gugushvili, A. (2017). *Subjective intergenerational mobility and support for welfare state programmes* [Working paper]. Barnett Papers in Social Research. https://www.researchgate.net/publication/321907133_Subjective_Intergenerational_Mobility_and_Support_for_Welfare_State_Programmes?channel=doi&linkId=5a3900b20f7e9b7c487090ca&showFulltext=true
- Harell, A., Soroka, S., & Iyengar, S. (2016). Race, prejudice and attitudes toward redistribution: A comparative experimental approach. *European Journal of Political Research*, 55(4), 723–744. [CrossRef]
- Hauser, O. P., & Norton, M. I. (2017). (Mis)perceptions of inequality. *Current Opinion in Psychology*, 18, 21–25.
- Hayo, B., & Neumeier, F. (2012). Leaders' impact on public spending priorities: The case of the German Laender. *Kyklos*, 65(4), 480–511. [CrossRef]
- Heiserman, N., Simpson, B., & Willer, R. (2020). Judgments of economic fairness are based more on perceived economic mobility than perceived inequality. *Socius*, 6(5), 2378023120959547. [CrossRef]
- Holland, A. C. (2018). Diminished expectations: Redistributive preferences in truncated welfare states. *World Politics*, 70(4), 555–594. [CrossRef]
- Hosmer Jr, D. W., Lemeshow, S., & Sturdivant, R. X. (2013). *Applied logistic regression*. John Wiley & Sons. [CrossRef]
- Jantti, M., Bratsberg, B., Roed, K., Raaum, O., Naylor, R., Osterbacka, E., Björklund, A., & Eriksson, T. (2006). *American exceptionalism in a new light: A comparison of intergenerational earnings mobility in the Nordic countries, the United Kingdom and the United States* [Discussion paper]. IZA. <https://docs.iza.org/dp1938.pdf>
- Keely, L. C., & Tan, C. M. (2008). Understanding preferences for income redistribution. *Journal of Public Economics*, 92(5-6), 944–961. [CrossRef]
- Kuziemko, I., Norton, M. I., Saez, E., & Stantcheva, S. (2015). How elastic are preferences for redistribution? Evidence from randomized survey experiments. *American Economic Review*, 105(4), 1478–1508. [CrossRef]
- Karadja, M., Mollerstrom, J., & Seim, D. (2017). Richer (and holier) than thou? The effect of relative income improvements on demand for redistribution. *Review of Economics and Statistics*, 99(2), 201–212. [CrossRef]
- Krueger, A. B. (2012, January 12). *The rise and consequences of inequality in the United States*. [Speech at the Center

- for American Progress]. <https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/events/2012/01/pdf/krueger.pdf>
- Lee, J. (2023). Consider your origins: Parental social class and preferences for redistribution in the United States from 1977 to 2018. *Social Science Research*, 110, 102840.
- Lee, C. I., & Solon, G. (2009). Trends in intergenerational income mobility. *The Review of Economics and Statistics*, 91(4), 766–772. [CrossRef]
- Lee, S. Y., & Seshadri, A. (2019). On the intergenerational transmission of economic status. *Journal of Political Economy*, 127(2), 855–921. [CrossRef]
- Lindahl, M., Palme, M., Sandgren Massih, S., & Sjögren, A. (2012). *The intergenerational persistence of human capital: An empirical analysis of four generations* [Discussion paper]. IZA. <https://www.iza.org/publications/dp/6463/the-intergenerational-persistence-of-human-capital-an-empirical-analysis-of-four-generations> [CrossRef]
- Long, J. S., & Freese, J. (2006). *Regression models for categorical dependent variables using Stata* (Vol. 7). Stata Press.
- Marandola, G., & Xu, Y. (2021). *(Mis-)perception of inequality: Measures, determinants, and consequences*. EUR 30819 EN, Publications Office of the EU. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3898673
- Mazumder, B. (2016). Estimating the intergenerational elasticity and rank association in the United States: Overcoming the current limitations of tax data. In L. Cappellari, S. W. Polachek, & K. Tatsiramos (Eds.), *Inequality: Causes and consequences* (Vol. 43), (pp. 83–129). Emerald Group Publishing Limited. [CrossRef]
- Mitnik, P. A., Bryant, V., & Grusky, D. (2018). *A very uneven playing field: Economic mobility in the United States* [Working paper]. Human Capital and Economic Opportunity Working Group. <https://ideas.repec.org/p/hka/wpaper/2018-097.html>
- Mulligan, C. B. (1997). *Parental priorities and economic inequality*. University of Chicago Press.
- Mustofa, M., Sugiyanto, C., & Susanto, A. A. (2023). Do education and religiosity affect redistribution preferences? *Jurnal Ilmiah Pendidikan*, 42(1), 53–63. [CrossRef]
- Niehues, J. (2014). *Subjective perceptions of inequality and redistributive preferences: An international comparison* [Discussion paper]. Cologne Institute for Economic Research. https://www.relooney.com/NS3040/000_New_1519.pdf
- Norton, M. I., & Ariely, D. (2011). Building a better America—One wealth quintile at a time. *Perspectives on psychological science*, 6(1), 9–12. [CrossRef]
- Nteta, T. M., Lisi, R., & Tarsi, M. R. (2016). Rendering the implicit explicit: political advertisements, partisan cues, race, and white public opinion in the 2012 presidential election. *Politics, Groups, and Identities*, 4(1), 1–29.
- Peng, C. (2021). What makes people feel poor when they are economically non-poor? Investigating the role of intergenerational mobility and comparison with friends. *Research in Social Stratification and Mobility*, 75, 100645.
- Pfeffer, F. T., & Killewald, A. (2018). Generations of advantage. Multigenerational correlations in family wealth. *Social Forces*, 96(4), 1411–1442. [CrossRef]
- Piketty, T., & Saez, E. (2014). Inequality in the long run. *Science*, 344(6186), 838–843. [CrossRef]
- Ranehill, E., & Weber, R. A. (2022). Gender preference gaps and voting for redistribution. *Experimental Economics*, 25(3), 845–875. [CrossRef]
- Roch, C. H., & Edwards, J. (2017). Representative bureaucracy and school discipline: The influence of schools' racial contexts. *The American Review of Public Administration*, 47(1), 58–78. [CrossRef]
- Roth, C., & Wohlfart, J. (2018). Experienced inequality and preferences for redistribution. *Journal of Public Economics*, 167, 251–262. [CrossRef]
- Roemer, J. E. (2003). Defending equality of opportunity. *The Monist*, 86(2), 261–282. [CrossRef]
- Sands, M. L. (2017). Exposure to inequality affects support for redistribution. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(4), 663–668. [CrossRef]
- Sands, M. L., & de Kadt, D. (2019, June 13). Local exposure to inequality among the poor increases support for taxing the rich. <https://osf.io/preprints/socarxiv/9ktg2>
- Segura, D. A. (1989). Chicana and Mexican immigrant women at work: The impact of class, race, and gender on occupational mobility. *Gender & Society*, 3(1), 37–52.
- Solon, G. (1999). Intergenerational mobility in the labor market. In O. C. Ashenfelter, & David Card (Eds.), *Handbook of labor economics* (Vol. 3), (pp. 1761–1800). Elsevier. [CrossRef]
- Solon, G. (1992). Intergenerational income mobility in the United States. *The American Economic Review*, 83(3), 393–408.
- Solon, G. (2004). A model of intergenerational mobility variation over time and place. *Generational income mobility in North America and Europe*, 2, 38–47. [CrossRef]
- Stiglitz, J. E. (2015). *The price of inequality: How today's divided society endangers our future*. W. W. Norton & Company.
- Turner, F. C. (Ed.). (1992). *Social mobility and political attitudes: Comparative perspectives*. Transaction Publishers.
- Verwiebe, R., & Wegener, B. (2000). Social inequality and the perceived income justice gap. *Social Justice Research*, 13(2), 123–149. [CrossRef]
- Washington, S., Karlaftis, M. G., Mannering, F., & Anastopoulos, P. (2020). *Statistical and econometric methods for transportation data analysis* (3rd ed.). Chapman and Hall/CRC. [CrossRef]
- Van Oorschot, W., & Meuleman, B. (2012). Welfarism and the multidimensionality of welfare state legitimacy: Evidence from The Netherlands, 2006. *International Journal of Social Welfare*, 21(1), 79–93. [CrossRef]

- Williams, R. (2006). Generalized ordered logit/partial proportional odds models for ordinal dependent variables. *The Stata Journal*, 6(1), 58–82. [CrossRef]
- Williams, R. (2006, July). *Interpreting and using heterogeneous choice and generalized ordered logit models*. North American Stata Users' Group Meetings, Stata Users Group. <https://ideas.repec.org/p/boc/asug06/9.html>
- Wong, T. K., Wan, P. S., & Law, K. W. (2009). Public perceptions of income inequality in Hong Kong: Trends, causes and implications. *Journal of Contemporary China*, 18(61), 657–673. [CrossRef]
- Zimmerman, D. J. (1992). Regression toward mediocrity in economic stature. *The American Economic Review*, 82(3)409–429.

Orijinal Makale / Original Article

Kişilik çalışmalarının kavramsal keşfi: Cloninger'in psikobiyolojik modeli üzerine bibliyometrik analiz

Conceptual exploration of personality studies: Bibliometric analysis of cloninger's psychobiological model

Hatice ŞENGÜLLENDİ^{a*}, Onur YILMAZ^b

^aDoğuş Üniversitesi, Klinik Psikoloji Doktora Programı, İstanbul, Türkiye

^bDoğuş Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

^aDoğuş University, Clinical Psychology Doctoral Programme, Istanbul, Türkiye

^bDepartment of Psychology, Doğuş University, Faculty of Arts and Science, Istanbul, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Hakkında

Geliş tarihi: 04 Ocak 2024

Revizyon tarihi: 21 Ocak 2024

Kabul tarihi: 22 Ocak 2024

Anahtar kelimeler:

Kişilik, Mizaç ve Karakter, TCI, Cloninger'in Psikobiyolojik Modeli, İyi Oluş.

ARTICLE INFO

Article history

Received: 04 January 2024

Revised: 21 January 2024

Accepted: 22 January 2024

Key words:

Personality, Temperament and Character, TCI, Cloninger's Psychobiological Model, Well-Being.

ÖZ

Cloninger'in psikobiyolojik modeli, mizaç ve karakter kavramlarının tanımlanması ve kişiliğin hangi yönleri üzerinde etkili olduklarına dair yıllardır yapılmakta olan akademik araştırmalara sistemik olarak cevap vermiştir. Bu araştırmanın amacı kişiliği psikobiyolojik kuram temelinde ele alan ve birçok araştırmaya konu olan Cloninger'in kuramını bibliyometrik analiz yöntemiyle inceleyerek modelin geçmişte hangi araştırma temaları ile birlikte araştırıldığına ve gelecekte hangi araştırma temaları ile birlikte araştırılabileceğine dair araştırmacılara bilgiler sunmaktır. Bu amaçla çalışmamızda ortak kelime analizi, sosyal ağ analizi ve bilimsel haritalama yöntemleri kullanılmıştır. Anahtar kelimelerin sıklık analizi sonucuna göre çalışmalarda en sık kullanılan araştırma konularının; "kişilik", "karakter ve mizaç", "TCI", "Cloninger'in psikobiyolojik modeli" ve "zarardan kaçınma" olduğu bulunmuştur. Derece merkeziliği ve arasındalık merkeziliği sonuçlarına göre anahtar kelimeler "kişilik", "karakter ve mizaç", "TCI", "zarardan kaçınma" ve "Cloninger'in psikobiyolojik modeli" şeklinde sıralanmıştır. "Cloninger'in psikobiyolojik modeli" daha sık kullanılan anahtar kelime olmasına rağmen diğer ağlar bağlantı sayısının ve ağları bağlama kapasitesinin zarardan kaçınma anahtar kelimesinden düşüktür. Bilimsel haritalama sonuçlarına göre en güncel araştırma konularının "iyi oluş", "dayanıklılık", "psikopatoloji" ve "kişilik özellikleri" olduğu görülmüştür.

Atıf için yazım şekli: Şengüllendi H, Yılmaz O. Kişilik çalışmalarının kavramsal keşfi: Cloninger'in psikobiyolojik modeli üzerine bibliyometrik analiz. Yıldız Sos Bil Ens Der 2024;7:2:99–111.

ABSTRACT

Cloninger's psychobiological model has systematically responded to academic research that has been conducted for years on the definition of temperament and character concepts and the areas of personality they affect. The aim of this research is to examine Cloninger's theory, which deals with personality on the basis of psychobiological theory and has been the

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail adres: sengullendi.hatice@gmail.com

subject of many studies, with the bibliometric analysis method and to provide information to researchers about which research themes the model has been researched in the past and with which research themes it can be researched in the future. For this purpose, common word analysis, social network analysis and concept mapping methods were used in our study. According to the results of the frequency analysis of keywords, the most frequently used research topics in studies are; It was found that there are “personality”, “character and temperament”, “TCI”, “Cloninger’s psychobiological model” and “harm avoidance”. According to the degree centrality and betweenness centrality results, the keywords were listed as “personality”, “character and temperament”, “TCI”, “harm avoidance” and “Cloninger’s psychobiological model”. Although “Cloninger’s psychobiological model” is the more frequently used keyword, other networks have lower number of connections and capacity to connect networks than the keyword harm avoidance. According to the concept mapping results, the most current research topics were “well-being”, “resilience”, “psychopathology” and “personality traits”.

Cite this article as: Şengüllendi H, Yılmaz O. Conceptual exploration of personality studies: Bibliometric analysis of cloninger’s psychobiological model. Yıldız Sos Bil Ens Der 2024;7:2:99–111.

GİRİŞ

Kişilik, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarının öz- gün bir ifadesi olarak kabul edilmiş ve fiziksel, zihinsel ve sosyal boyutlar ile gelecekteki sağlık durumunun değerlendirilmesinde, yaşam boyu devam eden güçlü bir belirleyici olarak tanımlanmıştır (Zohar vd., 2014; Cloninger & Zohar, 2011; Kern & Della Porta & Friedman, 2014). Kişilik ayrıca kişinin sürekli değişen iç ve dış çevreye karşı benzersiz bir şekilde uyum sistemi olarak da açıklanmaktadır (Zwir, vd., 2021; Cloninger, 2004). Bahsedilen farklı genetik ve nörobiyolojik yapıya sahip mizaç ve karakter olarak tanımlanan bu uyum sistemlerinin ise kişiliğin farklı yönlerinin düzenlenmesinde rol oynadığı belirtilmektedir (Cloninger vd., 2011; Cloninger & Svrakic & Svrakic, 1997; Shiner vd., 2012; Cloninger vd., 2019). Mizacın doğuştan gelen biyolojik yatkınlıkları ifade ettiği, otomatik duygusal tepkileri etkilediği, hayat boyu orta derecede stabil olduğu ancak yaşlanma ve davranışsal koşullanma ile gelişebileceği öne sürülürken (Zohar vd., 2014; Cloninger, 1987; Josefsson vd, 2013), karakterin ise zihinsel öz- yönetim anlamına geldiği (Cloninger & Svrakic&Przybeck, 1993) ve hayat boyu aşamalı olarak geliştiği ifade edilmektedir (Cloninger & Svrakic & Svrakic, 1997; Vaillant & Vaillant, 1990).

İlgili literatür incelendiğinde mizaç ve karakter araştırmalarında ön plana çıkan modelin Cloninger’e ait olan kişilik modeli olduğu görülmektedir. Cloninger’in modelinde, kişiliğin iki temel bileşeni olan mizaç ve karakterdeki normal ve anormal varyasyonlar, çok boyutlu bir şekilde tanımlanmıştır. Bu model, beyindeki belirli nörokimyasal sinyal ileten mekanizmaların belli bir uyarana nasıl tepki vereceğini belirleyen hipotezden türetilmiştir (Cloninger, 1987). Bu kuram temelinde, yine Cloninger tarafından geliştirilen *Mizaç ve Karakter Envanteri*, birçok dile çevrilmiş ve geçerlik ile güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Bu envanter, hem normal hem klinik örneklem gruplarıyla yürütülen çalışmalarda kullanılmaya uygun bir ölçektir. Mizaç ve Karakter Envanteri, alkol bağımlılığı, duygudurum bozuklukları, yeme bozuklukları,

kişilik bozuklukları gibi çeşitli psikiyatrik bozukluklarla kişilik arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde, Mizaç ve Karakter Envanteri (TCI) ile gerçekleştirilen araştırmaların daha yakın zamanda dikkat çekici bir artış gösterdiği görülmektedir (Cankardaş, 2019).

Cloninger’in psikobiyojik modeli mizaç ve karakter kavramlarının tanımlanması ve kişiliğin hangi alanları üzerinde etkili olduklarına yıllardır yapılmakta olan akademik araştırmalara sistemik olarak cevap vermiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı kişiliği psikobiyolojik kuram temelinde ele alan ve birçok araştırmaya konu olan Cloninger’in kuramını bibliyometrik analiz yöntemiyle inceleyerek modelin geçmişte hangi araştırma temaları ile birlikte araştırıldığı ve gelecekte hangi araştırma temaları ile birlikte araştırılabileceğine dair araştırmacılara bilgiler sunmaktır. Bu açıdan araştırma yöntemi olarak belirlenen bibliyometrik analiz yöntemi, bilimsel disiplinlerdeki yazarlık, yayın, alıntı ve içerik gibi nicel ölçümleri kullanarak ortaya çıkan kalıpları ve eğilimleri sistematik bir biçimde inceleyen metodolojik yaklaşım olarak bilinmektedir (Şengüllendi, 2021). Bibliyometrik araştırmalar, bilimsel literatürdeki gelişmeleri anlamak, analiz etmek ve değerlendirmek amacıyla yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemlerinden, bilimsel çalışmalardaki öne çıkan temaları belirlemek ve anlamlandırmak amacı kullanılan ortak kelime analizi (co-word analysis) tercih edilmiştir. Ortak kelime analizinin ayrıca belirli bir araştırma alanındaki tematik yapıları tespit etme, bu temalar arasındaki ilişkileri anlama ve genel literatür içindeki önemlerini değerlendirme kapasitesine sahip olduğu öne sürülmüştür (Hee, 1999). Araştırmada ayrıca ortak kelime analizinin tamamlayıcısı olarak ifade edilen ve sosyal bilimlerdeki araştırmacılara, bireyler, kavramlar ve kurumlar arasındaki etkileşimleri ağ yapıları bağlamında anlama ve çözümlenme imkanı sunan Sosyal Ağ Analizi (SAA) kullanılmıştır (Carrington & Scott, 2011).

Yapılan literatür taraması neticesinde, Cloninger'in psikobiyojik modeli kapsamında yapılan bir bibliyometrik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu modelin bibliyometrik açıdan incelenen değişen kavramsal temaları ortaya çıkarmak adına önemli bir çalışma olacağı düşünülmektedir. Doğasının ifade edilmesi ve tanımlanması noktasında oldukça karmaşık süreçleri barındıran mizaç ve karakter kavramlarının akademik açıdan tarihsel süreçte değişen temalarının ortaya çıkarılmasının bu kavramların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Ayrıca araştırma bulgularının Cloninger'in psikobiyojik modelinin kullanıldığı mizaç ve karakter çalışmalarında araştırmacılara daha nitelikli yayın politikaları oluşturmaları konusunda rehberlik edeceği düşünülmektedir.

Çalışmada ilk olarak kişilik kavramı, Cloninger'in psikobiyojik modeli bağlamında ele alınmıştır. Daha sonra, araştırma soruları ortak kelime analizi ve sosyal ağ analizi yöntemleri üzerinden ele alınarak sunulmuştur. Yöntem bölümünde ise, verilerin toplanma süreci detaylı bir şekilde açıklanarak bulgular kısmına geçilmiştir. Bulgular kısmında, analiz sonuçları raporlanmış ve bilimsel haritalama yöntemi kullanılarak detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Sonuç bölümünde bulgular yorumlanarak gelecek araştırmalar için öneriler sıralanmıştır.

LİTERATÜR

Cloninger'in Psikobiyojik Modeli

Cloninger, insan kişiliğini tanımlamaya yönelik ilk yaklaşımını, bireysel farklılıkları mizaç üzerinden ortaya koymak amacıyla geliştirmiştir. Cloninger erken dönem çalışmalarında, mizacı kişiliğin kalıtsal, gelişimsel açıdan istikrarlı ve sosyokültürel öğrenmeden etkilenmemiş temel unsurları olarak tanımlamıştır (Cloninger, 1994). Bu çalışmalarda bireylerdeki kişilik özelliklerinin genetik temelleri, insan ve hayvan nörobiyolojik araştırmaları, filogenetik analizler ve davranışsal koşullanma üzerine yürütülen bilimsel çalışmalara dayanarak, mizacın üç boyutu ortaya konmuştur (Cloninger; 1986; 1987). Bu boyutlar, kaygıya karşı dışadönüklük ve risk alma eğilimini içeren **zarardan kaçınma**; dürtüsellikle başa çıkma ve yenilik arayışını içeren **yenilik arayışı**; sosyal bağlanmaya karşı mesafelilği ele alan **ödül bağımlılığı** şeklinde tanımlanmıştır. Bu özellikleri içeren Üç Boyutlu Kişilik Anketi (TPQ-Tridimensional Personality Questionnaire), klinisyenler ve araştırmacılar tarafından güvenilir bir klinik ölçüm aracı olarak benimsenmiştir. Daha sonra yapılan çalışmalarda başta ödül bağımlılığının bir alt boyutu olan **sebat**, bağımsız bir dördüncü mizaç boyutu olarak kabul edilmiştir (Heath & Cloninger & Martin, 1994; Stallings vd., 1996). Sıralanan bu mizaç boyutları, klinik, nörobiyolojik ve genetik araştırmalarda kapsamlı bir şekilde incelenerek kalıtsal oldukları ve çeşitli spesifik genlerden etkilendikleri bulgularına ulaşılmıştır (Cloninger, 1998, 1999, 2000; Cloninger & Svrakic, 2000).

Zarardan Kaçınma, amigdala, subgenual singulat korteksi ve insular belirginlik ağının aktivasyonu tarafından aracılık edilen, korkulu uyarıcılara tepki olarak pasif kaçınma öğrenimini ve davranışsal inhibisyon karşısında artan duyarlılığı değerlendiren negatif değerliğin bir göstergesidir (Pezawas vd., 2005; Cloninger vd., 2012; Paulus vd., 2003). **Yenilik Arayışı**, ödülleri tahmin etmese de (Naghavi vd., 2009; Lei vd., 2014), yeni uyarıcılara yaklaşma ve keşfetme davranışsal aktivitesini ölçen olumlu değerliğin bir göstergesi olarak açıklanmıştır (Krebs & Schott & Düzel, 2009). Öte yandan, **ödül bağımlılığı**, nükleus accumbens ve substantia nigradaki dopaminerjik nöronlar ile ilişkili bir aktivasyon modeline dayanırken, yenilik arayışı hipotalamustaki oksitosinerjik nöronlar ile ilişkilendirilen farklı bir aktivasyon modeline dayanarak ödüllere sosyal bağlanma ve yaklaşım ile karakterize edilmiştir (Tost vd., 2010). Sebat ise, nucleus accumbens, anterior singulat ve ventrolateral frontal korteksi birbirine bağlayan bir beyin sirkülasyonunun aktive edilmesi tarafından aracılık edilen hayal kırıklığı yaratan ödülsüzlüğe yanıt olarak aralıklı olarak ödüllendirilen davranışların yok olma oranlarındaki bireysel farklılıkları değerlendiren bir ölçüt olarak ifade edilmiştir (Gusnard, 2003; Cloninger vd., 2012).

Cloninger (1987), mizaç boyutlarının kişilik bozukluklarının alt tiplerini ayırt ettiği hipotezini ortaya atmıştır ve bu görüşünün de kanıtlandığını öne sürmüştür (Cloninger, 2004). Bu hipoteze göre, kişilik bozukluğu türleri, belirli bir mizaç özelliklerinin konfigürasyonu ile ilişkilidir. Ancak, klinik çalışmalar, belirli bireylerin uygunluk seviyelerini belirlemek veya bir kişilik bozukluğuna sahip olup olmadıklarını saptamak için gerekli olan mizaç boyutları dışında, kişiliğin diğer yönlerinin de önemli olduğunu göstermiştir (Cloninger, 2004).

Cloninger, mizacın yalnızca bireysel farklılıkları ve kişilik bozukluklarını ölçmede yetersiz olduğunu fark ederek, TPQ tarafından ölçülen özellikleri diğer ölçüm sistemleriyle karşılaştırmıştır. Bu bağlamda, hümanist psikoloji, transpersoneel psikoloji ve psikodinamik psikiyatrideki insan karakter tanımlamalarını incelemiştir. Sonrasında Cloninger, karakteri bireylerin kendileri hakkında yaptıkları bir tanımlama olarak görmüş ve karakteri, hedeflerimizin ve değerlerimizin yansımaları olarak ortaya koymuştur. Sonuç olarak insan karakterini benlik, başkalarıyla olan ilişkiler ve dünyaya katılım alanlarıyla açıklamaya çalışmıştır (Cloninger, 2004). Bu alanları ölçmek amacıyla kendini yönetme (benlik alanı), işbirliğine yatkınlık (başkalarıyla ilişkiler) ve kendini aşma (bir bütün olarak dünyaya katılım) karakter boyutlarını ortaya çıkararak TPQ'yi genişletmiş; sonuç olarak, dört mizaç ve üç karakter boyutundan oluşan Mizaç Karakter Envanteri'ni (TCI) oluşturmuştur (Cloninger, 1993).

Zaman içinde Cloninger, mizacın doğaya karşı beslenme, biyolojiye karşı öğrenme, genlere karşı çevre gibi ikiliklerle açıklama çabalarını son derece yetersiz bulmuştur (Zwir vd., 2020; Zwir vd., 2021). Bu ikiliklerin insan kişiliği-

nin fenotipik, genotipik ve çevresel faktörlerini tanımlamak için yetersiz kaldığını öne sürmüştür. Cloninger, insanların kişiliğinin farklı bileşenleriyle güçlü bir şekilde ilişkili olan üç farklı hafıza ve öğrenme sistemi olduğunu savunmaktadır. Bu sistemler şunlardır (Zwir vd., 2021; Tulving, 2002; Tulving, 1987; Levine, 2004):

Çağrışımsal koşullandırma: Klasik ve edimsel koşullanma dahil olmak üzere otomatik olarak tepki vermeyi nasıl öğrendiğimizi içerir.

Niyetlilik: Kişisel veya karşılıklı yarar için öz-yönelendirme ve sosyal işbirliği de dahil olmak üzere, amaçlı olarak aranacak hedefler olarak öğrendiklerimizi açıklar.

Öz-farkındalık: Bilim, sanat ve maneviyatın altında yatan perspektifte yaratıcı değişimlerle otobiyografik bellek de dahil olmak üzere ne zaman, nerede ve neden öğrendiğimizi alanlarını içerir.

Cloninger, bu öğrenme sistemlerinin her birinin diğerlerinden ayrışabildiğini, orta derecede kalıtsal olduğunu ve farklı beyin devreleriyle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, bu sistemlerin yaşam süresi boyunca çeşitli fizyolojik, psikososyal ve enerjik uyaranlara uyum sağlamada güçlü gen-çevre etkileşimlerini içerdiğini ifade etmiştir (Zwir vd., 2021).

YÖNTEM

Bibliyometrik analiz yöntemlerinden biri olan ortak kelime analizi, belge başlıkları, anahtar kelimeler, özetler veya tam metinler üzerinde uygulanan bir analiz türü olarak tanımlanmıştır (Zupic & Čater, 2015). Bu analiz türü, çalışmaların başlıkları, özetleri ve anahtar kelimelerinde yer alan yazarlar tarafından belirlenen anahtar kelimelere göre farklı kümeler oluşturarak bir sınıflandırma yapmaktadır. Bu sayede, bir anahtar kelimenin diğer anahtar kelimelerle birlikte ne sıklıkta birlikte kullanıldığı ortaya konulmuş olmaktadır (Karaboğa & Karaboğa & Şehitoğlu, 2020). Ortak kelime analizi genellikle “Bilimsel Haritalama” olarak adlandırılan bir yaklaşımla kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, incelenen bilimsel çalışmalar içerisinde belirli bir anahtar kelimenin sıklık ve diğer anahtar kelimelerle nasıl bir ilişki olduğunu ifade etmektedir (Karaboğa, 2019).

Ortak kelime analizinin, belirli bir disiplinde üretilen ilgili yayınları temsil eden terimlerin bağlantı güçlerini ölçerek o disiplindeki kalıpları ve eğilimleri ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir (Şengüllendi, 2021). Ortak kelime analizinin bir diğer önemli bir özelliği ise, belirli bir disiplinin entelektüel yapısını anlamak ve bu alanın kavramsal yapısını haritalar aracılığıyla görselleştirerek bu haritaların bir zaman serisindeki değişikliklerini izlemek olduğudur (Ding & Chowdhury & Foo, 2001).

Bu çalışmada kullanılan ve ortak kelime analizi sonuçlarının yorumlanmasında tamamlayıcı rol üstlenen sosyal ağ analizi (SAA) ise, ağda bulunan anahtar kelimelerin ağdaki “merkezilikleri” üzerinden yorumlar yapmayı sağlamaktadır (Wasserman & Faust, 1994). Bu analiz yön-

teminin, sosyal yapının bir ağ olarak kavramsallaştırılmasını sağladığı, üyeler (anahtar kelimeler) arasındaki bağlantıları anlamaya odaklandığı belirtilmektedir (Wetherell & Plakans & Wellmann, 1994). SAA’da, ilişkilerin ana odak noktası olduğu ve aktörler arasındaki bağlantıların “bağlar” veya “ilişkiler” olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Otte & Rousseau, 2002). Bu bağlantıları incelemek, bir ağdaki aktörlerin (anahtar kelimelerin) etkileşimlerini anlama ve çözümlene sürecini içermekle beraber, anahtar kelimelerin de birer aktör olarak kabul edildiği ve bu kelimeler arasındaki ilişkilerin sosyal ağ analizinin temelini oluşturduğu ifade edilmiştir (Uyar vd., 2020).

Bu çalışmada Cloninger’in psikobiolojik modelinin gelişimini açıklamak amacıyla ortak kelime analizi ve sosyal ağ analizi kullanılarak (Zupic & Čater 2015; Uyar vd., 2020); kuramın ilk ortaya çıktığı andan günümüze kadar modelin kullanıldığı çalışmalarda temel araştırma konularını ortaya koymak, ilişkili konuları belirlemek, bu çalışmalarda gücünü kaybeden ve ortaya çıkan temaları belirlemek, gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalara dair öneriler geliştirmek konularına dair sorulara cevap aramak amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırma soruları aşağıdaki gibidir;

Araştırma Sorusu 1: Cloninger’in psikobiolojik modelini konu alan makalelerdeki temel araştırma konuları nelerdir?

Araştırma Sorusu 2: Cloninger’in psikobiolojik modelini konu alan makalelerdeki temel araştırma konuları arasındaki en güncel araştırma konuları nelerdir?

Verilerin Elde Edilmesi

Glänzel (1996) tarafından belirtildiği üzere, bibliyometrik araştırmalarda güvenilir ve geçerli sonuçlar elde etmek için ilgili yöntem ve standartların bilincinde olmak önemlidir. Bibliyometrik analiz çalışmalarındaki artış, Gephi, Leximancer, PAJEK, VOSviewer gibi bibliyometrik yazılımların gelişmesi ve SCOPUS, Web of Science gibi bilimsel veri tabanlarının kullanılabilirliği ve erişilebilirliği sayesinde artmıştır (Donthu vd., 2021). Vos veri tabanının daha önce gerçekleştirilmiş bibliyometrik çalışmalar için güvenilir olduğu öne sürülmüştür (Benavides-Velasco & Quintana-García & Guzmán-Parra, 2013; Khan & Wood, 2015; Köseoğlu vd., 2019; Kumar & Jan, 2013; Yan & Lee & Lee, 2015; Zupic & Čater, 2015). Bu bilgiden hareketle çalışma (WoS) veri tabanından elde edilen veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ortak kelime analizi ve sosyal ağ analizi için “Cloninger’s psychobiological model” taraması “topic” düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda analizler toplam 194 makale üzerinden gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Cloninger’in psikobiolojik modeli kapsamında gerçekleştirilen bibliyometrik analizinin ilk aşamasında 194 makalenin yıllara göre dağılımı incelenmiştir.

Şekil 1’de verildiği gibi son 20 yıl içerisinde en çok 2012 yılında yayınlanmış iken en az çalışma 2004 ve 2006 yıllarında yayınlanmıştır. Şekil 1’den anlaşılacağı üzere yıllara göre makale sayılarında doğrusal yönde bir artış ya da azalmanın olmamıştır.

Cloninger’in psikobiolojik modelini üzerine en çok çalışma yapan ilk 10 yazar Tablo 1’de verilmiştir. Psikobiyojik model konusunda elbette bu modelin kurucusu olan Claunen Robert Cloninger en çok yayın yapan araştırmacı olarak görülmektedir. TCI Türkçe Güvenirlik Geçerlik çalışmalarını gerçekleştiren Samet Köse’nin WoS veri tabanında bu konu üzerinde yaptığı çalışmalar ile en çok yayın yapan ilk 10 yazar arasında bulunduğu görülmektedir. İlk 10 yazara ait kurum bilgileri ve ortaya koydukları makale sayıları Tablo 1’deki gibidir.

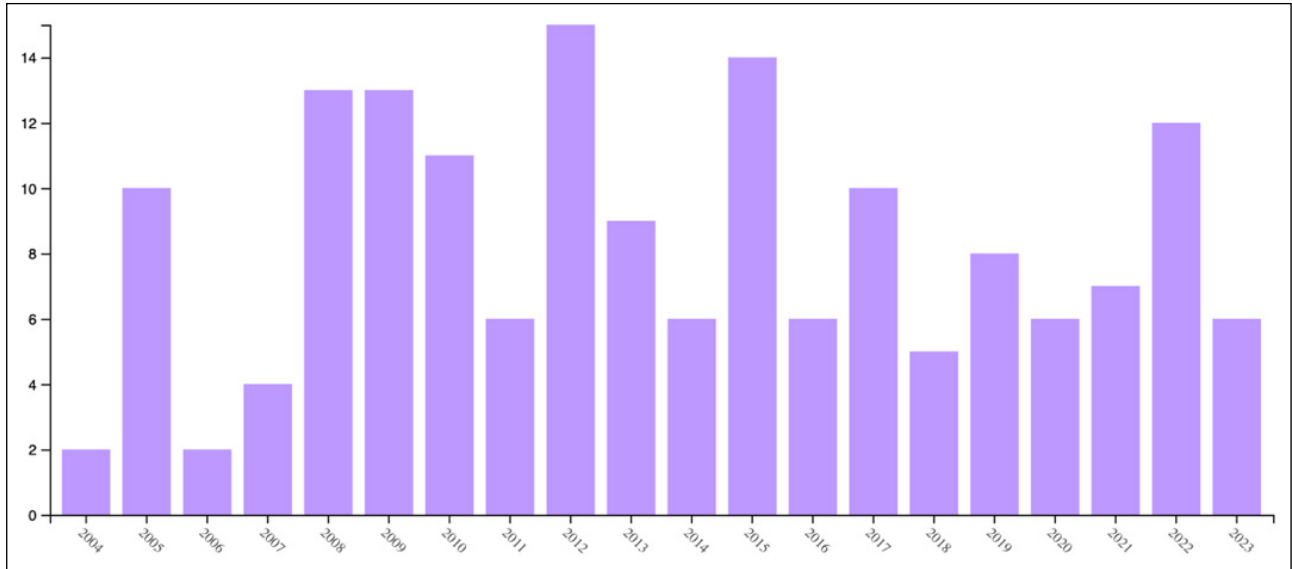
Tablo 2’te ülkelere göre makale sayıları gösterilmiştir. Buna göre en çok yayın yapılan ülke 70 makale ile Amerika

Birleşik Devletleri olmuştur. İtalya’nın ardından 17 makale ile en çok yayın yapan üçüncü ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimelerin Sıklık Analizi

En sık kullanılan 20 anahtar kelime aşağıdaki gibidir.

Tablo 3’te Cloninger’in psikobiyojik modeli konusunda yayınlanmış makalelerde geçen anahtar kelimelerin 194 makale içerisinde kaç kez kullanıldığı verilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde en sık kullanılan ilk 5 anahtar kelimenin “kişilik”, “karakter ve mizaç”, “TCI- Temperament and characakter inventory (mizaç karakter envanteri)”, “Cloninger’in psikobiyojik modeli” ve “zarardan kaçınma” olduğu görülmüştür. İlk dört anahtar kelimenin envanteri ve modeli tanımlayan anahtar kelimeler oldukları görülmüştür. Mizaç türlerinden “zarardan kaçınma” ve “yenilik arama” anahtar kelimelerine bu sıralamada rast-

Şekil 1. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı.

Tablo 1. Cloninger’in Psikobiyojik Modeli Kapsamında Çalışma Yapan Araştırmacılar

Yazarlar	Üniversite	Makale Sayıları
Claude Robert Cloninger	Professor Emeritus of Psychiatry at Washington University in St. Louis	45
Liisa Keltikangas-Järvinen	Professor Emeritus of Medicum at University of Helsinki	12
Paula A.S. Moreira	PhD in Clinical Psychology Universidade de Trás-os-Montes e Alto Douro (UTAD)	11
Danilo Garcia	PhD, Associate Professor in Psychology at Linköpings University.	9
Mirka Hintsanen	Professor of Psychology, University of Oulu	9
Richard Inman	Assistant Professor at Lusida University	9
Jouko Miettunen	Professor of Clinical Epidemiology, University of Oulu	6
Kevin Michael Cloninger	PhD, Saint Louis University	5
Olli Raitakari	Professor in Cardiovascular Medicine, Director of the Research Centre of Applied and Preventive Cardiovascular Medicine, University of Turku	5
Samet Köse	MD, PhD, Associate Professor of Psychiatry and Neuroscience, Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Mogadishu Somalia Turkey Recep Tayyip Erdogan Research and Training Hospital	4

Tablo 2. Makalelerin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	Makale Sayıları
Amerika Birleşik Devletleri	70
Finlandiya	19
Türkiye	17
İtalya	15
İsveç	14
İngiltere	13
Portekiz	13
İspanya	13
Almanya	12
Fransa	11

Tablo 3. Anahtar Kelimelerin Sıklık Analizi

Anahtar Kelimeler	Sayı
1. Kişilik	343
2. Mizaç ve Karakter	293
3. TCI	174
4. Cloninger'in psikobiyojik modeli	85
5. Zarardan Kaçınma	82
6. Ergenlik	52
7. Kişilik Bozuklukları	43
8. Yenilik Arayışı	39
9. Kendini Yönetme	37
10. İşbirliğine Yatkınlık	35
11. TCI-R	28
12. İyi Oluş	26
13. Depresyon	25
14. Psikopatoloji	23
15. Kendini Aşma	23
16. Genetik	22
17. Kişilik Özellikleri	21
18. Serotonin	19
19. Duygu Regülasyonu	16
20. Aleksitimi	15

lanırken "ödül bağımlılığı" ve "sebat" anahtar kelimelerinin ilk 20 anahtar kelime arasında yer almadığı görülmektedir. Bununla birlikte karakter türlerinden üçünün de anahtar kelime olarak bu listede yer aldığı görülmektedir. Mizaç karakter envanterinin revize halini tanımlayan "TCI-R" anahtar kelimesi de bu listede görülmektedir. "İyi oluş" anahtar kelimesi listede dikkat çeken anahtar kelimelerden olmuştur. "Psikopatoloji", "depresyon" anahtar kelimeleri klinik açıdan dikkat çeken anahtar kelimelerden olmuşlardır. "Genetik" ve "serotonin" anahtar kelimeleri biyolojik bağlamı değerlendirmede dikkat çeken kelime-

lerdir. "Kişilik özellikleri" anahtar kelimesi kuramın ele aldığı kişilik tiplerinin dikkat çeken araştırma konularından olabileceğini düşündürmektedir. "Duygu düzenleme" ve "aleksitimi" anahtar kelimelerinin kuramın bu alanla ilişkisini ortaya koyduğu düşünülmektedir. Sıralamada bulunan anahtar kelimelerin araştırmanın sonraki aşamalarında yapılacak SAA ve bilimsel haritalama yöntemleri ile beraber yorumlanması araştırmanın amacı açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimelerin Sosyal Ağ Analizi

Derece Merkeziliği Bulguları

Sosyal Ağ Analizi yönteminde, anahtar kelimelerin ağ içindeki merkezilik derecelerini belirlemek amacıyla derece merkeziliği ve arasındalık merkeziliği göstergelerinden faydalanılmaktadır (Kılıç & Uyar & Köseoğlu, 2019). Derece merkeziliği, göstergesi bir anahtar kelimenin doğrudan bağlı olduğu diğer anahtar kelimelerin sayısını ifade etmektedir (Khan & Wood, 2015). Yüksek derece merkeziliği, bir anahtar kelimenin ağ içinde daha fazla bağlantıya sahip olduğunu ve bu nedenle genel etkileşimde daha belirgin bir rol oynayabileceğini veya bilgi akışında daha merkezi bir konumda olabileceğini ifade etmektedir (Şengüllendi, 2021). Arasındalık merkeziliği göstergesi, bir anahtar kelimenin ağ içinde diğer anahtar kelimeleri birbirine bağlama kapasitesini ölçmekte ve bu şekilde, söz konusu anahtar kelimenin ağdaki potansiyel etkileşim gücünü belirlemektedir (Sedighi, 2016). Diğer bir deyişle, bu gösterge, bir anahtar kelimenin ağ içindeki bilgi akışını düzenleme veya iletişimi kolaylaştırma potansiyelini değerlendirir. Bu göstergeler, sosyal ağ analizi bağlamında anahtar kelimelerin ağ içindeki rolünü ve etkileşim gücünü değerlendirmek için kullanılmaktadır. Araştırmacılara, belirli anahtar kelimelerin ağ içindeki konumunu ve etkileşim düzeyini anlama konusunda önemli bir kapsam sağlamaktadırlar.

Tablo 4'te "kişilik" anahtar kelimesinin diğer anahtar kelimeler ile bağlantısının en çok olan anahtar kelime olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla "mizaç ve karakter", "TCI", "zarardan kaçınma", "Cloninger'in psikobiyojik modeli", "yenilik arama", "kişilik bozuklukları", "kendini yönetme", "iş birliğine yatkınlık", "refah", "kişilik özellikleri", "ergenlik", "depresyon", "genetik", "kendini aşma", "psikopatoloji", "duygu düzenleme", "aleksitimi" ve "başarı çıkma" anahtar kelimeleri izlemektedir. Anahtar kelimelerin sıklık analizinde ortaya çıkan ilk 5 anahtar kelime ile derece merkeziliği bulgularındaki ilk 5 anahtar kelime aynıdır. Ancak "Cloninger'in psikobiyojik modeli" anahtar kelimesi sıklık analizi sıralamasında zarardan kaçınma anahtar kelimesinden daha sık kullanılmış olsa da zarardan kaçınma anahtar kelimesinin diğer ağlarla daha fazla bağlantıya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Derece Merkeziliği Bulguları

Anahtar Kelimeler	Derece Merkeziliği
1. Kişilik	239
2. Mizaç ve Karakter	168
3. TCI	121
4. Zarardan Kaçınma	61
5. Cloninger'in Psikobiyolojik Modeli	32
6. Yenilik Arayışı	29
7. Kişilik Bozuklukları	26
8. Kendini Yönetme	25
9. TCI-R	25
10. İşbirliğine Yatkınlık	24
11. İyi Oluş	24
12. Kişilik Özellikleri	22
13. Ergenlik	19
14. Depresyon	19
15. Genetik	19
16. Kendini Aşma	19
17. Psikopatoloji	16
18. Duygu Düzenleme	15
19. Aleksitimi	14
20. Başa Çıkma	13

Tablo 5. Arasındalık Merkeziliği Bulguları

Anahtar Kelimeler	Arasındalık Merkeziliği
1. Kişilik	0.523446
2. Mizaç ve Karakter	0.218052
3. TCI	0.109129
4. Zarardan Kaçınma	0.079258
5. Cloninger'in Psikobiyolojik Modeli	0.038290
6. Kişilik Bozuklukları	0.036011
7. Kişilik Özellikleri	0.034715
8. TCI-R	0.026899
9. Yenilik Arayışı	0.026452
10. Aleksitimi	0.018098
11. Yaşam Memnuniyeti	0.017087
12. Değerlendirme	0.012844
13. Fibromiyalji	0.012844
14. Üretkenlik	0.012844
15. Kendini Yönetme	0.012665
16. Depresyon	0.012442
17. Ergenlik	0.011603
18. Psikopatoloji	0.010486
19. İyi Oluş	0.009510
20. Yapı Geçerliliği	0.009125

Arasındalık Merkeziliği Bulguları

Arasındalık merkeziliği bulgularında da "kişilik" anahtar kelimesinin diğer anahtar kelimeler ile en çok bağlantısı olan anahtar kelime olmasıyla beraber diğer anahtar kelimeleri bağlama kapasitesinin en güçlü anahtar kelime olduğu görülmektedir. (Tablo 5) Bulgulara bakıldığında ilk 5 anahtar kelimenin derece merkeziliği yani bağlantı sayısı ve bağlama kapasitesini aynı anahtar kelimeler olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre yine "Cloninger'in psikobiyolojik modeli" anahtar kelimesinin sık kullanılmasına rağmen zarardan kaçınma anahtar kelimesinin bağlama kapasitesinin gerisinde kalmıştır. Bu anahtar kelimeleri sırasıyla "kişilik bozuklukları", "kişilik özellikleri", "TCI-R", "yenilik arama", "aleksitimi", "yaşam memnuniyeti", "değerlendirme", "fibromiyalji", "üretkenlik", "kendini yönetme", "depresyon", "ergenlik", "psikopatoloji", "refah" ve "yapı geçerliliği" izlenmektedir.

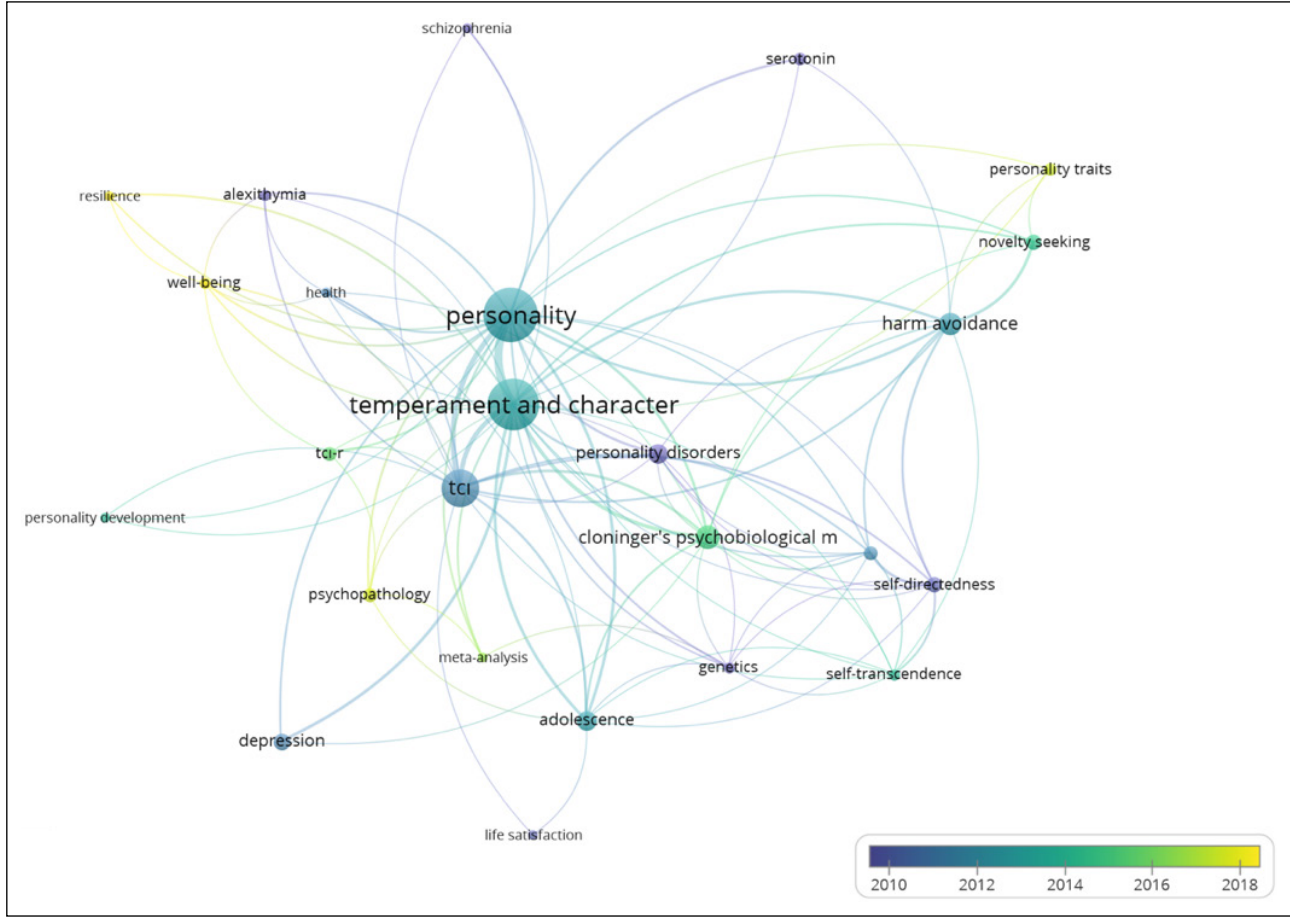
Bilimsel Haritalama

Ortak kelime analizinin en önemli varsayımı aynı makede bulunan anahtar kelimeler arasında bulunan teorik ilişkilerin varlığıdır (Şengüllendi ve Şehitoğlu, 2023). Dolayısıyla, ortak kelime analizi için temel analiz birimi olarak anahtar kelimelerdir (Aria ve Cuccurullo, 2017; Koseoğlu vd., 2016). Bu çalışmada yapılan bilimsel haritalama ortak kelime analizi ve SSA'nın, görselleştirilmiş şeklini ifade etmektedir. Görselleştirmedeki ana unsurlar iki temel noktaya odaklanmaktadır. İlk olarak, anahtar kelimeler arasın-

daki ilişki sayısını temsil eden çizgilerin niceliğidir. İkincisi ise, anahtar kelimenin ağ içindeki merkeziliğini gösteren düğümlerin boyutu oluşturmaktadır (Uyar vd., 2020). Düğümün boyutu, belirli bir anahtar kelimenin ağ içindeki önemini yansıtmakta olup, bu bağlamda, düğümün büyüklüğü o anahtar kelimenin çevresindeki diğer düğümlerle olan bağlantı sayısını ifade etmektedir. Bu görselleştirmeler, bibliyometrik ağları görselleştirmek amacıyla VoSviewer yazılım programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu metodoloji, anahtar kelimeler arasındaki ilişkileri ve ağ yapısını anlamak için etkili bir araç sağlamaktadır.

Şekil 2'e incelendiğinde anahtar kelimelerin 8 gruba ayrıldığı görülmektedir. Birinci grupta "cloninger'in psikobiyolojik modeli", "işbirliğine yatkınlık", "genetik", "kişilik bozuklukları", "kendini yönetme" ve "kendini aşma" anahtar kelimelerinin yer aldığı görülmektedir. Birinci gruba bakıldığında karakter alt boyutlarının, genetik çalışmalar ve kişilik bozuklukları konularıyla birlikte çalışıldığı görülmektedir. İkinci grupta, "sağlık", "dayanıklılık", "aleksitimi" ve "iyi oluş"; üçüncü grupta "ergenlik", "yaşam memnuniyeti", "kişilik gelişimi", "TCI"; dördüncü grupta, "meta-analiz", "kişilik", "psikopatoloji" ve "TCI-R"; beşinci grupta, "zarardan kaçınma", "yenilik arama", "kişilik özellikleri"; altıncı grupta, "depresyon", "mizaç ve karakter"; yedinci grupta "serotonin" ve sekizinci grupta "şizofreni" anahtar kelimelerinin yer aldığı görülmektedir. İkinci grup bağlantılarına bakıldığında sağlıklı olma ve olmama haline kişiliğin etkisinin inceleyen çalışmaları oluşturduğu görülmektedir. Üçüncü

Şekil 3. Güncel Bilimsel Haritalama.

analizi, sosyal ağ analizi ve bilimsel haritalama yöntemleri kullanılarak raporlanmıştır. Ayrıca araştırma verileri bibliyometrik analizler için güvenilir bir kaynak olarak kabul edilen Web of Science veri tabanından elde edilmiş, analizler için ise PAJEK ve Vosviewer yazılımlarından faydalanılmıştır. Araştırma verilerine Web of Science veri tabanında Cloninger'in psikobiyojik modeli konulu makaleler taraması yoluyla ulaşılmış, analizler toplam 194 makalede bulunan anahtar kelime üzerinden yapılmıştır.

Araştırma bulgularına göre Cloninger'in psikobiyojik modelinin kullanıldığı mizaç ve karakter çalışmalarında en sık kullanılan araştırma konuları; "kişilik", "karakter ve mizaç", "TCI", "Cloninger'in psikobiyojik modeli" ve "zarardan kaçınma" dır. Ayrıca yapılan SAA sonuçlarına göre derece merkeziliği ve arasındalık merkeziliği metrikleri açısından ön plana çıkan araştırma konuları ise ; "kişilik", "karakter ve mizaç", "TCI", "zarardan kaçınma" ve "Cloninger'in psikobiyojik modeli" dir. Buna göre cloninger'in psikobiyojik modeli daha sık kullanılan anahtar kelime olmasına rağmen diğer ağlar bağlantı sayısının ve ağları bağlama kapasitesinin zarardan kaçınma anhtar kelimesinden düşüktür. Bu iki bulgunun birlikte yorumlanması araştırma sorusu 1'nin cevabını vermiştir. Dolayısıyla Cloninger'in psikobiyojik modelinin kullanıldığı mizaç ve

karakter çalışmalarındaki en temel araştırma konuları kişilik, karakter ve mizaç, mizaçın alt boyutlarından zarardan kaçınma ve yenilik arayışı mizaç tipleri, karakter boyutlarının üçüdür.

Araştırma sorusu 2'nin cevabı için ortak kelime analizi sonuçlarının görselleştirilmesine yarayan bilimsel haritalama yapılmıştır. Bilimsel haritalama sonuçlarına göre Cloninger'in psikobiyojik modelinin kullanıldığı mizaç ve karakter çalışmalarında en temel araştırma konuları arasındaki en güncel araştırma konuları "iyi oluş", "dayanıklılık", "psikopatoloji" ve "kişilik özellikleri" dir. Mizaç boyutlarının düşük veya yüksek puanlarının kombinasyonları neticesinde mizaç özellikleri profillerine sahip üç mizaç kümesi belirlenmiştir. Bunlar güvenilir, hassas ve antisosyal özelliklerdir. Benzer biçimde karakter alt boyutlarının düşük ve yüksek puanlarının kombinasyonları neticesinde beş karakter profili belirlenmiştir. Bunlar becerikli, organize, yaratıcı, bağımlı ve kayıtsız özellikler olarak tanımlandı. Güvenilir mizaç profiline sahip kişilerin yüksek iyi oluş yatınlıkları bulunduğu belirtilmiştir. Becerikli, organize ve yaratıcı profillerin de iyi oluş yatınlıklarının yüksek olduğu ifade edilmiştir. Gen çalışmaları ışığında fenotipik ağ kümeleri ortaya atılmıştır. Bunlar yaratıcı-güvenilir, organize güvenilir ve duygusal-güvenilmez kümelerdir. Buna göre sağ-

lıklı olmaya en yatkın ağ yaratıcı-güvenilir ağdır. “iyi oluş”, “dayanıklılık” ve “kişilik özellikleri konuları özellikle gen çalışmalarını neticesinde oluşturulan profillerin hastalık ve semptomların altında yatan mekanizmaları açıklamada ve varolan ilişkiyi açıklarken ortaya çıkmış temalardır.

Araştırma bulgularından hareketle Cloninger’in psikobiyolojik modelinin kullanıldığı mizaç ve karakter çalışmalarının gelecekte özellikle kronik hastalık ve kronikleşmiş semptomların belirleyicisi olarak araştırmalarda daha çok yer alacağı düşünülmektedir. Çeşitli uyaranların, mizacın altında yatan moleküler sistemleri, etkili müdahaleler için fırsatlar sağlayan koordineli yollarla harekete geçirdiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, bu doğal uyaranların etkili bir şekilde nasıl kullanılacağını açıklığa kavuşturmak için klinik çalışmalara büyük ihtiyaç olduğu, sağlığı ve iyi oluşu düzenleyen psikobiyolojik ve genetik ağların öğrenme ve hafıza sistemlerine karşılık geldiğini kabul edilmeye başlandığında, moleküler, nörobiyolojik ve psikososyal süreçler hakkındaki bilgileri bütünleştiren psikiyatriye kanıta dayalı bir yaklaşım geliştirme ve savunma fırsatına ve sorumluluğuna sahip olunacağı ifade edilmiştir (Cloninger vd., 2019).

Mizaç tedavilerinin, öğrenme ve hafızanın üç sistemini de koordineli bir şekilde ele aldığı en etkili olduğuna dair kapsamlı kanıtlar vardır: sağlığı ve iyi oluşu geliştirmede güçlü ve tutarlı bir şekilde etkili olmak için davranışsal koşullandırma, kasıtlı öz kontrol ve öz-farkındalık değerlendirmesinin entegre edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Zwir, 2021; Nigg vd., 1999; Cloninger&Cloninger, 2013; Mirowsky&Ross, 1998; Hayes&Orsillo&Roemer 2010; Cloninger, 2013). Başka bir deyişle, bir kişinin mevcut iyi oluşunu hem mizacına hem de karakterine bağlamak, bir kişinin değişmesi için güçlü bir motivasyon sağlamaktadır (Cloninger&Cloninger, 2011).

Psikobiyolojik yaklaşımların genellikle var olan semptomları “bozukluk” sınıflandırması içerisinde ele aldığı görülmüştür. Cloninger’in güncel çalışmaları mizaç ve karakterin net tanımını ortaya koymakla beraber bunların subklinik alanlarda incelenmesine doğru evrimleştiği görülmektedir. Temel araştırma konularından kişilik bozukluğu kavramının bu bakış açısıyla eski gücünü kaybeden araştırma konusu olduğu düşünülebilir. Onun yerine kişilik özellikleri kavramı daha güncel araştırma konusu haline gelmiştir. Önemli parametrelerin farklılık ve özgünlük araştırdığını; kronik biçimde devam eden rahatsızlık yaratan sağlık sorunlarının kişilere dair özgün niteliklere göre değişebileceği yaklaşımı geliştirilmiştir. Bu model artık belirli hastalıkların kronikleşme durumunu kişilik ile açıklamaya yönelik araştırmaların artırılmasının koruyucu sağlık açısından önemini ortaya koymaktadır.

Psikobiyolojik model üzerine yaptığımız bibliyometrik çalışmanın bu modeli anlamada modelin atladığı basamakları bilimsel ve görselleştirme çalışmalarıyla sistematik biçimde ortaya koymuştur. Bu modelin günümüzde birçok klinik çalışmaya nasıl güçlü biçimde dahil edilebileceği sistematik biçimde önerilmiştir. Umarız bu bibliyometrik çar-

alışma bu modeli çalışmalarına dahil edecek araştırmacılara özet bir bakış açısı sunacaktır.

Araştırmada sadece Web of Science veri tabanının kullanılmış olması bu araştırmanın kısıtıdır. Gelecekte yapılacak araştırmalar SCOPUS başta olmak üzere diğer veri tabanlarından faydalanarak aynı araştırmayı tekrarlayabilir. Ayrıca bu araştırmada anahtar kelimeler tüm yıllar üzerinden incelenmiştir. Anahtar kelimelerin SAA değerleri ve kullanım sıklıkları beşer yıllık periyotlara ayrılarak daha detaylı bir şekilde incelenebilir.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazarlık Katkıları: Fikir: H.Ş.; Tasarım: H.Ş.; Denetleme: O.Y.; Kaynaklar: H.Ş., O.Y.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi: H.Ş.; Analiz ve/veya yorumlama: H.Ş.; Literatür Taraması: H.Ş.; Yazıyı Yazan: H.Ş., O.Y.; Eleştirel İnceleme: O.Y.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept: H.Ş.; Design: H.Ş.; Supervision: O.Y.; Resources: H.Ş., O.Y.; Data Collection and/or Processing: H.Ş.; Analysis and/or Interpretation: H.Ş.; Literature Search: H.Ş.; Writing Manuscript: H.Ş., O.Y.; Critical Review: O.Y.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

- Barbash, S., Simchovitz, A., Buchman, A. S., Bennett, D. A., Shifman, S., & Soreq, H. (2017). Neuronal-expressed microRNA-targeted pseudogenes compete with coding genes in the human brain. *Translational Psychiatry*, 7(8), e1199–e1199. [CrossRef]
- Benavides-Velasco, C. A., Quintana-García, C., & Guzmán-Parra, V. F. (2013). Trends in family business research. *Small Business Economics*, 40(1), 41–57. [CrossRef]
- Cloninger, C. R. (1986). A unified biosocial theory of personality and its role in the development of anxiety states. *Psychiatric Developments*, 3(2), 167–226.
- Cloninger, C. R. (1987). A systematic method for clinical description and classification of personality variants: A proposal. *Archives of General Psychiatry*, 44(6), 573–588.
- Cloninger, C. R. (1994). Temperament and personality.

- Current Opinion in Neurobiology*, 4(2), 266–273.
- Cloninger, C. R. (1998). The genetics and psychobiology of the seven-factor model of personality. In K. R. Silk (Ed.), *Biology of personality disorders* (1st ed., pp. 63–84). American Psychiatric Press.
- Cloninger, C. R. (2000). Biology of personality dimensions. *Current Opinion in Psychiatry*, 13(6), 611–616. [CrossRef]
- Cloninger, C. R. (2004). *Feeling good: The science of well-being*. Oxford University Press. [CrossRef]
- Cloninger, C. R. (2009). Evolution of human brain functions: The functional structure of human consciousness. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 43(11), 994–1006. [CrossRef]
- Cloninger, C. R. (2013). Person-centered health promotion in chronic disease. *International journal of Person Centered Medicine*, 3(1), 5–12.
- Cloninger, C. R. (Ed.). (1999). *Personality and psychopathology* (1st ed.). American Psychiatric Association Publishing.
- Cloninger, C. R., & Cloninger, K. M. (2011). Person-centered therapeutics. *International Journal of Person Centered Medicine*, 1(1), 43–52. [CrossRef]
- Cloninger, C. R., & Cloninger, K. M. (2013). People create health: Effective health promotion is a creative process. *International Journal of Person Centered Medicine*, 3(2), 114–122.
- Cloninger, C. R., & Kedia, S. (2011). The phylogenesis of human personality: Identifying the precursors of cooperation, altruism, and well-being. In R. W. Sussman, & C. R. Cloninger (Eds.), *Origins of altruism and cooperation*, (pp. 63–107). Springer. [CrossRef]
- Cloninger, C. R., & Svrakic, D. M. (2000). Personality disorders. In B. J. Sadock & V. A. Sadock (Eds.), *Comprehensive textbook of psychiatry* (7th ed., pp. 1723–1764). Lippincott Williams & Wilkins.
- Cloninger, C. R., & Zohar, A. H. (2011). Personality and the perception of health and happiness. *Journal of Affective Disorders*, 128(1–2), 24–32. [CrossRef]
- Cloninger, C. R., Abou-Saleh, M. T., Mrazek, D. A., & Möller, H. J. (2011). Biological perspectives on psychiatry for the person. *International Journal of Person Centered Medicine*, 1(1), 35. [CrossRef]
- Cloninger, C. R., Cloninger, K. M., Zwir, I., & Keltikangas-Järvinen, L. (2019). The complex genetics and biology of human temperament: a review of traditional concepts in relation to new molecular findings. *Translational Psychiatry*, 9(1), 290. [CrossRef]
- Cloninger, C. R., Svrakic, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50(12), 975–990. [CrossRef]
- Cloninger, C. R., Svrakic, N. M., & Svrakic, D. M. (1997). Role of personality self-organization in development of mental order and disorder. *Development and Psychopathology*, 9(4), 881–906. [CrossRef]
- Cloninger, C. R., Zohar, A. H., Hirschmann, S., & Dahan, D. (2012). The psychological costs and benefits of being highly persistent: personality profiles distinguish mood disorders from anxiety disorders. *Journal of Affective Disorders*, 136(3), 758–766. [CrossRef]
- Comings, D. E., Gade-Andavolu, R., Gonzalez, N., Wu, S., Muhleman, D., Blake, H., Mann, M. B., Dietz, G., Saucier, G., & MacMurray, J. P. (2000). A multivariate analysis of 59 candidate genes in personality traits: The temperament and character inventory. *Clinical Genetics*, 58(5), 375–385. [CrossRef]
- Ding, Y., Chowdhury, G. G., & Foo, S. (2001). Bibliometric cartography of information retrieval research by using co-word analysis. *Information Processing & Management*, 37(6), 817–842. [CrossRef]
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. [CrossRef]
- Fang, Y., & Fullwood, M. J. (2016). Roles, functions, and mechanisms of long non-coding RNAs in cancer. *Genomics, Proteomics & Bioinformatics*, 14(1), 42–54. [CrossRef]
- Faraone, S. V. (2017). The omnigenic model: Implications for psychiatric genetics. *Journal of Psychiatry and Brain Science*, 2(Suppl. 1), 1–2.
- Gardini, S., Cloninger, C. R., & Venneri, A. (2009). Individual differences in personality traits reflect structural variance in specific brain regions. *Brain Research Bulletin*, 79(5), 265–270. [CrossRef]
- Gillespie, N. A., Cloninger, C. R., Heath, A. C., & Martin, N. G. (2003). The genetic and environmental relationship between Cloninger's dimensions of temperament and character. *Personality and Individual Differences*, 35(8), 1931–1946.
- Glänzel, W. (1996). The need for standards in bibliometric research and technology. *Scientometrics*, 35(2), 167–176.
- Gusnard, D. A., Ollinger, J. M., Shulman, G. L., Cloninger, C. R., Price, J. L., Van Essen, D. C., & Raichle, M. E. (2003). Persistence and brain circuitry. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 100(6), 3479–3484.
- Hayes, S. A., Orsillo, S. M., & Roemer, L. (2010). Changes in proposed mechanisms of action during an acceptance-based behavior therapy for generalized anxiety disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 48(3), 238–245.
- He, Q. (1999). Knowledge discovery through co-word analysis. *Library Trends* 48, 133–159.
- Heath, A. C., Cloninger, C. R., & Martin, N. G. (1994). Testing a model for the genetic structure of personality: A comparison of the personality systems of Cloninger and Eysenck. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(4), 762–775. [CrossRef]
- Hess, J. L., Akutagava-Martins, G. C., Patak, J. D., Glatt, S. J., & Faraone, S. V. (2018). Why is there selective subcortical vulnerability in ADHD? Clues from postmortem brain gene expression data. *Molecular Psychiatry*, 23(8), 1787–1793.
- Josefsson, K., Jokela, M., Cloninger, C. R., Hintsanen, M.,

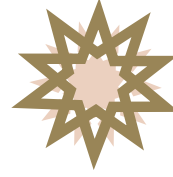
- Salo, J., Hintsala, T., Pulkki-Råback L., & Keltikangas-Järvinen, L. (2013). Maturity and change in personality: developmental trends of temperament and character in adulthood. *Development and Psychopathology*, 25(3), 713–727. [CrossRef]
- Karaboğa, H. A. (2019). *Örgütsel davranış araştırmalarının bibliyometrik analizi* [Unpublished master's thesis]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaboğa, T., Karaboğa, H. A., & Şehitoğlu, Y. (2020). The rise of big data in communication sciences: A bibliometric mapping of the literature. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 58, 169–199.
- Kern, M. L., Della Porta, S. S., & Friedman, H. S. (2014). Lifelong pathways to longevity: Personality, relationships, flourishing, and health. *Journal of Personality*, 82(6), 472–484. [CrossRef]
- Khan, G. F., & Wood, J. (2015). Information technology management domain: Emerging themes and keyword analysis. *Scientometrics*, 105(2), 959–972. [CrossRef]
- Kılıç, M., Uyar, A., & Koseoglu, M. A. (2019). Co-authorship network analysis in the accounting discipline. *Australian Accounting Review*, 29(1), 235–251. [CrossRef]
- Krebs, R. M., Schott, B. H., & Düzel, E. (2009). Personality traits are differentially associated with patterns of reward and novelty processing in the human substantia nigra/ventral tegmental area. *Biological Psychiatry*, 65(2), 103–110. [CrossRef]
- Koseoglu, M. A., Rahimi, R., Okumus, F., & Liu, J. (2016). Bibliometric studies in tourism. *Annals of Tourism Research*, 61, 180–198. [CrossRef]
- Köseoglu, M. A., Okumus, F., Putra, E. D., Yildiz, M., & Dogan, I. C. (2019). Conceptual structure of lodging-context studies: 1990–2016. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 43(4), 573–594. [CrossRef]
- Kumar, S., & Jan, J. M. (2013). Mapping research collaborations in the business and management field in Malaysia, 1980–2010. *Scientometrics*, 97(3), 491–517. [CrossRef]
- Lei, X., Chen, C., Xue, F., He, Q., Chen, C., Liu, Q., Moyzis, R. K., Xue, G., Cao, Z., Li, J., Li, H., Zhu, B., Liu, Y., Hsu, A. S., Li, J., & Dong, Q. (2014). Fiber connectivity between the striatum and cortical and subcortical regions is associated with temperaments in Chinese males. *NeuroImage*, 89, 226–234. [CrossRef]
- Levine, B. (2004). Autobiographical memory and the self in time: Brain lesion effects, functional neuroanatomy, and lifespan development. *Brain and Cognition*, 55(1), 54–68. [CrossRef]
- Mirowsky, J., & Ross, C. E. (1998). Education, personal control, lifestyle and health: A human capital hypothesis. *Research on Aging*, 20(4), 415–449. [CrossRef]
- Naghavi, H. R., Lind, J., Nilsson, L. G., Adolfsson, R., & Nyberg, L. (2009). Personality traits predict response to novel and familiar stimuli in the hippocampal region. *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 173(2), 94–99.
- Nigg, C. R., Burbank, P. M., Padula, C., Dufresne, R., Rosi, J. S., Velicer, W. F., Laforge, R. G., & Prochaska, J. O. (1999). Stages of change across ten health risk behaviors for older adults. *The Gerontologist*, 39(4), 473–482.
- Otte, E., & Rousseau, R. (2002). Social network analysis: a powerful strategy, also for the information sciences. *Journal of Information Science*, 28(6), 441–453. [CrossRef]
- Paulus, M. P., Rogalsky, C., Simmons, A., Feinstein, J. S., & Stein, M. B. (2003). Increased activation in the right insula during risk-taking decision making is related to harm avoidance and neuroticism. *Neuroimage*, 19(4), 1439–1448. [CrossRef]
- Pezawas, L., Meyer-Lindenberg, A., Drabant, E. M., Verchinski, B. A., Munoz, K. E., Kolachana, B. S., Egan, M. F., Mattay, V. S., Hariri, A. R., & Weinberger, D. R. (2005). 5-HTTLPR polymorphism impacts human cingulate-amygdala interactions: a genetic susceptibility mechanism for depression. *Nature Neuroscience*, 8(6), 828–834. [CrossRef]
- Povinelli, D. (2003). *Folk physics for apes: The chimpanzee's theory of how the world works* (2nd ed.). Oxford University Press. [CrossRef]
- Quinn, J. J., & Chang, H. Y. (2016). Unique features of long non-coding RNA biogenesis and function. *Nature Reviews Genetics*, 17(1), 47–62. [CrossRef]
- Scott, J., & Carrington, P. J. (2011). *The SAGE handbook of social network analysis*. SAGE publications.
- Shiner, R. L., Buss, K. A., McClowry, S. G., Putnam, S. P., Saudino, K. J., & Zentner, M. (2012). What is temperament now? Assessing progress in temperament research on the twenty-fifth anniversary of Goldsmith et al. (1987). *Child Development Perspectives*, 6(4), 436–444.
- Stallings, M. C., Hewitt, J. K., Cloninger, C. R., Heath, A. C., & Eaves, L. J. (1996). Genetic and environmental structure of the Tridimensional Personality Questionnaire: Three or four temperament dimensions? *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(1), 127–140. [CrossRef]
- Şengüllendi, M. F. (2021). Dynamic of the evaluation of social entrepreneurship concept: a bibliometric analysis. In M. A. Fındıklı, & D. Acar Erdur (Eds.), *Creating Social Value Through Social Entrepreneurship*, (pp. 32–55). IGI Global. [CrossRef]
- Tost, H., Kolachana, B., Hakimi, S., Lemaitre, H., Verchinski, B. A., Mattay, V. S., Weinberger, D. R., & Meyer-Lindenberg, A. (2010). A common allele in the oxytocin receptor gene (OXTR) impacts prosocial temperament and human hypothalamic-limbic structure and function. *Proceedings of the National Academy of Sciences U S A*, 107(31), 13936–13941. [CrossRef]
- Tulving, E. (1987). Multiple memory systems and consciousness. *Human Neurobiology*, 6(2), 67–80.
- Tulving, E. (2001). Episodic memory and common sense: How far apart? *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*,

- 356(1413), 1505–1515. [CrossRef]
- Tulving, E. (2002). Episodic memory: From mind to brain. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 1–25. [CrossRef]
- Uyar, A., Kılıç, M., & Koseoglu, M. A. (2020). Exploring the conceptual structure of the auditing discipline through co-word analysis: An international perspective. *International Journal of Auditing*, 24(1), 53–72. [CrossRef]
- Wasserman, S. & Faust, K. (1994). *Social network analysis*. Cambridge University Press. [CrossRef]
- Wetherell, C., Plakans, A., & Wellman, B. (1994). Social networks, kinship, and community in eastern Europe. *Journal of Interdisciplinary History*, 24(4), 639–663.
- Vaillant, G. E., & Vaillant, C. O. (1990). Natural history of male psychological health, XII: A 45-year study of predictors of successful aging at age 65. *The American Journal of Psychiatry*, 147(1), 31–37. [CrossRef]
- Van Schuerbeek, P., Baeken, C., De Raedt, R., De Mey, J., & Luypaert, R. (2011). Individual differences in local gray and white matter volumes reflect differences in temperament and character: A voxel-based morphometry study in healthy young females. *Brain Research*, 1371, 32–42. [CrossRef]
- Yan, B. N., Lee, T. S., & Lee, T. P. (2015). Mapping the intellectual structure of the Internet of Things (IoT) field (2000–2014): A co-word analysis. *Scientometrics*, 105(2), 1285–1300. [CrossRef]
- Zohar, A. H., Zwir, I., Wang, J., Cloninger, C. R., & Anokhin, A. P. (2019). The development of temperament and character during adolescence: the processes and phases of change. *Development and Psychopathology*, 31(2), 601–617. [CrossRef]
- Zwir, I., Arnedo, J., Del-Val, C., Pulkki-Råback, L., Konte, B., Yang, S. S., Romero-Zaliz, R., Hintsanen, M., Cloninger, K. M., Garcia, D., Svrakic, D. M., Rozsa, S., Martinez, M., Lyytikäinen, L. P., Giegling, I., Kähönen, M., Hernandez-Cuervo, H., Seppälä, I., Raitoharju, E., de Erausquin, G. A., Raitakari, O., Rujescu, D., Postolache, T. T., Sung, J., Keltikangas-Järvinen, L., Lehtimäki, T., & Cloninger, C. R. (2020). Uncovering the complex genetics of human temperament. *Molecular Psychiatry*, 25(10), 2275–2294. [CrossRef]
- Zwir, I., Del-Val, C., Arnedo, J., Pulkki-Råback, L., Konte, B., Yang, S. S., Romero-Zaliz, R., Hintsanen, M., Cloninger, K. M., Garcia, D., Svrakic, D. M., Lester, N., Rozsa, S., Mesa, A., Lyytikäinen, L. P., Giegling, I., Kähönen, M., Martinez, M., Seppälä, I., Raitoharju, E., de Erausquin, G. A., Mamah, D., Raitakari, O., Rujescu, D., Postolache, T. T., Gu, C. C., Sung, J., Lehtimäki, T., Keltikangas-Järvinen, L., & Cloninger, C. R. (2021). Three genetic-environmental networks for human personality. *Molecular Psychiatry*, 26, 3858–3875. [CrossRef]
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429–472. [CrossRef]

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıldız Social Sciences Institute Journal

Web sayfası bilgisi: <https://ysbed.yildiz.edu.tr>
DOI: 10.14744/ysbed.2023.00036

Olgu Sunumu / Case Report

Örgütsel değişim kapasitesi ve kurumsal risk yönetimi ilişkisi
The relationship between organizational change capacity and
enterprise risk management

Canan TOPCU^{a*}, Halit KESKİN^b

^aYıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Doktora Programı, İstanbul, Türkiye

^bYıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul, Türkiye

^aYıldız Technical University, Institute of Social Sciences, Doctoral Programme in Business Management, İstanbul, Türkiye

^bYıldız Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, İstanbul, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Hakkında

Geliş tarihi: 19 Eylül 2023
Revizyon tarihi: 15 Ocak 2024
Kabul tarihi: 17 Ocak 2024

Anahtar kelimeler:

Örgütsel değişim, örgütsel
değişim kapasitesi, risk yönetimi,
kurumsal risk yönetimi.

ARTICLE INFO

Article history

Received: 19 September 2023
Revised: 15 January 2024
Accepted: 17 January 2024

Key words:

Organizational change,
organizational change capacity,
risk management, enterprise risk
management.

ÖZ

Örgütsel değişim kapasitesi, bir örgütün çevresel değişimlere uyumunu kolaylaştıran önemli bir yetenektir. Kurumsal risk yönetimi ise; bu çevresel değişimlerin yarattığı olumsuzlukları önlemek ve fırsatları değerlendirebilmek için sistematik bir yönetim aracıdır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, örgütsel değişim kapasitesi ile kurumsal risk yönetimi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Yapılan literatür incelemesi sonucunda, bu iki kavram arasındaki ilişkiler açık bir şekilde görülmüştür. Örgütsel değişim kapasitesi, örgütün gelecekte oluşabilecek belirsizliklerin üstesinden gelmesini sağlayan sürekli bir öğrenme becerisidir. Değişimi süreklilik durumuna getirmek isteyen; ancak bu değişimin getireceği risklerden endişe eden örgütler, kurumsal risk yönetimi süreçlerini uygulayarak, akıllıca riskler alabilmektedir.

Atıf için yazım şekli: Topcu C, Keskin H. Örgütsel değişim kapasitesi ve kurumsal risk yönetimi ilişkisi. Yıldız Sos Bil Ens Der 2024;7:2:112–118.

ABSTRACT

Organizational change capacity is an important ability that facilitates an organization's adaptation to environmental changes. Corporate risk management is; It is a systematic management tool to prevent the negativities caused by these environmental changes and to evaluate the opportunities. In this context, the aim of the study is to reveal the relationship between organizational change capacity and enterprise risk management. As a result of the literature review, the relationships between these two concepts were clearly seen. Organizational change capacity is a continuous learning ability that enables the organization to overcome uncertainties that may occur in the future. Those who want to make change permanent; However, organizations that are concerned about the risks that this change will bring can take smart risks by applying corporate risk management processes.

Cite this article as: Topcu C, Keskin H. The relationship between organizational change capacity and enterprise risk management. Yıldız Sos Bil Ens Der 2024;7:2:112–118.

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail adres: mail@canantopcu.com

Published by Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

This is an open access article under the CC BY-NC license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

1. GİRİŞ

Örgütsel değişim, tüm örgütleri etkileyen endüstri çağında bir olgu olarak kabul edilmektedir (By, 2005). Bir örgütün değişimi süreklilik içerecek bir şekilde kurum-sallaştırma ve yönetme yeteneği, hem işletme yönetimiyle ilgili bilimsel çalışmalarda hem de uygulamalarda giderek daha fazla ilgi görmektedir (Heckmann, Steger & Dowling, 2016). Örgütsel değişim kapasitesi, bir örgütün eski yeteneklerini sürekli olarak yeniden yapılandırmasına, değişen durumlara uyarlamasına ve yeni yetenekler yaratmasına olanak tanıyan dinamik bir özelliktir (Soparnot, 2011). Hem reaktif bir yapıya hem de bir örgütteki ve çevresindeki değişikliklerle ilgili öngörücü bir özelliğe sahiptir (Klarner, Probst & Soparnot, 2007).

Bir örgütün dış ve iç bağlamında oluşan değişiklikler riskleri ortaya çıkarabilmekte, değiştirebilmekte ya da ortadan kaldırebilmektedir. Risk yönetimi, bu değişiklikleri doğru bir şekilde ve gecikmeksizin öngörmekte, analiz etmekte ve bu durumlara tepki vermektedir (ISO 31000, 2018). Bu sayede kurumsal risk yönetimi, örgütü etkileyecek olumlu ve/veya olumsuz durumları ele alarak, çevresel değişimin başarılı bir şekilde yönetilebilmesini sağlamakta ve örgütün hayatta kalma şansını arttırmaktadır.

Örgütsel değişim doğal olarak risk içermektedir; çünkü her zaman mevcut uygulamaların en azından bir miktar yıkımını gerektirmektedir. Buradaki çelişki ise, örgütlerin güçlü bir rekabete sahip olmak için örgütsel değişim riskini almaktan başka seçeneklerinin bulunmamasıdır (Klarner, Probst & Soparnot, 2008). Değişim kapasitesi yüksek olan örgütlerin, dinamik bir çevrede hayatta kalma şansları artmaktadır. Bununla birlikte, örgütsel değişimde başarı oranının düşük olması, örgütlerin değişim girişimini doğru bir şekilde nasıl gerçekleştirileceği ve yöneteceğiyle ilgili olarak uygun bir çerçevenin bulunmadığını düşündürmektedir. Rekabet düzeyinin yüksekliği, örgütler için belirsizliklere ve dolayısıyla risklere neden olabilmektedir (Heckmann, Steger & Dowling, 2016). Bu nedenle, örgütsel değişim kapasitesini yönetmeye çalışırken, erken bir uyarı sistemi olarak risk yönetimini uygulamak, olumsuz riskleri önlemekte ve olumlu riskleri¹ fırsat olarak değerlendirebilecek şartların oluşturulmasını sağlamaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında, örgütsel değişim kapasitesi ile kurumsal risk yönetimi arasındaki ilişki kritiktir. Bununla birlikte, literatürde, bu ilişkinin doğrudan ele alındığı yeterli çalışmalar bulunmamaktadır.

Bu çalışmada, örgütsel değişim kapasitesi ile kurumsal risk yönetimi kavramları arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Bu amaçla, öncelikle örgütsel değişim kapasitesi ile kurumsal risk yönetimi tanımlanmıştır. Sonrasında da bu iki kavram arasındaki ilişkiler açıklanmıştır.

2. ÖRGÜTSEL DEĞİŞİM KAPASİTESİ

Örgütler, çevresel değişikliklere uyum sağlayabilmek için sık sık değişebilmektedir. Bununla birlikte, gerçekleştirilen bu değişikliklerin çok azı, temel anlamda, örgütlerin yaşam sürelerini arttırabilir niteliktedir (Delacroix & Swaminathan, 1991). Çevresel belirsizliğin son derece yüksek olduğu rekabetçi bir ortamda, tüm örgütlerin ayakta durabilmeleri ve başarıyı sağlayabilmeleri için, örgütsel değişimin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi önemlidir (Lawler & Worley, 2011).

Literatürde örgütsel değişim, “bir örgüt tarafından yeni bir fikir ya da davranışın benimsenmesi” olarak tanımlanmaktadır (Daft, 2007). Örgütsel değişim kapasitesi ise, örgütü başarılı bir şekilde değiştirme (kaynaklar ve yetenekler açısından), günlük operasyonları sürdürme ve sonraki değişim süreçlerini uygulama yeteneklerinden oluşmaktadır. Bu tanım, geleneksel değişim yönetimi yaklaşımından farklı olarak, değişim kapasitesinin tek bir değişiklik olayıyla sınırlı olmadığını, bir dizi değişikliğe ve uzun süreli bir perspektife adanmış olduğunu ortaya koymaktadır (Meyer & Stensaker, 2006).

Sürekli olarak değişen çevresel güçlerle baş etme yeteneği, rekabetçi olmanın ve örgütsel sürdürülebilirliğin ana belirleyicisi durumuna gelmiştir (D’Aveni, 1994). Değişim kapasitesi oluşturmak, değişimi destekleyerek ve onu örgütsel yaşamın temel bir parçası haline getirerek, insanların doğal değişim kapasitesinden yararlanacak şekilde örgütü geliştirmeye yönelik sistematik bir yaklaşımı içermektedir (Buono & Kerber, 2010). Örgütsel değişim kapasitesi, bir örgütün çevresine sürdürülebilir bir uyum sağlayabilmesi amacıyla, mevcut yetenekleri yeni tehditler ve fırsatlar doğrultusunda geliştirmesine ve yeni yetenekler oluşturmasına olanak tanır. Ayrıca, örgütsel değişiklikleri geliştirme ve uygulama çerçevesinde geniş ve dinamik bir örgütsel kabiliyet olarak da tanımlanmaktadır (White & Linden, 2002).

Bu bağlamda örgütsel değişim kapasitesi, dış ve/veya iç çevredeki değişikliklere sürekli uyum sağlamak için doğru örgütsel değişimleri geliştirme ve sağlama yeteneğidir (Judge & Elenkov, 2005). Örgütsel değişim kapasitesi, bir örgütün mevcut örgütsel yetkinliklerini geliştirmesini sağlarken, örgütün hayatta kalmasına ve daha iyiyi başarmasına olanak tanıyan, yeni yetkinlikler geliştirmesinin önünü açan, dinamik ve çok boyutlu bir özelliktir (Heckmann, Steger & Dowling, 2016). Burada kilit nokta, örgütsel değişimin unsurlarıyla ilgili ortak bir bakış açısı oluşturarak ve değişimi destekleyen bir yapı geliştirerek, değişimi teşvik eden bir kültürü sağlamaktır (Buono & Kerber, 2010). Yapılan araştırmalar, çevresel belirsizliğin algılanma düzeyi ile örgütsel değişim kapasitesi arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, stratejik liderlerin daha belirsiz olarak

¹ “Risk” kelimesi, günlük konuşmalarda sadece olumsuz bir anlam içermekle birlikte; kurumsal risk yönetimi kavramı çerçevesinde, bazen olumlu bazen de olumsuz anlamda kullanılabilir. Bu bağlamda; uluslararası bir standart olan ISO 31000:2018 Risk Yönetimi standardı Madde 3.1’de, risk “hedefler üzerinde belirsizliğin etkisi” olarak tanımlanmaktadır. Bu standarda göre, bir etki beklenenden sapmadır. Olumlu, olumsuz ya da her ikisi olabilir ve fırsatları ve tehditleri ele alabilir, oluşturabilir ya da sonuçlandırabilir.

algıladıkları görev ortamlarında, örgütün değişime daha iyi hazırlanmasını ve daha esnek olmasını sağlayabileceği mantığını desteklemektedir (Judge & Douglas, 2009).

Örgütsel değişim kapasitesiyle ilgili önemli çalışmalar yapan araştırmacılar, Judge ve Elenkov (2005), örgütsel değişim kapasitesi kavramını, dinamik yetenekler hakkındaki literatür üzerine inşa etmişlerdir. Bu yazarlara göre örgütsel değişim kapasitesi kavramı; güvenilir liderlik, güvenen izleyiciler, yetenekli şampiyonlar, ilgili orta yönetim, yenilikçi bir kültür, hesap verebilir bir kültür, sistem iletişimi ve sistem düşüncesi şeklindeki bağlam belirleyici boyutlara sahiptir. Bu boyutlar aşağıda kısaca tanımlanmıştır;

1. **Güvenilir liderlik:** Örgütün tepe yöneticilerinin, örgütün diğer çalışanlarının güvenini kazanma ve örgütsel üyelere ortak amaçlarına ulaşma yolunu gösterme yeteneği.
2. **İzleyicilere güvenmek:** Yönetici pozisyonu dışındaki çalışanların, üst yönetime gerektiği durumlarda yapıcı bir şekilde muhalefet etme ve onları gönüllü olarak takip etme isteği.
3. **Yetenekli şampiyonlar:** Bir örgütün değişime liderlik edebilecek kişileri örgüte çekme, elde tutma ve yetkilendirme yeteneği.
4. **İlgili orta yönetim:** Orta düzey yöneticilerin, üst düzey yöneticileri örgütün diğer çalışanlarıyla etkili bir biçimde bağlantılandırma yetenekleri.
5. **Yenilikçi kültür:** Örgütün yenilikle ilgili normlarını oluşturma ve yenilikçi faaliyeti teşvik etme yeteneği.
6. **Sorumlu kültür:** Örgütün kaynakları doğru bir biçimde destekleme ve daha önce belirlenmiş son teslim tarihlerine uyma becerisi.
7. **Etkili iletişim:** Örgütün kendi içinde yatay ve dikey; örgüt dışında ise müşterilerle iletişim kurma yeteneği.
8. **Sistem düşüncesi:** Örgütün temel amaçlarına odaklanma ve örgüt sınırları içindeki ve dışındaki bağımlılıkları algılama becerisi.

Bu yaklaşıma uygun olarak, örgütsel değişim kapasitesi, bir örgütün çevresel karmaşıklığın üstesinden gelmek için örgütsel değişimi kolaylaştıran koşulları oluşturması gerektiği anlamına gelmektedir (Klarner, Probst & Soparnot, 2007). Değişimi olağan bir duruma getirmenin temel mantığı, örgütlerin değişmeyi öğrenebileceklerine dair duyulan inanç olarak görülmektedir (Meyer & Stensaker, 2006).

Örgütsel değişim kapasitesi, örgüt performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Diğer bir deyişle, örgütsel değişim kapasitesinin iyileştirilmesinin, örgütün çevresel değişikliği uyarlayabilme yeteneğini geliştirerek, örgüt performansını artırma olasılığı bulunmaktadır (Pudjiarti, 2018). Süreçte yer alan unsurlar, değişim için örgütsel kapasite sürecinin örgütsel performans üzerinde önemli bir etkiye sahip olmasına neden olmaktadır (Adna & Sukoca, 2020). Örgütsel değişim kapasitesinin, örgütsel performansa katkı sağlayabilmesi için önemli araçlardan biri de kurumsal risk yönetimi olarak görülmektedir. Örgütsel değişim kapasitesiyle ilgili çalışmalar, kurumsal risk yönetiminin de öne-

mine dikkat çekmektedir (Heckmann, Steger & Dowling, 2016; White & Linden, 2002; Judge & Douglas, 2009).

3. KURUMSAL RİSK YÖNETİMİ

Risk, hedefler üzerindeki belirsizliğin etkisi olarak tanımlanmaktadır (ISO 31000, 2018). İç ya da dış kaynaklı bir etmen, örgütün amaçlarına ulaşma derecesini olumlu (fırsat) ya da olumsuz (tehdit) yönde etki edebilmektedir (Coso, 2004). Hedefler üzerindeki olumsuz etkiler, kötü yönetime, müşteri (ve tüm paydaşların) memnuniyetsizliğine, finansal kayıp ve saygınlık kaybına neden olan tehditlerdir (Managing Risk Across the Public Sector, 2007). Hedefler üzerindeki olumlu etkiler ise, değer yaratılmasını sağlayan ya da var olan değeri koruma yeteneği bulunan fırsatlardır (Intosai, 2007b). Tehditler ve fırsatlar karşılıklı olarak birbirini etkileyen ve bazen aynı nedenin farklı sonuçları olarak değerlendirilebilmektedir (Vose, 2008).

Kısaca risk, plan ve hedeflerin sonucundaki belirsizliktir ve stratejik amaçların bir işlevidir (Burnaby & Hass, 2009). Olumlu durumların gerçekleşmesini sağlamak ya da olumsuz durumların gerçekleşmesini önlemek için risklerin doğru bir şekilde yönetilmesi önemlidir. Kurumsal risk yönetimi, örgütün amaçlarına ulaşmasını önleyecek tehditlerin tanımlanması, bu tehditlerin kabul edilebilir seviyeler düşürülmesi ve başarının gerçekleşebilmesi için fırsatların yakalanmasını sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Reding vd., 2017). Bu bağlamda, kurumsal risk yönetimi süreci; risk kaynaklarının belirlenmesini, stratejik hedefler ve rutin faaliyetler için sorun oluşturabilecek risklerin örgütün bütünündeki etkileşimleri de göz önünde bulundurularak önceden tanımlanmasını, analiz edilmesini, önceliklendirilmesini ve en etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır (PricewaterhouseCoopers, 2007). Risklerin yönetilebilmesi amacıyla, bir örgütün strateji, insan kaynağı, bilgi ve teknolojisinin bütünlük bir şekilde faaliyet göstermesi gerekmektedir (Walker, Shenkir & Barton, 2002).

Olumsuz olan riskin kendisi değildir. Buradaki asıl sorun riskin analiz edilmemesi, doğru değerlendirilmemesi, yönetilememesi ve dikkate alınmamasıdır. Başarılı bir risk yönetimi, geleceğe yönelik değerlendirmelerin yapılmasında ve uygulanmasında örgüt yöneticilerine destek olmaktadır. Bununla birlikte başarılı bir risk yönetimi yalnızca olumsuz durumların önlenmesi ya da ortaya çıkma olasılıklarının düşürülmesini değil, ek olarak değer katabilecek fırsatların ortaya çıkarılmasını da sağlamaktadır (Managing Risk Across the Public Sector, 2007). Örgütler teknolojinin, pazardaki değişikliklerin, rekabetin ve yasal düzenlemelerin neden olduğu belirsiz bir çevrede faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Örgütün stratejik seçimleri de belirsizliklere neden olabilmektedir. Bu değişkenler ve belirsizlikler nedeniyle, hem örgütün içindeki hem de örgütün dışındaki değişiklikler üst yönetim tarafından değerlendirilmeye alınmalı ve izleme süreci etkin bir şekilde yerine getirilmelidir (A Risk Management Standard, 2002).

Kurumsal risk yönetimi, örgüte değer katma yeteneğinin yükseltilebilmesi amacıyla, tehdit ve fırsatlara neden olan belirsizlikleri doğru bir biçimde ele alma olanağı sağlamaktadır (Coso, 2004). Ayrıca normların belirlenmesi, risklerin uygun olarak yönetilmesi ve yeni fırsatların ortaya çıkarılması için olanaklar sunmaktadır (Dienhart, 2010). Örgüt içinde belli bölümlerin yerine getirdiği klasik risk yönetimi yaklaşımından farklı olarak, kurumsal risk yönetimi anlayışı daha kapsamlı bir bakış açısı sağlamakta, örgütsel değerin artırılmasına etki edebilecek tehdit ve fırsatları ele almaktadır. Kurumsal risk yönetimi, tüm örgüt bağlamında risklerin stratejik olarak dikkate alınması ve bunun sonucunda örgüte özel bir risk profilinin oluşturulması olanağını vermektedir. Risk yönetimi, örgüt amaçlarını destekleyerek örgütün ve paydaşlarının olumsuz durumlar yaşamasını önlemekte ve değer katmaktadır (Abraham, Henry & Keith, 2012).

Faaliyetlerini gerçekleştiren her örgütün mevcutta var olan bir risk yönetimi uygulamaları vardır; ancak bu yapı genelde sistematik değildir ve fonksiyonlar arası bir eşgüdüm olmadan yerine getirilmektedir. Bundan dolayı da örgütler, oldukça sık stratejik ve fonksiyonel uyum sorunları yaşamakta ve bu durum örgütün başarısını olumsuz etkileyebilmektedir (Frigo & Anderson 2011). Örgütün görevlerini kusursuz bir şekilde gerçekleştirebilmek ve faaliyetlerini amaç odaklı yerine getirebilmek için önemli kaynaklarını ve iş süreçlerini bir bütün halinde yönetebilmesi gerekmektedir (Johnson, Christensen & Kagermann, 2013).

Örgütte üst düzey yöneticilerin, risk yönetim faaliyetlerine tam destek verdiği, riskle ilgili bilginin örgüt içinde serbestçe dolaşabildiği, risk yönetiminin süreçlerin önemli bir parçası durumuna geldiği ve rutin karar alma aşamalarında risk bilgisinden yararlandığı bir risk kültürünün oluşturulması gerekmektedir (Abraham, Henry & Keith, 2012). Öğrenen bir örgüt kültürüne sahip olmak, risk kültürünün benimsenmesini sağlayarak, uygun olmayan risk davranışlarının anlaşılmasına ve değiştirilmesine olanak tanımaktadır (Douglas & Wildavsky, 1982). Öğrenen bir örgüt kültürü, örgütsel değişim kapasitesinin de önemli bir boyutu olarak görülmektedir (Klarner, Probst & Soparnot, 2007) Bu bağlamda, kurumsal risk yönetimi ile örgütsel değişim kapasitesi arasındaki ilişki karşımıza çıkmaktadır.

4. ÖRGÜTSEL DEĞİŞİM KAPASİTESİ VE KURUMSAL RISK YÖNETİMİ İLİŞKİSİ

Araştırmalar, örgütsel değişim girişimlerinin yüksek oranda başarısız olduğunu göstermektedir (Reichers, Wamous & Austin, 1997; Li, Sun, Tao, & Lee, 2021; Errida & Lotfi, 2021) . Bu başarısızlıkların ana nedenlerinden biri, değişim ihtiyacının yanı sıra, bir örgütün planlanan değişiklik için hazır olup olmadığı konusunda karşılaşılabileceği risklerle ilgili kapsamlı bir teşhis araştırmasının olmamasıdır. Değişim riskinin seviyesi, örgütün stratejik, iklim ve kültürel tasarımlarıyla uyumu hakkında bir fikir vermek-

tedir. Bu tür bir iç görü, örgütün planlanmış değişim girişimini uygulamaya karar vermesi durumunda, değişikliği uygulamaya başlamadan önce örgütsel liderlere hazırlık yapabilmeye olanak tanımakta ve risk seviyesi hakkında bilgi sağlamaktadır (Pelletiere, 2006).

Örgütlerin, sürekli değişimin yarattığı belirsizlikler ile mücadele edebilmeleri için önemli uygulamalardan biri de kurumsal risk yönetiminin örgütün süreçlerine dahil edilmesidir. Kurumsal risk yönetimi örgütün performansını artırarak, çevrede gerçekleşen değişimlere hazır olma yeteneğini geliştirmektedir (Seuamsothabandith, 2004). Örgütsel değişim kapasitesi ise, örgütün var olan yeteneklerini, yeni fırsat ve tehditlere uyumlu bir duruma getirmesi ve yeni yetenekler ortaya çıkarmasını sağlayan geniş kapsamlı bir örgütsel beceridir (Judge & Elenkov, 2005). Eğer riskler dikkatli yönetilemezse, dış çevredeki değişimler, örgütün stratejik amaçlarının gerçekleştirilmesini ve performansını olumsuz bir yönde etkileyerek, finansal kayıplarının yanında saygınlık kayıplarına da yol açabilmektedir (Achampong, 2010).

Bazı bilim insanları, örgütsel değişimin düzenli ve sistematik bir şekilde yapılmasını savunmaktadır (Eisenhardt & Martin, 2000). Yeni pazarlara girme ve yeni ürün ya da hizmetler geliştirme benzeri değişimler düzenli olarak gerçekleştirilmelidir. Bu, bir aciliyet duygusu yaratarak ve değişim kapasitesini arttıracak düzenli, ritmik ve proaktif bir yaklaşım yaratarak, bilgiyi arama ve öğrenmeyle ilgili çabanın yoğunluğunu arttırmaktadır (Linsu, 1998). Bu doğrultuda, bir örgütte, güçlü bir risk kültürünün olması da önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü güçlü bir risk kültürü daha az risk almayı düşünmek anlamına gelmemektedir. Tam tersi, güçlü risk kültürü olan örgütler, yeni alanlara girme ve büyümeyle ilgili daha yüksek riskler alma tutumu gösterebilmektedir (Farrell & Hoon, 2009).

Değişim kapasitesi, örgütlerin günlük operasyonlardan ya da sonraki değişim süreçlerinden ödün vermeden büyük ölçekli değişiklikleri uygulayabilmesidir. Örgütler, bir yandan değişimi ele alırken, diğer yandan sürekliliği sağlama konusunda birbiriyle çatışan durumlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Meyer & Stensaker, 2006). Örgütler, değişim ve istikrarı aynı anda yönetebilmek zorunluluğu altında faaliyet göstermektedir (Leana & Barry, 2000). Değişim isteyen ama bu değişimin getireceği risklerden korkan örgütler, risk yönetimi uygulayarak, akıllıca alınan risklerle değişim yapmak konusundaki endişelerini giderebilmektedir. Bu da değişim yönetimini etkin bir duruma getirmektedir (Claver, Llopis, Garcia & Molino, 1998).

Örgütsel değişim kapasitesi, örgütün dış ve iç bağlamındaki değişikliklere sürekli bir şekilde uyum gösterebilmek için, doğru örgütsel değişimleri geliştirme ve gerçekleştirme yeteneğidir (Soparnot, 2011). Örgütün bağlamındaki bu değişiklikler, riskler içerebilmektedir. Kurumsal risk yönetimi, bu riskleri zamanında ele alarak, değerlendirmekte ve gerekli faaliyetlerin gerçekleştirilmesini sağla-

maktadır (ISO 31000, 2018). Örgütsel değişim kapasitesi ayrıca, “çevresel değişimlere cevap verme kapasitesi” olarak tanımlanan örgütsel esneklikle yakından ilgili bir kavramdır (Heckmann, Steger & Dowling, 2016). Bu bağlamda risk yönetimi de, örgüte ait öğrenmeyi ve esnekliği iyileştirmeyi sağlamaktadır (ISO 31000, 2018).

Değişim kapasitesi için değişimin algılanan meşruiyeti çok önemlidir. Örgütsel aktörler yalnızca haklı gördükleri projelere kendilerini adamaktadır (Klarner, Probst & Soparnot, 2008). Örgütsel başarı için neden sürekli değişime ihtiyaç duyulduğuna dair ikna edici bazı nedenler olması gerekir ve gerekçe, örgüt üyelerine geniş, derin ve ikna edici bir şekilde iletilmelidir (Mcguinness & Morgan, 2005). Ortak deneyim ve çözüm geliştirme süreci, değişimin gerekliliği algısını güçlendirmektedir (Klarner, Probst & Soparnot, 2008). Liderlerin ve izleyicilerin algıları örgütsel değişimi etkilemekte ve bu algıların hizalanması başarılı değişimi kolaylaştırmaktadır (Werther, 2003). Risk yönetiminin amacı da, risk yönetimi konusunda farkındalığı yükseltmek ve amaçların gerçekleşmesini sağlayabilecek faaliyetleri eşgüdümlü bir hale getirmektir. Riski yönetmek, örgütlere strateji belirleme, amaçları gerçekleştirme ve bilgilendirilmiş kararlar almayla ilgili destek vermektedir. Riski yönetmek, bir örgütün gerçekleştirdiği bütün faaliyetleri içermekte; yönetişim ve ilgili taraflarla etkileşimi kapsamaktadır (ISO 31000:2018).

Örgütsel değişim kapasitesinin öncülleri, örgüt içindeki liderlik, iletişim ve değişimi güçlendirici teşvik sistemleridir (Mcguinness & Morgan, 2005). Değişim sonucunda beklenen, çalışanların değişimle ilgili olumlu tutumlar geliştirmelerini destekleyen psikolojik şartlardır. İnsanların değişikliği gerekli gördüklerinde ve hedefler konusunda hemfikir olduklarında, değişime destek ve bağlılıklarının arttığı görülmektedir (Gravenhorst, Werkman & Boonstra, 2003). Bu amaçla, örgütün risk stratejisine uygun kararlar verebilmesini özendirerek ve etkili kararlar ve doğru riskler alan çalışanları ve grupları ödüllendirmek, çok önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Colquitt, Hoyt & Lee, 1999).

Örgütsel değişim kapasitesi, değişimi destekleyen bir örgüt kültürü ve altyapısını içermektedir (Judge & Douglas, 2009). Çalışanların desteğini ve katılımını sağlamak, başarılı değişimin önemli unsurları olarak görülmektedir (Landau, 1998). Değişim literatüründe, değişimden en çok etkilenenlerin sürece dahil olmaması durumunda, değişiklikleri uygulamanın zor olduğuna dair geniş bir fikir birliği bulunmaktadır. Değişim sürecine, örgütün farklı bölümlerinden ve farklı seviyelerinden üyelerini dahil etmek, aynı zamanda tartışma ve anlam oluşturma için bir alan yaratmaktadır (Meyer & Stensaker, 2006). Risk kültürüne sahip örgütlerde de, karşılaşılabilecek risklerle ilgili örgütsel seviyelerde bilgi aramakta ve riskler konusunda tartışmaları özendirerek, tüm çalışanların bu durum hakkındaki politika ve süreçlerden ayrılmamasını sağlamaktadır (Collier, Berry & Burke, 2007).

Örgütsel değişim kapasitesi, gelecekteki belirsiz şartlarla baş edebilme yeteneğidir. “Öğrenme, eski rutinlerin sökülmesini ve yenilerini yaratmayı gerektiren koşullardaki değişim oranından daha hızlı gerçekleştiğinde” örgütlerin değişim kapasitesine sahip olduğu düşünülmektedir (Klarner, Probst & Soparnot, 2007). Bu nedenle, örgütsel değişim kapasitesi gibi dinamik yetenekler, örgütün iç ve dış çevresinde oluşan fırsat ve tehditlere uyumunu kolaylaştırmaktadır (Judge & Elenkov, 2005). Örgütler, değişen çevreye hızlı ve etkin bir şekilde yanıt vermeli ve ayakta kalabilmek amacıyla bu değişimleri olabildiğince çabuk öngörmelidir (Heckmann, Steger & Dowling, 2016). Kurumsal risk yönetimi ise, tehdit ve fırsatlar için bir erken uyarı sistemi olarak çalışmaktadır. Böylece olumsuz riskler önlenmekte, olumlu riskleri fırsat olarak değerlendirilecek şartların oluşturulması sağlanmaktadır. Bu yaklaşım önemlidir; çünkü örgütsel değişim kapasitesi yüksek örgütlerde, değişim süreçleri değişime açık bir ihtiyaç olmaksızın başlatılmaktadır. Buradaki değişikliğin amacı, örgütün göreceli olarak sahip olduğu olumlu şartları daha çok geliştirmek ya da gelecekte ortaya çıkabilecek sorunları önlemek olabilmektedir (Gravenhorst, Werkman & Boonstra, 2003).

Örgütlerdeki büyük değişimler, birçok kararı ve faaliyeti harekete geçirebilmektedir. Üst yönetim için temel sorumluluk, değişimle ilgili süreçlerde ve rutin işlemlerde kullanılacak kaynaklar arasında dengeyi sağlayabilmektir (Meyer & Stensaker, 2006). Başarılı bir risk yönetimi, geleceğe yönelik değerlendirmelerin yapılmasında ve uygulanmasında örgüt yöneticilerine destek olmakta ve yalnızca olumsuz durumların önlenmesi değil, ek olarak değer katabilecek fırsatların ortaya çıkarılmasını da sağlamaktadır (Managing Risk Across the Public Sector, 2004).

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada örgütsel değişim kapasitesi ve kurumsal risk yönetimi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bir örgütün değişen durumlara daha hızlı ve etkili bir şekilde adapte olmasını sağlayan yönetsel ve örgütsel yeteneklerin kombinasyonu (Judge & Douglas, 2009) olan örgütsel değişim kapasitesi, hızlı değişimlerin yaşandığı çağımızda önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü değişim kapasitesi, örgütün gelecekte ortaya çıkabilecek belirsiz şartlarla baş etmesini sağlayan sürekli bir öğrenme ve uyum becerisidir (Staber & Sydow, 2002).

Bununla birlikte, örgütsel değişim riskli olarak algılanmaktadır, çünkü her zaman mevcut uygulamaların en azından bir miktar yıkımını içermektedir (Delacroix & Swaminathan, 1991). Değişim risklidir; ancak çelişki, örgütlerin rekabetçi kalabilmek için başka seçenekleri olmadığı ve değişimleri gerektiğidir (Klarner, Probst & Soparnot, 2008). Örgütsel değişimde başarı oranının düşük olması, örgütlerin değişim girişimini doğru bir şekilde nasıl gerçekleştireceği ve yöneteceğiyle ilgili olarak uygun bir çerçevenin bulunmadığını düşündürebilmektedir. Rekabet düzeyinin

yüksekliği, örgütler için risklere ve belirsizliklere neden olabilmektedir (Heckmann, Steger & Dowling, 2016). Bu tehdit ve fırsatları etkin bir şekilde ele almayı amaçlayan risk yönetiminin özünde, sonuçları etki altına alabilecek durumların arttırılması ve sonuçlar üstünde etkinin olamayacağı durumların ise azaltılması yatmaktadır (Bernstein, 1996). Hiçbir risk almak istemeyen bir örgüt, hiçbir iş de yapamaz. Bu bağlamda önemli olan riskleri yönetebilmektir. Örgütler, değişimin ortaya çıkarabileceği risklerle ilgili ihtiyaç duyulan risk yönetimi uygulayarak, rasyonel bir şekilde alınan risklerle değişim yapmak konusundaki endişelerini giderebilmektedir.

Belirsizliğin son derece yüksek olduğu günümüz iş dünyasında, örgütler için değişim riskli olmakla birlikte aynı zamanda da kaçınılmazdır. Böyle bir ortamda, bir yandan değişimin getirdiği tehditlerden korunurken, bir yandan da fırsatlardan en üst düzeyde yararlanmaya çalışmak, örgütler için çok kritik bir başarı unsuru olarak görülmektedir. Bu amaçla, bir örgütün amaçlarını gerçekleştirmesini engelleyebilecek tehlikelerin önlenmesi ve başarıyı sağlayacak fırsatların farkına varılması süreci olarak tanımlanan (Reding, vd., 2017) risk yönetimi kavramından yararlanmak dikkate değer bir fark yaratabilmektedir. Değişimi yakalamak ve süreklilik durumuna getirmek isteyen; ancak bu değişimin getireceği risklerden endişe eden örgütler, kurumsal risk yönetimi süreçlerini uygulayarak, akıllıca riskler alabilmektedir. Bu şekilde kurumsal risk yönetimi uygulamalarından yararlanılarak, örgütsel değişim kapasitesi, daha etkin bir duruma getirilebilmektedir. Bu bağlamda, literatür incelemesi ile ulaşılan hata yönetimi kültürü ile kurumsal risk yönetimi ilişkisinin ampirik olarak da incelenmesinin yararlı olacağı görülmektedir.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazarlık Katkıları: Fikir: H.K., C.T.; Tasarım: H.K., C.T.; Denetleme: H.K.; Veri Toplaması ve İşlemesi: C.T.; Analiz ve Yorumlama: H.K., C.T.; Literatür Taraması: H.K., C.T.; Yazıyı Yazan: C.T.; Eleştirel İnceleme: H.K.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – H.K., C.T.; Design – H.K., C.T.; Supervision – H.K.; Resources – H.K.; Data Collection and/or Processing – C.T.; Analysis and/or Interpretation – H.K., C.T.; Literature Search – H.K., C.T.; Writing Manuscript – C.T.; Critical Review – H.K.

Conflict of Interest: The author declared no potential

conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

- Abraham, A., Henry, K., & Keith, J. (2012, April 18-20). *Enterprise risk management culture alignment to enhance competitive advantage* [Conference presentation]. 2012 ERM Symposium, Washington D.C., USA, 18–20.
- Achampong, F. K. (2010). Integrating risk management and strategic planning. *Planning for Higher Education*, 38(2), 22–27.
- Adna, B. E., & Sukoco, B. M. (2020). Managerial cognitive capabilities, organizational capacity for change, and performance: The moderating effect of social capital. *Cogent Business & Management*, 7(1), 1843310. [CrossRef]
- IRM. (2002) *A risk management standard*. Retrieved May 12, 2023, from https://www.theirm.org/media/6827/arms_2002_irm.pdf
- Bernstein, P. L. (1996). *Against the Gods: The remarkable story of risk*. John Wiley & Sons, Inc.
- Buono, A. F., & Kerber, K. W. (2010). Intervention and organizational change: Building organizational change capacity. *EBS Review*, 27, 9–21.
- Burnaby, P., & Hass, S. (2009). Ten steps to enterprise-wide risk management. *Corporate Governance*, 9(5), 539–550.
- By, R. T. (2005). Organisational change management: A critical review. *Journal of Change Management*, 5(4), 369–380.
- Collier, P. M., Berry, A. J., & Burke, G. T. (2007). *Risk and management accounting: Best practice for enterprise-wide internal control procedures* (1st ed.). CIMA.
- Colquitt, L. L., Hoyt, R. E., & Lee, R. B. (1999). Integrated risk management and the role of the risk manager. *Risk Management and Insurance Review*, 2(3), 43–61. [CrossRef]
- COSO. (2004). Enterprise risk management-integrated framework. Executive summary. Retrieved April 22, 2023, from https://web.actuaries.ie/sites/default/files/erm-resources/239_coso_erm_executivesummary_sep_2004.pdf
- Daft, R. L. (2006). *Organization theory and design* (11th ed.). Cengage Learning.
- D'Aveni, R. A. (1994). *Hyper-competition*. Free Press.
- Delacroix, J., & Swaminathan, A. (1991). Cosmetic, speculative, and adaptive organizational change in the wine industry: A longitudinal study. *Administrative Science Quarterly*, 36(4), 631–661. [CrossRef]
- Dienhart, J. (2010). *Enterprise risk management: Why the ethics and compliance function adds value*. Retrieved April 18, 2023, from <https://web.actuaries.ie/sites/default/files/erm-resources/erm.pdf>
- Douglas, M., & Wildavsky, A. (1982). *Risk and culture: an essay on the selection of technical and environmental dangers*. University of California Press. [CrossRef]
- Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2000). Dynamic capa-

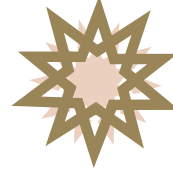

- bilities: what are they? *Strategic Management Journal*, 21(11), 1105–1121. [CrossRef]
- Errida, A. & Lotfi, B. (2021). The determinants of organizational change management success: Literature review and case study. *International Journal of Engineering Business Management*, (13), 1–15. [CrossRef]
- Farrell J. M. & Hoon, A. (2009). *What's your company's risk culture?* Retrieved June 11, 2023, from <https://erm.ncsu.edu/library/article/risk-culture-companies>
- Frigo, M. L., & Anderson, R. J. (2011). *Embracing enterprise risk management*. COSO. Retrieved March 08, 2023, from https://web.actuaries.ie/sites/default/files/erm-resources/embracing_erm_practical_approaches_for_getting_started.pdf
- Gravenhorst, K. M. B., Werkman, R. A., & Boonstra, J. J. (2003). The change capacity of organisations: General assessment and five configurations. *Applied Psychology: An International Review*, 52(1), 83–105. [CrossRef]
- Heckmann N., Steger T., & Dowling M. (2016). Organizational capacity for change, change experience, and change project performance. *Journal of Business Research*, 69(2), 777–784. [CrossRef]
- International Organization for Standardization. (2018). *Risk Management – Guidelines*. (ISO Standard No. 31000:2018).
- INTOSAI. (2007). *Guidelines for internal control standards for the public sector*. Retrieved April 19, 2023, from <http://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/2/2019/09/INTOSAI.pdf>
- Johnson, M.W., Christensen, C.M., & Kagermann, H. (2008). *Reinventing your business model*. Harvard Business Review. Retrieved January 31, 2024, from <https://hbr.org/2008/12/reinventing-your-business-model>
- Judge, W. Q., & Elenkov, D. (2005). Organizational capacity for change and environmental performance: An empirical assessment of Bulgarian firms. *Journal of Business Research*, 58(7), 893–901. [CrossRef]
- Judge, W. Q., & Douglas, T. (2009). Organizational change capacity: the systematic development of a scale. *Journal of Organizational Change Management*, 22(6), 635–649.
- Klarner, P., Probst, G., & Soparnot, R. (2007). *From change to the management of organizational change capacity: A conceptual approach*. Retrieved January 31, 2024, from <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:5739>
- Klarner, P., Probst, G., & Soparnot, R. (2008). Organizational change capacity in public services: The case of the world health organization. *Journal of Change Management*, 8(1), 57–72. [CrossRef]
- Landau, J. (1998). Short-lived innovation: Participation and symmetrical relationships in the Italian public sector. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 7(2), 233–242. [CrossRef]
- Lawler, E., & Worley, C. (2011). *Built to change: How to achieve sustained organizational effectiveness*. John Wiley & Sons.
- Leana, C.R., & Barry, B. (2000). Stability and change as simultaneous experience in organizational life. *Academy of Management Review*, 25(4), 753–759. [CrossRef]
- Li, J., Sun, R., Tao, W., & Lee, Y. (2021). Employee coping with organizational change in the face of a pandemic: The role of transparent internal communication. *Public Relations Review*, 47(1), 1–11. [CrossRef]
- Linsu, K. (1998). Crisis construction and organizational learning: capability building in catching-up at Hyundai motor. *Organization Science*, 9(4), 506–521. [CrossRef]
- VAGO. (2007). *Managing risk across the public sector*. Retrieved April 17, 2023, from <http://docplayer.net/27131800-Managing-risk-across-the-public-sector.html>
- McGuinness, T., & Morgan, R. E. (2005). The effect of market and learning orientation on strategy dynamics, the contributing effect of organisational change capability. *European Journal of Marketing*, 39(11/12), 1306–1326.
- Meyer, C. B., & Stensaker, I. G. (2006). Developing capacity for change. *Journal of Change Management*, 6(2), 217–231.
- Pelletiere, V. (2006). Organization self-assessment to determine the readiness and risk for a planned change. *Organizational Development Journal*, 24(4), 38–44.
- PricewaterhouseCoopers. (2007). *Kurumsal risk yönetimi temel kavramlar ve uygulamalar*. Retrieved February 11, 2023, from <http://docplayer.biz.tr/5656201-Kurumsal-risk-yonetimi-temel-kavramlar-ve-uygulamalar-12-aralik-2007.html> [Turkish]
- Pudjiarti, E. S. (2018). Elements of entrepreneurship in private universities: Organizational change capacity, innovative capability and the performance. *Journal of Entrepreneurship Education*, 21(2), 1–15.
- Reding, K.R., Sobel, P.J., Anderson, U., Head, M.J., Ramamoorti, S., Salamasick, M., & Riddle, C. (2017). *Internal auditing: Assurance & advisory services* (4th ed.). Internal Audit Foundation.
- Reichers, A. E., Wanous, J. P., & Austin, J. T. (1997). Understanding and managing cynicism about organizational change. *Academy of Management Perspectives*, 11(1): 48–59.
- Seuamsothabandith, S. (2004). *An examination on enterprise risk management*. Western Illinois University Press.
- Soparnot, R. (2011). The concept of organizational change capacity. *Journal of Organizational Change Management*, 24(5), 640–661. [CrossRef]
- Staber, U., & Sydow, J. (2002). Organizational adaptive capacity: A structuration perspective. *Journal of Management Inquiry*, 11(4), 408–424. [CrossRef]
- Vose, D. (2008). *Risk analysis: A quantitative guide* (3rd ed.). John Wiley&Sons Ltd.
- Walker, P. L., Shenkir, W. G., & Barton, T.L. (2002). *Enterprise risk management: Pulling it all together*. The Institute of Internal Auditors Research Foundation.
- Werther, W.B. (2003). Strategic change and leader-follower alignment. *Organizational Dynamics*, 32(1), 32–45.
- White, S., & Linden, G. (2002). Organizational and industrial response to market liberalization: The interaction of pace, incentive and capacity to change. *Organization Studies*, 23(6), 917–948. [CrossRef]

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıldız Social Sciences Institute Journal

Web sayfası bilgisi: <https://ysbed.yildiz.edu.tr>
DOI: 10.14744/ysbed.2023.00037

Derleme / Review

**Pazaryeri çevrelerindeki kırılğanlığın yerinden edilme deneyimi
üzerinden bir değerlendirilmesi**
**Understanding marketplace vulnerability from the perspective of
displacement**

Tuğba ÖZBEK*^{ID}, Ebru ENGİNKAYA^{ID}

Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye
*Department of Business Administration, Yıldız Technical University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Istanbul, Türkiye*

MAKALE BİLGİSİ

Makale Hakkında

Geliş tarihi: 24 Kasım 2023
Revizyon tarihi: 29 Ocak 2024
Kabul tarihi: 30 Ocak 2024

Anahtar kelimeler:

Tüketici kırılğanlığı, ekonomik sermaye, sosyal sermaye, kültürel sermaye, zorunlu göç.

ARTICLE INFO

Article history

Received: 24 November 2023
Revised: 29 January 2024
Accepted: 30 January 2024

Key words:

Consumer vulnerability, economic capital, social capital, cultural capital, displacement.

ÖZ

Yerinden edilme, bireylerin ve toplulukların kaynaklara erişimi ve bu kaynaklar üzerindeki kontrol kapasitesini önemli ölçüde etkileyen ekstrem bir yaşam geçiş deneyimidir. Bu süreçte, sermaye kaynaklarına duyarlılık zaman içinde değişkenlik göstermekte, pazaryeri çevrelerindeki kırılğanlık deneyimleri dinamik olarak şekillenmektedir. Bu çalışmada, sınır ötesine göç etmek zorunda kalan yerinden edilmiş kişilerin yeni pazaryeri çevrelerinde karşılaşılabilecekleri potansiyel kırılğanlık deneyimleri ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye perspektifinden değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım temelinde, bu çalışma sermaye kaynaklarına bağlı gelişen tüketici kırılğanlığını dinamik bir yaklaşım etrafında ele alırken, makropazarlama ve dönüştürücü tüketici ve hizmet araştırma gündemine çok yönlü güncel bir sosyal olgu üzerinden katkıda bulunmaktadır.

Atıf için yazım şekli: Özbek T, Enginkaya E. Pazaryeri çevrelerindeki kırılğanlığın yerinden edilme deneyimi üzerinden bir değerlendirilmesi. Yıldız Sos Bil Ens Der 2023;7:2:119–130.

ABSTRACT

Displacement is an extreme life transition event that significantly impacts the ability of individuals and communities to access and control resources. Throughout this process, resource sensitivity varies over time, and marketplace vulnerability is dynamically shaped. The study particularly examines how a lack of economic, social, and cultural capital can exacerbate consumer vulnerability in new market environments for cross-border displaced persons. By adopting a dynamic perspective, this research addresses consumer vulnerability in relation to varying capital resources. Furthermore, it contributes to the discourse on macromarketing and transformative consumer and service research, offering insights into a complex and contemporary social phenomenon.

Cite this article as: Özbek T, Enginkaya E. Understanding marketplace vulnerability from the perspective of displacement. Yıldız Sos Bil Ens Der 2023;7:2:119–130.

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail adres: tozbek@yildiz.edu.tr

This study is a part of Tuğba Ozbek's Ph.D.Thesis at Yıldız Technical University, Department of Business Administration.

GİRİŞ

Küresel göç hareketleri, hedef ülkelerde büyüyen alt tüketici popülasyonları oluşturarak çok paydaşlı ve çok kültürlü pazaryeri çevrelerinin gelişimine katkıda bulunmaktadır (Demangeot vd., 2013). Göç ve yeniden yerleşme süreçleri, bireylerin ve toplulukların tüketim çevrelerini etkileyen kritik yaşam geçişleridir (Yap & Kapitan, 2017). Diğer yandan, sınırları aşan zorunlu göç hareketleri, bireylerin ve toplulukların kaynaklara erişimini ve bu kaynaklar üzerindeki kontrol kapasitelerini önemli ölçüde kısıtlayarak güçsüzlük yaratan durumları daha belirgin hale getirmektedir (Appau vd., 2020; Hokkinen, 2023). Bunun yanı sıra, ev sahibi ülkenin tecrübesi, nüfus yapısı, ekonomik koşulları ve kullanılabilir kaynakları bu süreci dinamik olarak şekillendirmektedir (Quinn & Ruiz, 2022; Verme & Schuttler, 2021). Geçiş süreçlerinin değişken doğası, kırılganlık oluşturan koşullara dinamik bir şekilde odaklanma fırsatı sunarken, bireyleri ve toplulukları etiketleyen veya damgalayan bir perspektiften uzaklaştırarak daha duyarlı, etkili ve kapsayıcı bir yaklaşımı teşvik etmektedir (Baker vd., 2005). Bu nedenle, bireylerin ve toplulukların tüketim çevrelerini etkileyen kritik yaşam geçişlerine odaklanan bir perspektif, tüketim araştırmalarına ve toplumsal bakış açımıza zengin bir bağlam sunmaktadır.

Sınır ötesindeki hedef ülkelere göç eden kişiler, düzenli göçle gelen göçmenler, düzensiz göçle gelen belgesiz göçmenler, uluslararası koruma altına alınan kişiler, mülteciler ve sığınmacılardan oluşan geniş bir grubu temsil etmektedir (UNHCR, 2016; Mantoo, 2023). Yerinden edilmiş kişiler, tetikleyici bazı yapısal sorunlar (savaş, çatışma, iklim, doğal afetler vb.) sebebiyle ülke içindeki başka bölgelere veya sınır ötesindeki hedef ülkelere göç etmek zorunda kalan (mülteci, sığınmacı, uluslararası koruma altındaki kişiler) insan gruplarını ifade etmektedir (IOM, 2013, 2019; UNESCO, 2023). Birleşmiş Milletler Yüksek Mülteci Komiserliği (UNHCR), 2023'ün ilk yarısı itibarıyla dünya çapında yaklaşık 110 milyon insanın ülke içinde ve ülke dışında yerinden edildiğini raporlamıştır. Yerinden edilmiş bu popülasyonların yarısından fazlasını (yaklaşık %52'si) sınır ötesindeki hedef ülkelere göç etmek zorunda kalan kişiler oluşturmaktadır. Bu kişilerin büyük bir kısmı (yaklaşık %75'i) düşük ve orta gelir seviyelerine sahip az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kalıcı ve/veya geçici yerleşim merkezlerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Türkiye ve İran, yaklaşık 3,4 milyon ile dünyada en fazla mülteci/sığınmacı topluluğuna ev sahipliği yapan ülke konumundadır. Bu sırayı 2,5 Milyon ile Kolombiya ve Almanya, 2,1 Milyon ile Pakistan takip etmektedir. Suriye, Afganistan ve Ukrayna, sırasıyla 6,5 milyon, 6,1 milyon ve 5,9 milyon ile küresel ölçekte en kalabalık yerinden edilmiş popülasyonları oluşturmaktadır (UNHCR, 2023b).

Ülke dışında yerinden edilmiş kişiler, kendi orijin ülkelerine kıyasla daha iyi ekonomik ve sosyal koşullara sahip gelişmiş ülkelere gönüllü ve yasal yollarla göç eden kişiler-

den ayrılmaktadır (Correa-Velez vd., 2013; IOM, 2013; UNHCR, 2016; Mantoo, 2023). Çünkü yerinden edilme süreci yaşam kayıpları, sağlık, gıda, eğitim ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik tehditler, fonksiyonel ve sembolik açıdan değerli varlıkların kaybedilmesi gibi bir dizi zorlu ve talihsiz deneyimi beraberinde barındırmaktadır (Alajmi & Somerset, 2015; Quinn & Ruiz, 2022). Bu durum, toplum içinde sosyal gücün ve eşitsizliğin tanımlanmasında kritik rol oynayan sermayenin zarar görmesi ile doğrudan ilişkili olduğundan tüketim çevrelerinde kırılganlığı şiddetlendiren bir etki yaratmaktadır (Baker vd., 2007; Bourdieu, 1986; Shultz & Holbrook, 2009). Çünkü sermaye eksikliği nedeniyle oluşan bilgi asimetrisi, kimlik veya statü kaynaklı damgalanma ve ayrımcılıkla birleşerek bu tüketici topluluklarının pazaryerindeki güçsüzlük hissini artırmaktadır (Penaloza, 1995). Güçsüzlük durumu, sınırlı erişimin ve kontrolün hakim olduğu adil ve dengeli olmayan tüketim çevrelerine yol açarak tüketici kırılganlığını tetikleyebilecek koşulları meydana getirmektedir (Baker vd., 2005; Klein & Hill, 2008). Bu nedenle, bireysel ve toplumsal sermayeyi etkileyen zorunlu göç gibi sosyal bir olgunun pazaryerleri, pazarlama süreçleri, tüketiciler ve nihai olarak toplum üzerindeki dinamik etkisi (DeQuero-Navarro vd., 2020; Le vd., 2022; Shultz vd., 2020), makropazarlama, dönüştürücü tüketici ve hizmet araştırma gündemine zengin bir araştırma bağlamı sunmaktadır (Boenigk vd., 2021; Figueiredo vd., 2015; Peterson, 2006; Sandikci & Kravets, 2019). Bu tür araştırmalar aynı zamanda pazarlama disiplininin daha kapsayıcı ve toplumsal açıdan duyarlı bir alana dönüşmesine katkıda bulunmaktadır. Bu dönüştürücü perspektif pazarlama disiplinindeki güncel literatür tarafından da sıklıkla vurgulanmakta (Arsel vd., 2022; Boenigk vd., 2021; Johns & Davey, 2019; Martin & Scott, 2022; Shultz vd., 2022), ancak özellikle ulusal pazarlama literatüründe nispeten sınırlı ilgi görmektedir.

Göç olgusunu ve göçmen toplulukları bağlamına taşıyan araştırmalar, temel olarak daha insancıl kurumsal yapıların oluşturulmasında pazarlama sistemlerinin dinamik rolüne dikkat çekmektedir (Baktir & Watson, 2021; Cheung & McColl-Kennedy, 2019; Krisjanous & Kadirov, 2018). Bu çalışmalar aynı zamanda pazaryeri çevrelerinin ve tüketim faaliyetlerinin bireylerin ve toplulukların esenliği ve refahı üzerindeki iyileştirici etkisini ön plana çıkarmaktadır (Belk, 1988, 1992; Thompson vd., 1990). Çünkü pazarlamanın temelini oluşturan mübadele ilişkileri, etkileşim yaratan, karşılıklılık ilkesini çalıştıran ve genel refah seviyesini iyileştiren bir mekanizmaya hizmet etmektedir (Bagozzi, 1975). Ancak tüketicilerin benlik ve kimlik duygularına zarar veren, mübadele ilişkilerini olumsuz etkileyen ve nihai olarak hem bireysel hem de topluluk düzeyinde esenliğin ve refahın azalmasına neden olan çeşitli karakteristik faktörler söz konusudur (Hill & Sharma, 2020). Özellikle sermayenin zarar gördüğü bir çevreden göç etmek zorunda kalan popülasyonlar açısından, bu faktörlerin pazaryeri çevrele-

rinde mübadele ilişkilerini nasıl yönlendirdiği önemli bir konudur (Shultz vd., 2020). Çünkü göç ettikleri toplumlar da zaman içerisinde büyüyen alt tüketici popülasyonlarını temsil eden bu topluluklar, pazaryeri çevrelerinin yeni aktörleri olarak mübadele işlemlerinin birer tarafı haline dönüşmektedir. Dolayısıyla, yerinden edilmiş kişilerin pazaryeri çevrelerinde gelişen dinamikleri anlamak entegrasyon ve uyum süreçlerinin ve nihai olarak toplumsal esenliğin desteklenmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak önceki araştırmalar yerinden edilmiş kişilerin pazaryeri çevrelerinde özellikle sermaye kaynaklı gelişen kırılmalı durumlarını nadiren ele almıştır. Bu çalışma, orijin ülkesinden sınır ötesindeki hedef bir ülkeye göç etmek zorunda kalan popülasyonların yeni pazaryeri çevrelerindeki mübadele ilişkilerinin sermaye kaynaklarına bağlı olarak nasıl şekillenebileceği üzerine bir literatür tartışmasını içermektedir. Bu bağlamda, çalışmada tüketici kırılmalılığına ilişkin mevcut anlayışın zorunlu göç gibi çok yönlü ve ekstrem bir geçiş dönemi üzerinden genişletilmesi amaçlanmıştır.

YERİNDEN EDİLME DENEYİMİ, SERMAYENİN EVRİMİ VE KIRILGANLIK

Kırılmalılık kavramı, bireylerin ve toplulukların risk ve güçsüzlük durumlarını tanımlayan ve sistemleri iyileştirmeye yönelik eylemlere rehberlik eden bir yaklaşımdır (Shultz vd., 2017). Pazaryeri çevrelerindeki kırılmalılık, tüketicilerin diğer paydaşlarla etkileşimleri sonucu ortaya çıkan güçsüzlük durumunu yansıtan dinamik bir anlayışı temsil etmektedir (Baker vd., 2005). Hill & Sharma (2020), tüketici kırılmalılığını “*kaynaklara sınırlı erişimin ve bu kaynaklar üzerindeki sınırlı kontrolün pazaryerindeki hareketi önemli ölçüde kısıtlaması sonucu tüketicileri tehlikelere açık hale getiren bir durum*” olarak tanımlamaktadır. Genellikle bu durum, tüketicinin bireysel karakteristiklerini ön planda tutan içsel faktörler ve tüketicinin kendi kontrolü dışında gelişen dışsal faktörler tarafından etkilenmektedir (Baker vd., 2005). Bu faktörlerin sınıflandırılmasına yönelik genel bir fikir birliği bulunmamakla birlikte, temelde ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye kaynaklarına ‘asimetrik’ erişimle ilişkili olduğu kabul edilmektedir (Bourdieu, 1986; Shultz & Holbrook, 2009). Bu nedenle kaynaklar ve koşullar değişkenlik gösterdikçe tüketici kırılmalılığının hafiflemesi veya şiddetlenmesi söz konusudur, bu da Baker vd.’nin (2005) de altını çizdiği gibi, tüketici kırılmalılığının çok boyutlu ve bağlamsal yapısı ile tutarlıdır.

Kırılmalılık süreci bireyin içinde bulunduğu koşulları kontrol etme haline bağlı olarak şekillenmektedir. Ancak bazı yapısal sorunlar nedeniyle tüketicilerin başa çıkma kapasiteleri yetersiz kaldığında, bu süreç tüketicilerin nispeten daha geniş bir alanda ve daha uzun süreler boyunca kırılmalı hissetmesi ile sonuçlanmaktadır (Baker vd., 2007). Bu durum savaş, çatışma, doğal afetler nedeniyle sınır ötesindeki hedef bir ülkeye göç eden yerinden edilmiş kişilerin yeni pazaryeri çevrelerindeki deneyimlerinin

yönüne de ışık tutmaktadır. Çünkü bu tür yapısal sorunlar, sermayenin zarar görmesine ve bu kişilerin belirsiz bir yolculuğa itilmesine yol açarken, bu yolculuk aynı zamanda yaşam kayıpları, sağlık, gıda, eğitim ve güvenlik gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik tehditler, fonksiyonel ve sembolik değere sahip varlıkların kaybedilmesi gibi talihsiz ortamları da beraberinde getirmektedir (Alajmi & Somerset, 2015; Quinn & Ruiz, 2022). Diğer taraftan, yerinden edilmiş kişilerin büyük bir çoğunluğu kullanılabilir kaynakların görece kısıtlı olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşamını sürdürmektedir (UNHCR, 2023a). Dolayısıyla, özellikle kırılmalı gruplar için eğitim, sağlık, istihdam ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılandığı pazaryerleri, bu çevrelerde daha rekabetçi bir yapıya sahiptir (Aksu vd., 2022; Aracı vd., 2022). Örneğin Elsharnouby & Maher (2023), göçmen toplulukların kültürel, ekonomik ve sosyal bağlamlarda tehlike olarak algılandığı durumlarda, ev sahibi toplulukların bu göçmen toplulukları ve onların kültürel kimliklerini daha az kabullenme eğilimi gösterdiğini tespit etmiştir. Ayrıca güncel literatür, bu çevrelerdeki politika ve uygulama eksikliklerinin, özellikle kırılmalı grupların gündelik yaşam pratiklerini, tüketim ritüellerini ve pazaryeri çevrelerini olumsuz etkileyerek birtakım arzulanan mübadele ilişkilerine zemin oluşturabileceğini göstermektedir (Aracı vd., 2022; Boenigk vd., 2021; Demirci & Kırdar, 2023; Salas-Ruiz vd., 2022; Viswanathan vd., 2021). Esas olarak bu durum, pazaryerlerinin yalnızca ekonomik mübadele işlemlerinin gerçekleştiği alanlar olmadığını göstermektedir. Çünkü pazaryerleri aynı zamanda politik, sosyal ve kültürel gerçekliklerin keştiği ve etkileşime girdiği dinamik yerlerdir (Fırat vd., 1995). Bu nedenle, bu tür dinamiklerin pazaryeri çevrelerinde dışlanma, damgalanma, eşitsizlik, toplumsal ayrışma (örn. gettolaşma) sorunlarına yol açabileceği göz ardı edilmemelidir (Bauman, 2018b; DeQuero-Navarro vd., 2020; Penaloza, 1995; Sennett, 2015; Shultz vd., 2020). Örneğin Viswanathan vd.’nin (2021) çalışması, bir mülteci kampındaki tüketim ve geçim koşulları bağlamında aşırı dışlanma ve yoksunluk deneyimlerine ışık tutmuştur. Tüketim kimliğinin ve benliğin ekonomik, sosyal, kültürel ve sembolik kaynakların günlük yaşam pratiklerindeki kullanımına göre şekillendiği düşünüldüğünde (Bauman, 2017; Belk, 1988, 1990; Ranjitha vd., 2021), bu deneyimlerin pazaryeri çevrelerinde kırılmalılığa katkıda bulunabileceğini söylemek mümkündür (Baker vd., 2007; O’Reilly, 2018). Dolayısıyla, bu çevrelerde sürdürülebilir mübadele ilişkileri inşa eden kapsayıcı politika ve uygulamalar kritik öneme sahiptir (OECD & ILO, 2018).

YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLER AÇISINDAN PAZARYERİ KIRILGANLIĞI

Tüketici kırılmalılığına ilişkin mevcut araştırmalar, kaynaklara erişimi ve bu kaynaklar üzerindeki kontrolü sınırlayan birtakım faktörler tanımlayarak, tüketicilerin kırılmalılığı üzerindeki etkisini göstermiştir. Örneğin yaş

(Berg, 2015), okuryazarlık eksikliği (Adkins & Ozanne, 2005), etnik kimlik (Klein & Hill, 2008; Penalzoa, 1995), fiziksel ve/veya zihinsel engel hali (de Faria & Casotti, 2019; Falchetti vd., 2016), ayrımcılık (Ekpo vd., 2018), tüketim yetersizliği (Farrell & Hill, 2018), yoksulluk (Saatcioglu & Corus, 2014), damgalanma (Mitra vd., 2022), doğal afet (Baker vd., 2007) gibi faktörlerin tüketicilerin kırılganlığına nasıl katkıda bulunabileceğine ilişkin geniş bir literatür vardır. Baker vd. (2005) ve Hill & Sharma (2020), bu faktörler tek başına araştırmacılara önemli bir içgörü sağlasa da kırılganlığın yalnızca bir tüketici karakteristiği, bireysel bir özellik veya belli bir statü ile ilişkilendirilmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Çünkü gerçekte kimlerin daha çok risk altında olduğunu veya olabileceğini anlamayı zorlaştıracığı için bu yaklaşımın yanlış veya yetersiz politikaların üretilmesine yol açması söz konusudur. Bu nedenle, geniş bir perspektiften hangi tüketici karakteristiklerin, bireysel özelliklerin, sosyal yapıların ve/veya makro çevresel güçlerin hangi koşullarda bir araya gelerek tüketicileri pazaryeri çevrelerinde zarara açık hale getirebileceği ve tüketici kırılganlığı yaratabileceği üzerine odaklanmak önemlidir. Örneğin Viswanathan vd. (2010), bireysel özelliklerin yanı sıra baskın aktörler ve yasal düzenlemeler gibi tüketicinin kontrol edemediği dış faktörlerin bir araya gelerek pazaryeri katılımını sınırladığını ve bu durumun tüketicide güçsüzlük durumu yaratan koşullar meydana getirdiğini göstermiştir. Dolayısıyla, özellikle tüketicilerin kontrol edemediği faktörlerin tüketicileri pazaryeri dengesizlikleriyle karşı karşıya bırakması ve bu dengesizliklerin güçsüzlük durumu yaratan koşullar ortaya çıkarması sonucunda kırılganlığın deneyimlenebileceğini söylemek mümkündür (Adkins & Jae, 2010).

Doğal afetler ve savaşlar gibi bazı yapısal sorunların tetiklediği zorunlu göç durumlarında tüketicilerin kontrolü genellikle sınırlıdır. Farklı derecelerde ve koşullar altında gerçekleşse de, bu tür bir deneyime maruz kalan yerinden edilmiş kişilerin normal tüketim ritüelleri bozulmakta ve maddi manevi güç kaynakları zarar görmektedir. Bu süreçte, benlik ve tüketici kimlikleri önemli ölçüde olumsuz etkilendiğinden, bu kişilerin pazaryeri çevrelerindeki kontrol hissi zayıflamaktadır (Baker vd., 2007; Belk, 1988). Buna ilişkin olarak Shultz vd. (2020), yerinden edilmiş kişilerin farklılaşan ihtiyaçlarını ve deneyimlerini göz önünde bulunduran aşamalı bir yol (refugee pathway) tanımlamıştır. Bu yol üzerindeki her bir aşamada yerinden edilmiş kişilerin sermaye kaynaklarına bağlı olarak tüketim çevreleri ve deneyimleri değişkenlik göstermektedir. Çünkü genellikle bireyler sınırlı kaynak olanaklarına rağmen tüketim çevrelerini genişleterek, mal ve hizmetlere erişimini artırma ve mevcut kaynakları üzerindeki kontrolünü sağlama eğilimindedir (Hill, 2001). Örneğin benzer bir eğilim yüksek güvenlikli bir hapishanedeki mahkumların yasal dağıtım kanalları üzerinden elde edemedikleri/bulamadıkları mal ve hizmetleri alternatif olarak yarattıkları bir yeraltı pazarı

üzerinden temin etmeye yönelik çabasında da görülebilir (Hill vd., 2016). Ancak bazı sistemik sorunlar, tüketicilerin güçsüzlük halini daha belirgin, uzun süreli ve/veya çoklu bağlamlarda deneyimlenmelerine yol açabilir (Klein & Hill, 2008). Buna ilişkin olarak Hill & Sharma (2020), tüketicinin tek bir bağlam içinde ve kaynak üzerinde kontrol mekanizması geliştirmesinin kırılganlığını ortadan kaldırmayacağını savunmaktadır. Yazarlar, kaynakların dinamikliğini ve çoklu bağlamlar içerisindeki etkisini ele alan yaklaşımların tüketici kırılganlığının kavramsal çerçevesini zenginleştireceğini ileri sürmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın bağlamsal çerçevesini oluşturan yerinden edilmiş kişiler için sermaye kaynaklarının dinamik olması ve bu kaynakların bu kişilerin tüketim çevrelerini yönetme kapasitesini ve pazaryeri çevrelerindeki deneyimlerini çoklu bağlamlar içerisinde —eğitim, istihdam, dil ve sosyal uyum— etkilemesi ilgili literatüre benzersiz ve zengin bir araştırma bağlamı sunmaktadır. Ancak tüketim bağlamlarında ve pazaryeri çevrelerinde, sermayenin bu bağlamları nasıl şekillendirebileceği ve bu sürecin tüketicinin kırılganlık deneyimlerini nasıl yönlendirebileceğine ilişkin bir tartışma literatürde oldukça sınırlı kalmıştır.

Ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye, güç ilişkilerinin yapılandırılması sürecinde kritik rol oynayan kaynaklardır (Bourdieu, 1986; Lee vd., 1999). Bu sermaye biçimleri, göçmen topluluklarının deneyimlerini büyük ölçüde şekillendirmektedir. Temel olarak, ekonomik sermaye, finansal kaynaklara erişimi; sosyal sermaye, ağ ve ilişki yapılarını; kültürel sermaye ise bireylerin beceri, bilgi ve deneyimleri temsil etmektedir (Bourdieu, 1986). Ekonomik ve kültürel sermaye eksikliği pazaryeri çevrelerinde bilgi asimetrisi oluşturması nedeniyle kırılganlığın birer kaynağı olarak işlev görürken (Shultz & Holbrook, 2009), sahip olunan/mevcut sosyal sermaye tüketim çevrelerinin genişlemesine katkıda bulunan bir güç olarak işlev görmektedir (Lee vd., 1999). Ancak yerinden edilmiş topluluklar açısından bu gücün etkisi —mücadele kapasitesini düşürdüğü için (Baker vd., 2015)— sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla, mevcut sosyal ağların ötesinde, ağ dışında yer alan kişi ve kurumlarla köprü ve ilişki kuran sosyal sermayenin önemi büyüktür.

Putnam'ın (2000) sosyal teorisi, homojen gruplar arasında gelişen bağlayıcı ilişkilerin (*bonding*) yanı sıra farklı sosyokültürel ve etnik arka plana sahip heterojen yapılar arasında köprü oluşturan ilişkilerin (*bridging*) sosyal uyumu besleyen ve güven inşa eden yönünü vurgulamaktadır. Zorunlu ve kitlesel göçün genellikle erken dönemlerinde, grup içindeki kolektif bağlayıcı etkileşimlerin görece daha güçlü, grup dışındaki yani ev sahibi toplumla köprü kuran etkileşimlerin ise görece daha zayıf olması beklenen bir durumdur (Almohamed & Vyas, 2019; Atasü-Topcuoğlu, 2019; Bizri, 2017). Çünkü belirsizlik ve/veya potansiyel tehdit algısı yükseldiğinde, bireylerin güvenli bir alan yaratma ihtiyacı grup içinde kalma eğilimlerini artırmaktadır (Penalzoa, 1995; Wang vd., 2015). Bu durum sosyal sermaye-

nin grup içi ağlarda karşılığının ve gücünün olmasından ve bunun da mevcut kaynaklar üzerinde bir kontrol duygusu oluşturmaktan kaynaklanmaktadır (Lee vd., 1999). Örneğin Kamran & Uusitalo (2016), banka hesabı bulunmayan yoksul tüketicilerin, mevcut sosyal ağları arasındaki güçlü mübadele ilişkileri sayesinde tüketim çevrelerini ve faaliyetlerini yönlendirdiklerini ve finansal dışlanmaya karşı bir başa çıkma stratejisi olarak kullandıklarını göstermiştir. Ancak zaman içinde çeşitli nedenlerle gelişemeyen veya zayıf kalan grup dışı ağ ilişkileri —köprü oluşturan sosyal sermaye— daha geniş bir pazaryeri çevresinde mübadele ilişkilerini sınırlayabilir, karşılıklılık ilkesinin refah ve esenlik üzerindeki olumlu etkisini azaltabilir veya tamamen engelleyebilir (Hill & Martin, 2014; Wang & Tian, 2014). Örneğin özellikle göçmen gruplar arasında, mevcut sosyal ağların sağladığı kontrol duygusu sebebiyle, kayıt dışı pazar sistemine daha geniş bir katılım söz konusudur (Penaloza, 1995). Kayıt dışı ekonomi, göçmen topluluklar açısından süreci kolaylaştırıcı bir başlangıç olabilir; ancak araştırmalar zaman içinde bu durumun entegrasyon ve uyum süreçlerine zarar verebileceğini göstermektedir (Atasü-Topcuoğlu, 2019; Demirci & Kırdar, 2023). Ayrıca bu durum, yerinden edilmiş kişiler için sosyal izolasyon ve yabancılaşmaya yol açarak kümülatif bir kırılma oluşturabilir (Baktir & Watson, 2021; Strang & Quinn, 2021). Dolayısıyla, sosyal sermayenin özellikle 'köprü oluşturan' yönü, yerinden edilmiş kişilerin ev sahibi toplumla ve kurumlarla olan etkileşimi ve uyumu güçlendirmesi ve aynı zamanda aidiyet ve sosyal kimlik inşası (Bauman, 2017) açısından özellikle önemlidir. Bu bağlamda Baktir & Watson (2021), mülteciler ve ev sahibi topluluklar arasında kurumsal güvenin inşa edilmesinde girişimcilik faaliyetlerinin, köprü oluşturan bir sosyal sermaye kaynağı olarak kritik rolüne dikkat çekmiştir. Bu durum, pazarlama sistemlerinin ticari işlemlerin ötesinde sosyal ve toplumsal refahın gelişimini destekleyen bir mekanizmaya hizmet ettiğinin de bir göstergesidir (Shultz vd., 2007). Çünkü pazarlar, pazarlama ve toplum küresel olarak insan refahını şekillendiren geniş bir ağ sisteminin birer parçasını oluşturmaktadır (Alderson, 1957).

Hill (2005), tüm insanların sağlıklı bir yaşamı ve daha iyi bir geleceği destekleyen mal ve hizmete yeterli erişim hakkına sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım tüketici refahının öznel refah seviyesini etkilemesi ve diğer yaşam alanlarındaki refah seviyesine katkıda bulunması ile yakından ilişkilidir (Sirgy, 2021). Özellikle kırılma yaşamı muhtemel popülasyonlar üzerindeki etkileri bakımından Covid-19 pandemisi, finansal kaynaklar üzerindeki eşitsizliğin sonuçlarını gözler önüne sermesi açısından önemli bir bilgilendirici kontrast sağlamaktadır (Nath vd., 2022; Scott vd., 2020). Çünkü ekonomik sermaye, bireylerin tüketim çevrelerindeki kaynaklara erişimini belirleyen ve sürdürülebilir mübadele ilişkilerini yönlendiren maddi kaynaklardır (Correa-Velez vd., 2013; Jauhiainen & Vorobeva, 2021). Yerinden edilmiş kişilerin ekonomik sermaye

kaynaklarına olan duyarlılığı bu kişilerin öz yeterliliklerinin sınırlanmasına ve dış yardımlara bağımlı hale gelmesine yol açarak tüketici kimliğine ve benlik algısına zarar vermektedir (Baker vd., 2007; Çarpar & Göktuna Yaylacı, 2022). Araştırmalar, ekonomik olarak dezavantajlı konumda olan farklı sosyokültürel ve etnik arka planlara sahip grupların mekansal ayrışma temelli kırılma deneyimlerine dikkat çekmektedir (Miller & Stovall, 2019; Saatcioglu & Ozanne, 2013a, 2013b). Ekonomik olarak dezavantajlı çevrelerin pazar yapıları (daha düşük kalite, daha yüksek maliyetler, daha yüksek fiyatlar, daha az ürün çeşidi), bu grupların daha geniş tüketim ve hizmet olanaklarına erişimlerini engellemektedir (Anderson, 1993). İlgili literatür, bu durumun sosyal izolasyon ve pazaryerinden dışlanmaya yol açabileceğine (Francis & Robertson, 2021; Saatcioglu & Corus, 2016), özellikle farklı etnik kökenlere sahip göçmen topluluklar için sosyal ayrışma riskini artırabileceğine işaret etmektedir (Penaloza, 1995). Örneğin Ozkazanc (2021), kentsel mekanlardan uzak alanlarda kümelenen ekonomik olarak dezavantajlı yerinden edilmiş kişilerin ulaşım hizmetlerine sınırlı erişimlerinin sosyal ayrışmaya katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla, ekonomik sermaye eksikliğinin tüketicilerin günlük tüketim pratiklerini etkileyen ve güçsüzlüğü artıran bireysel sonuçlarının yanı sıra eşitsizlikleri ve sosyal çatışma ortamlarını tetikleyebilecek sosyal sonuçları da dikkate alınmalıdır.

Kültürel sermayenin, ekonomik sermayenin aksine, kimlik ve statü üzerinde önemli ancak hemen göze çarpmayan bir etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda, dil ve okuryazarlık becerileri kültürel sermayenin bir fonksiyonu olarak işlev görmektedir (Bourdieu, 1986, 1991). Ev sahibi ülkelerdeki yerinden edilmiş kişiler arasındaki dil ve okuryazarlık seviyelerinin çoğunlukla düşük seyretmesi dikkate değer bir durumdur (Hanemann, 2018; OECD, 2019; UNESCO, 2018). Bu sorun genellikle yerinden edilmenin ve yeni dilsel ve kültürel bağlamlara uyum sağlama sürecinin getirdiği karmaşık dinamiklerin etkisi ile ilgilidir (Floyd & Sakellariou, 2017; Viswanathan vd., 2021). Ancak bu karmaşık ve zorlayıcı sürecin, optimal olmayan ürün seçimlerinin yapılması, istenmeyen ürünlerin satın alınması veya bu satın alma isteğinin görmezden gelinmesi/ertelenmesi (Adkins & Jae, 2010; Penaloza, 1995); pazaryeri çevrelerinde adil olmayan etkileşimlere maruz kalınması ve bunun sonucunda fiziksel ve/veya zihinsel zarara uğrama riskinin artması (Viswanathan vd., 2005; Viswanathan & Gau, 2005); damgalanma ve ayrımcılık gibi sosyal sorunların tetiklenmesi (Cheng vd., 2015; Malik & Paswan, 2023); pasif başa çıkma stratejileri geliştirilmesi ve bunun sonucunda kişinin kendini pazaryerinden izole etmesi (Floyd & Sakellariou, 2017) gibi arzulanmayan mübadele deneyimlerini beraberinde getirmesi söz konusudur. Penaloza'nın (1995) çalışmasında da ele alındığı üzere, çoğu göçmen topluluk için bu deneyimlerin benzer şekilde ilerlemesi muhtemeldir. Ancak, yerinden edilmiş kişiler için düşük dil

ve okuryazarlık seviyelerinin, diğer yapısal (düzenlemeler, damgalanma, ayrımcılık, yoksulluk), sosyal (düşük sosyal sermaye, sosyal karşılaştırmalar, yabancılaşma) ve/veya bireysel (entegrasyona ilişkin direnç, düşük aidiyet, düşük algılanan beceri, travma, kaygı ve stres) faktörlerle birleşerek kırılmanın süresini ve şiddetini artırma potansiyeli daha yüksektir. Shultz vd. (2020), kırılma tüketiciler olarak yerinden edilmiş kişilerin temel ihtiyaçlarının yanı sıra benlik ve sosyal ihtiyaçlarının da karşılanmasının önemli olduğu vurgulamaktadır. Bu nedenle, kültürel sermaye eksikliğinin kırılma üzerindeki potansiyel kümülatif etkisinin hem bireysel (öz yeterlilik) hem de sosyal (dışlanma, ayrışma) açılardan dikkate alınması çok yönlü ve kapsayıcı politikaların üretilmesine katkıda bulunur.

SONUÇ

Pazaryerleri sadece ekonomik mübadele işlemlerinin değil aynı zamanda politik, sosyal ve kültürel dinamiklerin etkileşimde bulunduğu kritik alanlardır ve küresel göç hareketleri bu alanlardaki etkileşimlerin önemini daha da artırmaktadır. Bu çalışmada, ülke dışına göç etmek zorunda kalan yerinden edilmiş kişilerin yeni pazaryeri çevrelerinde karşılaşılabilecekleri potansiyel kırılma deneyimleri ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye perspektifinden değerlendirilmiştir. Tüketici kırılmasına ilişkin mevcut yaklaşım, gruplar boyunca potansiyel risklere eşit derecede maruz kalınmadığını ve bu nedenle kırılmanın hem gruplar arasında (*inter-group*) hem de gruplar içinde (*intra-group*) heterojen şekilde deneyimlendiğini vurgulamaktadır (Saticioglu & Corus, 2015). Bu bağlamda, deneyimlerin sermaye biçimleri üzerinden değerlendirildiği bir anlayış, aynı sosyal grup içinde var olan heterojen yapıların keşfedilmesine ve farklı tüketici deneyimleri sayesinde kırılmanın değişken doğasının anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Tüketici kırılmasının temel kavramsal çerçevesine uygun olarak (Baker vd., 2005; Hill & Sharma, 2020; Shultz & Holbrook, 2009), bu çalışmada sermaye, ilgili bağlam içinde, bir tüketici kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda çalışmada, sermayenin zarar görmesine veya tamamen kaybolmasına yol açan bir deneyimin hem bireysel hem de topluluk seviyesinde pazaryeri çevrelerindeki kırılma ve sosyal dinamikleri nasıl şekillendirebileceğine yönelik literatür ışığında bir tartışması sunulmuştur. Bu çalışma, ilgili kavramsal yaklaşımı çok yönlü etkileri olan güncel bir sosyal bağlam —*zorunlu göç*— üzerinden tartışarak, makropazarlama ve dönüştürücü tüketici ve hizmet araştırma gündemine katkıda bulunmayı hedeflemiştir.

Pazaryeri çevrelerinde güçsüzlük oluşturan bazı dinamikler, tüketim kimliğinin yeniden şekillenmesine (Beudaert vd., 2016) ve tüketicilerdeki normallik algısının değişmesine (Baker, 2006) yol açmaktadır. Dezavantajlı ve/veya kırılma yaşamaya muhtemel tüketici popülasyonlarına yönelik pazarlama ve tüketici araştırmalarının kayda değer bir geçmişi söz konusudur (Anderson, 1975). Bu tür

araştırmalar, bu popülasyonların tüketim alışkanlıklarını, karşılaştıkları engelleyici ve/veya kolaylaştırıcı pazarlama sistemlerini ve uygulamalarını ve mübadele etkileşimlerini derinlemesine incelemektedir. Söz konusu bu araştırmalar bu popülasyonların benzersiz tüketim davranışları geliştirdiğini ve farklı mübadele etkileşimlerine girdiğini ortaya koymaktadır (Bhattacharyya & Belk, 2019; Bryant & Hill, 2019; Jaiswal & Gupta, 2015; Martin & Hill, 2012; Piacentini & Hamilton, 2013; Venugopal & Viswanathan, 2017). Bu durum, doğal afetler, savaşlar, çatışmalar gibi ekstrem yaşam olayları nedeniyle bozulan pazaryeri çevrelerinin sermayenin zarar görmesine veya tamamen kaybedilmesine yol açması sonucu ülke dışına göç etmek zorunda kalan yerinden edilmiş kişiler için de söz konusudur. Bir tüketim toplumunda dezavantajlı ve/veya kırılma popülasyonlar olarak kalmalarını önlemek hem de buldukları topluma ekonomik, sosyal ve kültürel katkıları sağlamak amacıyla yerinden edilmiş kişilere yönelik mekanizmalar önem taşımaktadır (Stone, 2022). Mevcut literatürde de altı çizildiği üzere (Boenigk vd., 2021; Jauhiainen & Vorobeva, 2021), bu mekanizmalar aynı zamanda bu kişilerin 'pasif alıcılar' olarak etiketlenmesinin önüne geçerek tüketici kimliklerinin güçlenmesine katkıda bulunacaktır. Ancak kamu politikası yapımcılar ve pazarlamacılar bireylerin ve toplulukların mübadele deneyimlerine ilişkin içgörülere sahip oldukları ölçüde bu süreçlerin iyileştirilmesi için çaba gösterebilir. Bu nedenle, özellikle göçmen yoğunluğu fazla olan ev sahibi ülkelerin pazaryeri ve tüketim çevrelerinde gelişen dinamikleri anlamak ve bu dinamikleri etkileyen unsurları çerçevelemek, toplumun tüm paydaşlarını destekleyen çok yönlü politikaların üretilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Demangeot vd., 2013, 2019). Aynı zamanda, belirli bir deneyimin bireyin tüketim çevresi üzerindeki etkilerinin çok yönlü bağlamlarda incelenmesi, pazarlama uygulayıcıları, kamu politika yapımcıları ve sivil toplum kuruluşları gibi pazaryeri sistemlerinin uygulayıcı aktörlerine, proaktif ve etkili müdahalelerde bulunabilmeleri için değerli içgörüler sunar (Commuri & Ekici, 2008). Örneğin Blocker & Barrios (2015), yoksulluğun getirdiği eşitsizliği hafifletmeyi amaçlayan bir hizmet sağlayıcısının (kilise) sosyal ağ ilişkilerini destekleyen uygulamalarıyla nasıl dönüştürücü hizmet değeri yaratabileceğini evsiz kırılma gruplarının deneyimleri üzerinden ele aldığı ilham verici çalışmasında göstermiştir.

Uluslararası politika gündeminde ekonomik krizler, sosyal çatışmalar, çevresel yıkımların göç üzerindeki potansiyel etkisine yönelik tartışmalar yerini korumaya devam etmektedir (Parrenas vd., 2021; UN, 2022, 2023; Thompson 2019, UNHCR 2022; World Bank, 2023; World Economic Forum, 2023). Bauman (2018b, 2018a) ve Evans & Bauman'ın (2016) da vurguladığı üzere, gelişen bu küresel dinamikler göz önüne alındığında insan hareketliliğinin küresel ölçekte sınırlandırıldığı bir senaryo pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle, özellikle yoğun göç alan ülkelerdeki kapsayıcı politikaların güçlendirilmesi hem göçe ev

sahipliği yapan hem de göç eden topluluklar açısından barışın ve esenliğin sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Ancak bireylerin ve toplulukların yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılayarak yaşam kalitelerini yükseltmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, bireylerin, toplulukların ve genel anlamda toplumun sürdürülebilir yaşam kalitesine ve refaha ulaşması ancak paydaşların yapıcı katılımı ile mümkün hale getirilebilir (Abdotalas vd., 2021; Koppenhafer vd., 2023; Shultz vd., 2007; Varey, 2010). Easton-Calabria (2017) ve Skran & Easton-Calabria (2020), kaynak entegratörleri tarafından genellikle nihai bir amaç olarak değerlendirildiği için, yerinden edilmiş kişileri hedefleyen ancak sadece ekonomik yeterliliklerini sağlamaya odaklanan politikaların problematikliğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle, sadece ekonomik sermaye kaynaklarının güçlendirilmesine odaklanan politikalar ve uygulamaların hem bu kişilerin hem de genel anlamda toplumun esenliğe olan etkisinin sınırlı olacağı dikkate alınmalıdır. Bu çalışmanın bağlamı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu yaklaşımı temel alan dönüştürücü tüketici ve hizmet uygulamaları, yerinden edilmiş kişilerin ve onlara ev sahipliği yapan toplumun uyum kapasitesinin güçlendirilmesi açısından önemli bir destek noktasıdır. Ancak bunun için bu toplulukların yaşanmış gerçek deneyimlerine odaklanan daha fazla araştırma bulgularına ve aşağıdan yukarıya (downstream) odaklanan yaklaşımlara ihtiyaç vardır (Bilstein vd., 2022; Boenigk vd., 2021; Cheung & McColl-Kennedy, 2015; Crockett vd., 2011; Eslami vd., 2023; Nasr & Fisk, 2019).

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazarlık Katkıları: Fikir: T.Ö.; Tasarım: T.Ö.; Denetleme: T.Ö., E.E.; Kaynaklar: T.Ö.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi: T.Ö.; Analiz ve/veya yorumlama: T.Ö.; Literatür Taraması: T.Ö.; Yazıyı Yazan: T.Ö.; Eleştirel İnceleme: T.Ö., E.E.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept: T.Ö.; Design: T.Ö.; Supervision: T.Ö., E.E.; Resources: T.Ö.; Data Collection and/or Processing: T.Ö.; Analysis and/or Interpretation: T.Ö.; Literature Search: T.Ö.; Writing Manuscript: T.Ö.; Critical Review: T.Ö., E.E.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

- Abdotalas, M., Toprak, L., Aloklaç, W. A., Alawak, A., Al-jasem, A., & Aykol, Ş. (2021). Determinants of the economic adaptation of refugees: The case of Midyat Camp. *Journal of Refugee Studies*, 34(1), 520–534. [CrossRef]
- Adkins, N. R., & Jae, H. (2010). Marketplace vulnerability of limited english proficient consumers: Opportunities to increase knowledge in macromarketing. *Journal of Macromarketing*, 30(1), 93–104. [CrossRef]
- Adkins, N. R., & Ozanne, J. L. (2005). The low literate consumer. *Journal of Consumer Research*, 32(1), 93–105.
- Aksu, E., Erzan, R., & Kırdar, M. G. (2022). The impact of mass migration of Syrians on the Turkish labor market. *Labour Economics*, 76, 102183. [CrossRef]
- Alajmi, F., & Somers, S. M. (2015). Food system sustainability and vulnerability: Food acquisition during the military occupation of Kuwait. *Public Health Nutrition*, 18(16), 3060–3066. [CrossRef]
- Alderson, W. (1957). *Marketing behaviour and executive action*. Irwin Inc.
- Almohamed, A., & Vyas, D. (2019). Rebuilding social capital in refugees and asylum seekers. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, 26(6), 1–30. [CrossRef]
- Anderson, A. R. (1975). *The disadvantaged consumer*. Free Press.
- Anderson, A. R. (1993). Revisiting the disadvantaged old lessons and new problems. *Journal of Public Policy & Marketing*, 12(2), 270–275. [CrossRef]
- Appau, S., Ozanne, J. L., & Klein, J. G. (2020). Understanding difficult consumer transitions: The individual consumer in permanent liminality. *Journal of Consumer Research*, 47(2), 167–191. [CrossRef]
- Aracı, D. T., Demirci, M., & Kırdar, M. G. (2022). Development level of hosting areas and the impact of refugees on natives' labor market outcomes in Turkey. *European Economic Review*, 145, 104132. [CrossRef]
- Arsel, Z., Crockett, D., & Scott, M. L. (2022). Diversity, Equity, and Inclusion (DEI) in the Journal of Consumer Research: A curation and research agenda. *Journal of Consumer Research*, 48(5), 920–933. [CrossRef]
- Atasü-Topcuoğlu, R. (2019). Syrian refugee entrepreneurship in Turkey: Integration and the use of immigrant capital in the informal economy. *Social Inclusion*, 7(4), 200–210. [CrossRef]
- Bagozzi, R. P. (1975). Social exchange in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 3(4), 314–327.
- Baker, S. M. (2006). Consumer normalcy: Understanding the value of shopping through narratives of consumers with visual impairments. *Journal of Retailing*, 82(1), 37–50. [CrossRef]
- Baker, S. M., Gentry, J. W., & Rittenburg, T. L. (2005). Building understanding of the domain of consumer vulnerability. *Journal of Macromarketing*, 25(2), 128–139.
- Baker, S. M., Hill, R. P., Baker, C. N., & Mittelstaedt, J. D.

- (2015). Improvisational provisioning in disaster: The mechanisms and meanings of ad hoc marketing exchange systems in community. *Journal of Macromarketing*, 35(3), 334–352. [CrossRef]
- Baker, S. M., Hunt, D. M., & Rittenburg, T. L. (2007). Consumer vulnerability as a shared experience: Tornado recovery process in Wright, Wyoming. *Journal of Public Policy & Marketing*, 26(1), 6–19. [CrossRef]
- Baktir, Z., & Watson, F. (2021). Trust-driven entrepreneurship for community well-being of refugees and their local hosts. *Journal of Macromarketing*, 41(2), 251–266.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan modernite* (S. O. Okuş, Translation Ed.). Can Yayınları. [Turkish]
- Bauman, Z. (2018a). *İskarta Hayatlar* (O. Yener, Translation Ed.). Can Yayınları. [Turkish]
- Bauman, Z. (2018b). *Kapımızdaki Yabancılar* (E. Barca, Translation Ed.). Ayrıntı Yayınları. [Turkish]
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15, 139–168. [CrossRef]
- Belk, R. W. (1990). The role of possessions in constructing and maintaining a sense of past. *Advances in Consumer Research*, 17, 669–676.
- Belk, R. W. (1992). Moving possessions: An analysis based on personal documents from the 1847-1869 mormon migration. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 339–361. [CrossRef]
- Berg, L. (2015). Consumer vulnerability: Are older people more vulnerable as consumers than others? *International Journal of Consumer Studies*, 39(4), 284–293.
- Beudaert, A., Özçağlar-Toulouse, N., & Türe, M. (2016). Becoming sensory disabled: Exploring self-transformation through rites of passage. *Journal of Business Research*, 69(1), 57–64. [CrossRef]
- Bhattacharyya, A., & Belk, R. W. (2019). Consumer resilience and subservience in technology consumption by the poor. *Consumption Markets and Culture*, 22(5-6), 489–507. [CrossRef]
- Bilstein, N., Verlegh, P. W. J., Klostermann, J., & Akpınar, E. (2022). Better together: Involving consumers in the ideation, creation and dissemination of transformative value. *Journal of Service Management*, 33(4-5), 520–530.
- Bizri, R. M. (2017). Refugee-entrepreneurship: A social capital perspective. *Entrepreneurship and Regional Development*, 29(9-10), 847–868. [CrossRef]
- Blocker, C. P., & Barrios, A. (2015). The transformative value of a service experience. *Journal of Service Research*, 18(3), 265–283. [CrossRef]
- Boenigk, S., Fisk, R., Kabadayi, S., Alkire, L., Cheung, L., Corus, C., Finsterwalder, J., Kreimer, A. A., Luca, N., Omeira, M., Paul, P., Santos, M. F., & Smidt, N. (2021). Rethinking service systems and public policy: A transformative refugee service experience framework. *Journal of Public Policy & Marketing*, 40(2), 165–183.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Polity Press.
- Bryant, A., & Hill, R. P. (2019). Poverty, consumption, and counterintuitive behavior. *Marketing Letters*, 30(3), 233–243. [CrossRef]
- Cheng, Z. H., Tu, M. C., Li, V. A., Chang, R. W., & Yang, L. H. (2015). Experiences of social and structural forms of stigma among chinese immigrant consumers with psychosis. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 17(6), 1723–1731. [CrossRef]
- Cheung, L., & McColl-Kennedy, J. R. (2015). Resource integration in liminal periods: Transitioning to transformative service. *Journal of Services Marketing*, 29(6-7), 485–497. [CrossRef]
- Cheung, L., & McColl-Kennedy, J. R. (2019). Addressing vulnerability: What role does marketing play? *Journal of Services Marketing*, 33(6), 660–670. [CrossRef]
- Commuri, S., & Ekici, A. (2008). An enlargement of the notion of consumer vulnerability. *Journal of Macromarketing*, 28(2), 183–186. [CrossRef]
- Correa-Velez, I., Spaaij, R., & Upham, S. (2013). “We are not here to claim better services than any other”: Social exclusion among men from refugee backgrounds in urban and regional Australia. *Journal of Refugee Studies*, 26(2), 163–186. [CrossRef]
- Crockett, D., Anderson, L., Bone, S. A., Roy, A., Wang, J. J., & Coble, G. (2011). Immigration, culture, and ethnicity in transformative consumer research. *Journal of Public Policy & Marketing*, 30(1), 47–54. [CrossRef]
- Çarpar, M. C., & Göktuna Yaylacı, F. (2022). Forced migration as a crisis in masculinity: A sociological approach to refugee men’s remasculinization strategies in Turkey. *Journal of Refugee Studies*, 34(4), 3846–3870. [CrossRef]
- de Faria, M. D., & Casotti, L. M. (2019). “Welcome to Holland!” People with Down syndrome as vulnerable consumers. *European Journal of Marketing*, 53(11), 2245–2267. [CrossRef]
- Demangeot, C., Adkins, N. R., Mueller, R. D., Henderson, G. R., Ferguson, N. S., Mandiberg, J. M., Roy, A., Johnson, G. D., Kipnis, E., Pullig, C., Broderick, A. J., & Zúñiga, M. A. (2013). Toward intercultural competency in multicultural marketplaces. *Journal of Public Policy & Marketing*, 32 (Suppl. 1), 156–164. [CrossRef]
- Demangeot, C., Kipnis, E., Pullig, C., Cross, S. N. N., Emontspool, J., Galalae, C., Grier, S. A., Rosenbaum, M. S., & Best, S. F. (2019). Constructing a bridge to multicultural marketplace well-being: A consumer-centered framework for marketer action. *Journal of Business Research*, 100, 339–353. [CrossRef]
- Demirci, M., & Kırdar, M. G. (2023). The labor market integration of Syrian refugees in Turkey. *World Development*, 162, 106138. [CrossRef]

- DeQuero-Navarro, B., Aoun Barakat, K., Shultz, C. J., Araque-Padilla, R. A., & Montero-Simo, M. J. (2020). From conflict to cooperation: A macromarketing view of sustainable and inclusive development in Lebanon and the Middle East. *Environmental Management*, 66(2), 232–247. [CrossRef]
- Easton-Calabria, E. (2017). Refugee self-reliance: Moving beyond the marketplace. *Research in Brief*, 7, 1–5.
- Ekpo, A. E., DeBerry-Spence, B., Henderson, G. R., & Cherrian, J. (2018). Narratives of technology consumption in the face of marketplace discrimination. *Marketing Letters*, 29(4), 451–463. [CrossRef]
- Elsharnouby, T. H., & Maher, A. A. (2023). Local consumer well-being in a multicultural marketplace: From conflict to engagement. *International Journal of Consumer Studies*, 47(4), 1397–1415. [CrossRef]
- Eslami, H., Kabadayi, S., & Kozah, A. E. (2023). The role of market-based transformative service initiatives in service inclusion of refugees. *Journal of Services Marketing*, 37(7), 836–850. [CrossRef]
- Evans, B., & Bauman, Z. (2016, May 2). The refugee crisis is humanity's crisis. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2016/05/02/opinion/the-refugee-crisis-is-humanitys-crisis.html>
- Falchetti, C., Ponchio, M. C., & Botelho, N. L. P. (2016). Understanding the vulnerability of blind consumers: Adaptation in the marketplace, personal traits and coping strategies. *Journal of Marketing Management*, 32(3-4), 313–334. [CrossRef]
- Farrell, J. R., & Hill, R. P. (2018). Poverty research and measurement: Making the case for consumption adequacy. *Journal of Consumer Affairs*, 52(3), 770–791. [CrossRef]
- Firat, A. F., Dholakia, N., & Venkatesh, A. (1995). Marketing in a postmodern world. *European Journal of Marketing*, 29(1), 40–56. [CrossRef]
- Figueiredo, B., Chelekis, J., DeBerry-Spence, B., Firat, A. F., Ger, G., Godefroit-Winkel, D., Kravets, O., Moisaner, J., Nuttavuthisit, K., Penaloza, L., & Tadjewski, M. (2015). Developing markets? Understanding the role of markets and development at the intersection of macromarketing and Transformative Consumer Research (TCR). *Journal of Macromarketing*, 35(2), 257–271.
- Floyd, A., & Sakellariou, D. (2017). Healthcare access for refugee women with limited literacy: Layers of disadvantage. *International Journal for Equity in Health*, 16, 195.
- Francis, J. N. P., & Robertson, J. T. F. (2021). White spaces: how marketing actors (re)produce marketplace inequities for black consumers. *Journal of Marketing Management*, 37(1-2), 84–116. [CrossRef]
- Hanemann, U. (2018). *Language and literacy programmes for migrants and refugees: Challenges and ways forward* (ED/GEMR/MRT/2018/P1/26). UNESCO, Global Education Monitoring Report Team. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000266077>
- Hill, R. P. (2001). Surviving in a material world: Evidence from ethnographic consumer research on people in poverty. *Journal of Contemporary Ethnography*, 30(4), 364–391. [CrossRef]
- Hill, R. P. (2005). Do the poor deserve less than surfers? An essay for the special issue on vulnerable consumers. *Journal of Macromarketing*, 25(2), 215–218. [CrossRef]
- Hill, R. P., Cunningham, D., & Gentlemen, G. (2016). Dehumanization and restriction inside a maximum security prison: Novel insights about consumer acquisition and ownership. *Journal of the Association for Consumer Research*, 1(2), 295–313. [CrossRef]
- Hill, R. P., & Martin, K. D. (2014). Broadening the paradigm of marketing as exchange: A public policy and marketing perspective. *Journal of Public Policy & Marketing*, 33(1), 17–33. [CrossRef]
- Hill, R. P., & Sharma, E. (2020). Consumer vulnerability. *Journal of Consumer Psychology*, 30(3), 551–570.
- Hokkinen, M. (2023). From loss to involuntary liquidity: Refugees' relationships to possessions. *Consumption Markets and Culture*, 26(6), 423–442. [CrossRef]
- IOM. (2013). *Göç terimleri sözlüğü* (R. Perruchoud & J. Redpath-Cross, Eds., 2nd ed.). IOM. [Turkish]
- IOM. (2019). *Glossary on migration* (A. Sironi, C. Bauloz, & M. Emmanuel, Eds.). IOM.
- Jaiswal, A. K., & Gupta, S. (2015). The influence of marketing on consumption behavior at the bottom of the pyramid. *Journal of Consumer Marketing*, 32(2), 113–124.
- Jauhiainen, J. S., & Vorobeva, E. (2021). Syrian refugees and other Syrian forced migrants in Jordan: Forms of capital approach. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 50(2), 281–299. [CrossRef]
- Johns, R., & Davey, J. (2019). Introducing the transformative service mediator: Value creation with vulnerable consumers. *Journal of Services Marketing*, 33(1), 5–15.
- Kamran, S., & Uusitalo, O. (2016). Vulnerability of the unbanked: Evidence from a developing country. *International Journal of Consumer Studies*, 40(4), 400–409.
- Klein, J. G., & Hill, R. P. (2008). Rethinking macro-level theories of consumption: Research findings from nazi concentration camps. *Journal of Macromarketing*, 28(3), 228–242. [CrossRef]
- Koppenhafer, L., Scott, K., Weaver, T., & Mulder, M. (2023). The service empowerment model: A collaborative approach to reducing vulnerability. *Journal of Services Marketing*, 37(7), 911–926. [CrossRef]
- Krisjanous, J., & Kadirov, D. (2018). “Migrants are splendid types”: The “beautiful balts” megamarketing campaign to boost the reception of displaced persons in Australia after world war II. *Journal of Macromarketing*, 38(4), 425–440. [CrossRef]
- Le, T. H., Bui, M. T., & Uddin, G. S. (2022). Economic and social impacts of conflict: A cross-country analysis. *Economic Modelling*, 115, 105980. [CrossRef]

- Lee, R. G., Ozanne, J. L., & Hill, R. P. (1999). Improving service encounters through resource sensitivity: The case of health care delivery in an Appalachian community. *Journal of Public Policy & Marketing*, 18(2), 230–248.
- Malik, A. Z., & Paswan, A. (2023). Language-related stereotype threat, customers' well-being and its outcome. *Journal of Services Marketing*, 37(7), 895–910. [CrossRef]
- Mantoo, S. (2023, December 19). "Refugees" or "migrants"? How word choices affect rights and lives. UNHCR. <https://www.unhcr.org/news/stories/refugees-or-migrants-how-word-choices-affect-rights-and-lives>
- Martin, K. D., & Hill, R. P. (2012). Life satisfaction, self-determination, and consumption adequacy at the bottom of the pyramid. *Journal of Consumer Research*, 38(6), 1155–1168. [CrossRef]
- Martin, K. D., & Scott, M. L. (2022). We get by with a little help from our friends: Progress toward the future and an invitation to approach policy questions through novel perspectives. *Journal of Public Policy and Marketing*, 41(3), 197–202. [CrossRef]
- Miller, J. C., & Stovall, T. (2019). The "right to consume"? Re-thinking the dynamics of exclusion/inclusion in consumer society. *Consumption Markets and Culture*, 22(5-6), 568–581. [CrossRef]
- Mitra, N., Hill, R. P., Chaudhuri, H. R., & Chaudhuri, A. (2022). Identity management as a coping strategy for stigmatization: The Case of Indian Sex Workers in a Libidinal Market. *Journal of Public Policy & Marketing*, 41(2), 124–140. [CrossRef]
- Nasr, L., & Fisk, R. P. (2019). The global refugee crisis: how can transformative service researchers help? *Service Industries Journal*, 39(9-10), 684–700. [CrossRef]
- Nath, S. D., Jamshed, K. M., & Shaikh, J. M. (2022). The impact of the COVID-19 pandemic on subsistence consumers' well-being and coping strategies: Insights from India and Bangladesh. *Journal of Consumer Affairs*, 56(1), 180–210. [CrossRef]
- OECD. (2019). *Skills matter: Additional results from the survey of adult skills*. OECD Publishing.
- OECD, & ILO. (2018). *How Immigrants contribute to developing countries' economies*. ILO/OECD Publishing.
- O'Reilly, Z. (2018). 'Living liminality': Everyday experiences of asylum seekers in the 'direct provision' system in Ireland. *Gender, Place and Culture*, 25(6), 821–842.
- Ozkazanc, S. (2021). Transportation experiences of Syrian refugees under the clampdown of poverty, social exclusion and spatial segregation. *Cities*, 112, 103117. [CrossRef]
- Parrenas, R., Landolt, P., Goldring, L., Golash-Boza, T., & Silvey, R. (2021). Mechanisms of migrant exclusion: Temporary labour, precarious noncitizenship, and technologies of detention. *Population, Space and Place*, 27(5). [CrossRef]
- Penaloza, L. (1995). Immigrant consumers: Marketing and public policy considerations in the global economy. *Journal of Public Policy & Marketing*, 14(1), 83–94.
- Peterson, M. (2006). Focusing the future of macromarketing. *Journal of Macromarketing*, 26(2), 245–249.
- Piacentini, M., & Hamilton, K. (2013). Consumption lives at the bottom of the pyramid. *Marketing Theory*, 13(3), 397–400. [CrossRef]
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster.
- Quinn, S., & Ruiz, I. (2022). Forced migration: Evidence and policy challenges. *Oxford Review of Economic Policy*, 38(3), 403–413. [CrossRef]
- Ranjitha, G. P., Unnithan, A. B., & Belk, R. W. (2021). Consumption to compensate for the feeling of "loss of ownership of self" Women's journeys through the liminal transitions of marriage. *International Journal of Consumer Studies*, 47(1), 350–372. [CrossRef]
- Saatcioglu, B., & Corus, C. (2014). Poverty and intersectionality: A multidimensional look into the lives of the impoverished. *Journal of Macromarketing*, 34(2), 122–132.
- Saatcioglu, B., & Corus, C. (2015). An inclusive approach to consumer vulnerability: Exploring the contributions of intersectionality. In K. Hamilton, S. Dunnett, & M. Piacentini (Eds.), *Consumer vulnerability: Conditions, contexts and characteristics*, (pp. 45–56). Routledge.
- Saatcioglu, B., & Corus, C. (2016). Exploring spatial vulnerability: Inequality and agency formulations in social space. *Journal of Marketing Management*, 32(3-4), 230–251. [CrossRef]
- Saatcioglu, B., & Ozanne, J. L. (2013a). A critical spatial approach to marketplace exclusion and inclusion a critical approach to space the production of space through abstract and social space. *Journal of Public Policy & Marketing*, 32, 32–37. [CrossRef]
- Saatcioglu, B., & Ozanne, J. L. (2013b). Moral habitus and status negotiation in a marginalized working-class neighborhood. *Journal of Consumer Research*, 40(4), 692–710. [CrossRef]
- Salas-Ruiz, A., Eras-Almeida, A. A., Rodríguez-Rivero, R., Sanz-Cobena, A., Muñoz-Hernández, S., Canet, J., Rojo-Losada, A., & Gesto-Barroso, B. (2022). A novel methodology for supporting integration between refugees and host communities: NAUTIA (Need Assessment under a Technological Interdisciplinary Approach). *Journal of Refugee Studies*, 34(4), 4503–4533. [CrossRef]
- Sandikci, O., & Kravets, O. (2019). CCT perspectives on macromarketing: Introduction to the special issue. *Journal of Macromarketing*, 39(1), 5–8. [CrossRef]
- Scott, M. L., Martin, K. D., Wiener, J. L., Ellen, P. S., & Burton, S. (2020). The COVID-19 pandemic at the intersection of marketing and public policy. *Journal of Public Policy & Marketing*, 39(3), 257–265. [CrossRef]
- Sennett, R. (2015). *Yeni kapitalizmin kültürü* (3rd ed.), (A. Onocak, Translation Ed.). Ayrıntı Yayınları. [Turkish]
- Shultz, C. J., Barrios, A., Krasnikov, A. V., Becker, I., Ben-

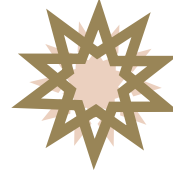
- nett, A. M., Emile, R., Hokkinen, M., Pennington, J. R., Santos, M., & Sierra, J. (2020). The global refugee crisis: Pathway for a more humanitarian solution. *Journal of Macromarketing*, 40(1), 128–143. [CrossRef]
- Shultz, C. J., Dickinson, R., Gross-Bart, S., Gundlach, G., Holbrook, M., Pecotich, T., Shapiro, S., & Wilkie, B. (2007). Marketing as constructive engagement. *Journal of Public Policy & Marketing*, 26(2), 293–301. [CrossRef]
- Shultz, C. J., Hoek, J., Lee, L., Leong, W. Y., Srinivasan, R., Viswanathan, M., & Wertenbroch, K. (2022). JPP&M's global perspective and impact: An agenda for research on marketing and public policy. *Journal of Public Policy & Marketing*, 41(1), 34–50. [CrossRef]
- Shultz, C. J., & Holbrook, M. B. (2009). The paradoxical relationships between marketing and vulnerability. *Journal of Public Policy & Marketing*, 28(1), 1547–7207.
- Shultz, C. J., Rahtz, D. R., & Sirgy, M. J. (2017). Distinguishing flourishing from distressed communities: Vulnerability, resilience and a systemic framework to facilitate well-being. In R. Phillips, & C. Wong (Eds.), *Handbook of community well-being research* (pp. 403–421). Springer. [CrossRef]
- Sirgy, M. J. (2021). Macromarketing metrics of consumer well-being: An update. *Journal of Macromarketing*, 41(1), 124–131. [CrossRef]
- Skran, C., & Easton-Calabria, E. (2020). Old concepts making new history: Refugee self-reliance, livelihoods and the “refugee entrepreneur”. *Journal of Refugee Studies*, 33(1), 1–21. [CrossRef]
- Stone, C. (2022). Stadia of sanctuary? Forced migration, flawed football consumers and refugee supporters clubs. *Sport in Society*, 25(3), 687–703. [CrossRef]
- Strang, A. B., & Quinn, N. (2021). Integration or isolation? Refugees' social connections and wellbeing. *Journal of Refugee Studies*, 34(1), 328–353. [CrossRef]
- Thompson, B. (2019, October 15). Climate change and displacement. *UNHCR*. <https://www.unhcr.org/news/stories/2019/10/5da5e18c4/climate-change-and-displacement.html>
- Thompson, C. J., Locander, W. B., & Pollio, H. R. (1990). The lived meaning of free choice: An existential-phenomenological description of everyday consumer experiences of contemporary married women. *Journal of Consumer Research*, 17(3), 346–361. [CrossRef]
- UN. (2022, February 24). *As security council meets on Ukraine crisis, Russia announces start of 'special military operation'*. <https://news.un.org/en/story/2022/02/1112592>
- UN. (2023, June 13). *With climate crisis generating growing threats to global peace, security council must ramp up efforts, lessen risk of conflicts, speakers stress in open debate* [Press release]. <https://press.un.org/en/2023/sc15318.doc.htm>
- UNESCO. (2018). *Global education monitoring report 2019: Migration, displacement and education – building bridges, not walls*. Global Education Monitoring Report Team. <https://www.unesco.org/gem-report/en/migration>
- UNESCO. (2023, April 20). *Migrants, refugees, or displaced persons?* https://www.unesco.org/en/articles/migrants-refugees-or-displaced-persons?TSPD_101_R0=080713870fab2000cb7255c81899666db44bb0821abe28a319e92a4db15dc1d745b2aba81a6faf8808a16474851430007cf7b5c533a0fe3ce6a9bedfff0d3c54fd4e1f7f3ec8c48b428f9ff167e6d7ce499e794e40e8d0bfd07229d08027f1b5#:~:text=Displaced%20persons%3A%20Persons%20who%20have,natural%20or%20human%2Dmade%20disasters
- UNHCR. (2016). *Refugee or migrant?* https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/02/UNHCR_Refugee_or_Migrant_EN.pdf
- UNHCR. (2022, March 1). *UNHCR mobilizing to aid forcibly displaced in Ukraine and neighbouring countries*. <https://www.unhcr.org/news/briefing-notes/unhcr-mobilizing-aid-forcibly-displaced-ukraine-and-neighbouring-countries>
- UNHCR. (2023a). *Global trends: Forced displacement in 2022*. <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2022>
- UNHCR. (2023b, October 24). *Refugee population statistics database*. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>
- Varey, R. J. (2010). Marketing means and ends for a sustainable society: A welfare agenda for transformative change. *Journal of Macromarketing*, 30(2), 112–126.
- Venugopal, S., & Viswanathan, M. (2017). The subsistence marketplaces approach to poverty: Implications for marketing theory. *Marketing Theory*, 17(3), 341–356.
- Verme, P., & Schuettler, K. (2021). The impact of forced displacement on host communities: A review of the empirical literature in economics. *Journal of Development Economics*, 150, 102606. [CrossRef]
- Viswanathan, M., Alfonso Arias, R., & Sreekumar, A. (2021). Extreme exclusion and relative deprivation in subsistence marketplaces: A study in a refugee settlement in Nakivale, Uganda. *Journal of Consumer Affairs*, 55(1), 87–117. [CrossRef]
- Viswanathan, M., & Gau, R. (2005). Functional illiteracy and nutritional education in the United States: A research-based approach to the development of nutritional education materials for functionally illiterate consumers. *Journal of Macromarketing*, 25(2), 187–201.
- Viswanathan, M., Rosa, A., Harris, J. E., Garbarino, E., Griffin, A., Haugtvedt, C., Otnes, C., Qualls, B., Ritson, M., Sherry, J., Mcdermott, D., Schlomann, D., Eizinger, J., Joy, D., Bailey-Gaydos, M., Belber, C., Heckman, N., Mcdowell, E., & Vankoevinger, G. (2005). Decision making and coping of functionally illiterate consumers and some implications for marketing management. *Journal of Marketing*, 69(1), 15–31. [CrossRef]

- Viswanathan, M., Rosa, A., Ruth, J. A., Arnould, E., Bickart, B., Commuri, S., Grewal, D., Morrin, M., Hsiung, R. O., Otnes, C., & Sridharan, S. (2010). Exchanges in marketing systems: The case of subsistence consumer-merchants in Chennai, India. *Journal of Marketing*, 74(3), 1–17. [CrossRef]
- Wang, C., Zhou, X., & Zhang, C. (2015). The impact of social capital on wages of rural migrants and its gender difference in China. *Journal of Macromarketing*, 35(2), 202–217. [CrossRef]
- Wang, J. J., & Tian, Q. (2014). Consumer vulnerability and marketplace exclusion: A case of rural migrants and financial services in China. *Journal of Macromarketing*, 34(1), 45–56. [CrossRef]
- World Bank. (2023). *World development report 2023: Migrants, refugees, and societies*. World Bank.
- World Economic Forum. (2023). *The global risks report 2023* (18th ed.). World Economic Forum.
- Yap, S. F., & Kapitan, S. (2017). Consumption coping and life transitions: An integrative review. *Australasian Marketing Journal*, 25(3), 194–205. [CrossRef]

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıldız Social Sciences Institute Journal

Web sayfası bilgisi: <https://ysbed.yildiz.edu.tr>
DOI: 10.14744/ysbed.2023.00038

Kitap İncelemesi / Book Review

Arz ve talebi birlikte say
Count supply and demand together

Salih AKSOY*^{id}

Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Doktora Programı, İstanbul, Türkiye
Yıldız Technical University, Institute of Social Sciences, Doctoral Programme in Business Management, İstanbul, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Hakkında

Geliş tarihi: 15 Mayıs 2023
Revizyon tarihi: 26 Ocak 2024
Kabul tarihi: 29 Ocak 2024

Anahtar kelimeler:

Jean-Baptiste Say, Politik
Ekonomi İlmihali, Yönetim,
Üretim Faktörleri, Girişimcilik.

ARTICLE INFO

Article history

Received: 15 May 2023
Revised: 26 January 2024
Accepted: 29 January 2024

Key words:

Jean-Baptiste Say, Treatise on
Political Economy, Management,
Production Factors, Entrepreneurship.

ÖZ

Yaşadığı dönem boyunca birçok eser vermiş olan Jean-Baptiste Say, asıl ününü 'Politik Ekonomi İlmihali' kitabıyla kazanmıştır. Bu eserin yazıldığı dönemin analizine bakıldığında ekonomik, mali ve yönetsel alanlarla derin ilişkiler kurulabilir. Bu sebeptendir ki kitap çeşitli dillere çevrilmiş ve yaygınlaşmıştır. Bu yazında kitabın daha çok yönetim düşüncesine etkisi incelenmiş, Say'ın üretim faktörlerinin pratikte etkisini artıracak görüşleri, yönetsel perspektifte ele alınmıştır.

Atıf için yazım şekli: Aksoy S. Arz ve talebi birlikte say. Yıldız Sos Bil Ens Der 2023;7:2:131–135.

ABSTRACT

Jean-Baptiste Say produced many works during his lifetime. His most important work was the Treatise on Political Economy. Looking at the analysis of the period in which this work was written, deep relations can be established with economic, financial and administrative fields. For this reason, the book has been translated into various languages and has become widespread. In this article, the effect of the book on management thought has been examined and Say's views that will increase the effect of production factors in practice have been examined from a managerial perspective.

Cite this article as: Aksoy S. Count supply and demand together. Yıldız Sos Bil Ens Der 2023;7:2:131–135.

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail adres: aksoysalih@gmail.com

Yıldız Teknik Üniversitesi, SBE, İşletme Yönetimi Doktora Programında Prof. Dr. Esin Can tarafından yürütülen "Yönetim Alanında Yönlendirilmiş Okumalar" dersi kapsamında hazırlanmıştır.

Published by Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye

This is an open access article under the CC BY-NC license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

*“Her arz kendi talebini yaratır.”
Jean-Baptiste Say*

GİRİŞ

Politik ekonominin öncü isimlerinden olan Jean-Baptiste Say'ın akıllara kazınan ve sloganlaşan bu sözü, onun en önemli eseri ve bu çalışmanın konusu olan 'Politik Ekonomi İlmihali' kitabında geçmektedir. Yazının başlığı da Say'ın arz ve talep ile ilgili olan bu cümlesine atıfta bulunmaktadır. Say bu kitapta “Sermaye nedir?, Zenginlik nedir?, Mülkiye nedir?” sorularını okura yönlendirmiş ve bu soruların cevaplarını da yine kitabında anlatmaya çalışmıştır. Bu çalışmada Say'ın Politik Ekonomi İlmihali kitabının eleştirisi, onun hayatı, düşünceleri, yaşadığı dönem, etkilendiği ve etkilediği düşünürleri de kapsayacak şekilde; işletme yönetimi bakış açısıyla incelenecektir.

Çalışma boyunca hem ilgili kitaptan hem de Jean-Baptiste Say ile alakalı yazılmış diğer makale ve kitaplardan yararlanılacaktır. Bu makale ve kitaplar, kronolojik bir sırayla taranıp konuyla ilişkilendirilecektir. Analiz ve Değerlendirme kısmında daha çok yazar, yaşadığı dönem ve düşünceleri objektif olarak yansıtılacakken, Tartışma ve Sonuç bölümünde kitap tüm boyutları ile değerlendirilecektir.

ANALİZ VE DEĞERLENDİRME

Yönetim düşüncesi, asırlar içerisinde hem teorik hem pratik olarak oluşan ve gelişen bir süreci ifade etmektedir. İnsanlar bir arada yaşamaya başladıktan itibaren belirli kurallar, yükümlülükler ve yaptırımlar çerçevesinde bulunmuşlardır. Evvelce bu anlayış daha ziyade toplum ve sosyal hayatın yönetimi ile şekillense de, zaman içerisinde ekonomik yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır.

Jean-Baptiste Say de bu dönüşüm içerisinde hem ekonomik hem de politik yönetimle ilgili olarak ortaya çıkan yazar ve düşünürlerden bir tanesi olmuştur. Jean-Baptiste Say, 18. yüzyılda Fransa'nın Lyon kentinde doğmuştur. Bu dönemde Lyon, Fransa için sanayi anlamında en önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. 1789'da gerçekleşen devrim de Say'ın ilgi alanlarını şekillendirmiş ve ona büyük toplumsal dönüşümleri doğrudan gözlemleme imkânı vermiştir. Varlıklı bir aileden gelen Say, iyi bir eğitim almıştır. Bu süreçte Platon, Jean-Jacques Rousseau, John Locke ve David Hume gibi isimleri okumuş ve onların görüşlerinden etkilenmiştir (Özgül, 1987). Sadece doğduğu yerle sınırlı kalmayan Say, farklı ülkelerde de eğitim görmüştür.

Say, birçok yazar ve düşünürü derinlemesine inceledikten sonra Fransa'ya dönerek, bu çalışmanın da ana konusu olan 'Politik Ekonomi İlmihali' kitabını yayınlamıştır. Eser, başta Bonapart ve Napolyon tarafından kendi politikalarına uymaması sebebiyle eleştirilmiştir. Ancak bu iki isim, Say'ın kaleminin gücünden de etkilenerek onu yanlarına çekmek istemişlerdir. Say, bu teklifi reddetmiştir. Eser, büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu kitaba yönelik 'ekonominin açık ve

anlaşılır olarak anlatıldığı eşsiz bir eser' şeklinde eleştiriler getirilmiştir. Say, hem Sanayi Devrimi'ni hem de Fransız Devrimi'ni detaylıca incelemiş, gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bir dönem pamuk fabrikasında görev alan Say, üretim süreçlerini yakından incelemiş; akabinde yeni açılan bir fabrikanın teknisyen, mimari ve mühendis düzeylerinde başarıyla görev almıştır (Özgül, 1987). Oluşan politik ve ekonomik ortam, Say'ın ekonomi yönetimi ile alakalı görüşlerini pekiştirmiş ve girişimci sınıfını ortaya çıkarmıştır.

Bu kitabın yazıldığı dönem, kitap için hem tehditleri hem de fırsatları bir araya getirmiştir. Öncelikle kitap içerisinde anlatılan konular, dönemin iktidar sahipleri tarafından benimsenmemiştir. Hatta bu sebeptendir ki 'Politik Ekonomi İlmihali' kitabının 2. baskısı, çeşitli engellemeler sebebiyle planlanan zamandan sonraları gerçekleşmiştir. Ancak değişen politik iklim, Say'ın söylediği ve savunduğu görüşlerin ortaya çıkmasını desteklemiş ve Say, bu alanda büyük bir ün kazanmıştır. Ancak dönemin koşullarının politik anlamda hayli karışık olduğu, ekonomik anlamda ise arayış içerisinde olduğunu söylemek doğaldır.

Jean-Baptiste Say'ın hayatı, doğduğu yer ve zamanın politik ve ekonomik durumuna kısaca değinildikten sonra, 'Politik Ekonomi İlmihali' kitabının biraz daha üstünde durulması gerekmektedir. Say, bu araştırmanın konusu olan 'Politik Ekonomi İlmihali' kitabında temel anlamda 3 soru üzerinde yoğunlaşmış ve görüşlerini bu 3 konu üzerinden iletmiştir; Sermaye nedir?, Zenginlik nedir? ve Mülkiyet nedir?.

Say esas itibarıyla bu üç kavramı birbiriyle ilişkilendirmiştir. Asıl vurguladığı değer noktasına giderken, lazım olan etmenlerden bahsetmiştir. Sermayeyi sadece sahip olunan parasal varlık olarak değil, para yerine takas yoluyla da kullanılabilir her türlü mal ve geçmişten gelen bilgi ve tecrübe olarak değerlendirmiştir (Say, 1803). Kısaca beceri ve yeteneği de sermaye olarak görmüş, bu yönüyle bazı klasik iktisatçılardan (Örneğin A. Smith) ayrılırken günümüz işletmelerindeki en önemli gerekliliklerden biri olarak görülen “know-how”ın önemine değinmiştir (McConnell, 1949). Say, mülkiyetin zenginliği oluşturduğu görüşünü savunmuştur (Say, 1803.) Bu noktada etkilendiği liberal görüşün izleri vardır. Say, zenginliğin tanımını 'sahip olduğumuz değerler' olarak tanımlamış, topraklar ve sermayelerin devredilebilecek bir mülkiyet, yeteneklerin ise devredilemeyecek bir mülkiyet olduğunu öne sürmüştür (Say, 1803). Bu üç noktada bir işletmenin sahip olduğu değerleri kavramlaştırmış ve etkilerini açıklamıştır.

Kitap, başından itibaren yazara sorulan bir soru ve yazarın bu soruya yönelttiği cevap şeklinde ilerlemiştir. Kitabın dili, yazım şekline paralel olarak karşılıklı konuşma biçiminde, diyalog tarzında kurulmuş olsa da, kullanılan kavramlar ve üslup bakımından son derece akademik bir dil benimsenmiştir. Öyle ki Say, temel anlatımlardan sonra konuları örneklerle desteklemiştir. Bu örnekler, yazarın kullandığı akademik kavramları açıklamada önemli bir

yer tutmuştur. Bu açıdan bakıldığında yazarın üslubu hem akademik kitle için anlamlı hem de bu alanda çalışmayan insanların anlayabileceği bir düzeyde kalmıştır. Düz yazı şeklinde giden kitapta herhangi bir grafik veya tablo kullanılmamış, ancak yazarın vurguladığı noktalar itibari ile anlatım etkili olmuştur. Kitap, anlatım bakımından, dil ve üslup yönünden etkili ve anlaşılır bir şekilde yazılmıştır. Bu durum, kitabın güçlü yönünü sunarken, belirli bir ideoloji doğrultusunda sınırlanması ise kitabın zayıf yönünü oluşturmuştur. Say, kitap içerisinde çeşitli yerlerde indeks kullanmıştır. Ancak kitap içerisinde herhangi bir atıf kullanılmamıştır. Say, daha ziyade kendi görüşlerinden bahsetmiştir. Kitap daha çok olgusal olarak yazılmış olsa da, zaman zaman okuyucuya teorik bağlam da gösterilmiştir. Sorulan sorulara daha çok betimsel olarak yaklaşan Say, örneklerle tezlerini desteklemiş ve detaylandırmıştır.

İçerik itibari ile Say, ekonomiye çok temelden bakarak üretimin ne olduğunu ve nasıl olması gerektiğini açıklamıştır. Üretim için gerekli olan ve üretim sonrasında da ortaya çıkan sermaye ve değerlerin nasıl kullanılması gerektiğini tüketim üzerinden anlatmış ve en sonunda işin içerisine devlet otoritesini de katarak vergiler, borçlar ve piyasalar ile üretim ve tüketim dengesini harmanlayarak bu kitabı yazmıştır. Tüm bu dengelerin yönetilmesinin önemini farkında olan Say, üretim-tüketim-işletme-devlet-vb. arasındaki dengeyi de dikkatle incelemiş ve aktarmıştır.

'Politik Ekonomi' disiplini için temel eserlerden biri olduğu düşünülen bu kitap, bu alanın da doğal olarak ilk eserlerinden biri olmuştur. Say bu kitapta, 'olması gereken' üretim ve tüketim dengesini, faiz ve borç ilişkisini düzenleyici bir bakış açısıyla dile getirmiştir. Say, yaşadığı dönemin (Sanayi Devrimi sonrası ve Fransız Devrimi içerisi) politik, sosyal, ve ekonomik koşullarından etkilenmiş, liberal düşünce akımının önde gelen yazarlarından John Locke ve Adam Smith'e hayli yakınlık duymuştur.

Jean-Baptiste Say, etkilendiği düşünürlere paralel olarak özel üretimi desteklemiş ve girişimci bir sınıftan bahsetmiştir. Özel anlamda daha fazla değer yaratma ve zenginleşme üzerinde hayli durmuştur. Girişimcilik, bilimsel yönetim anlayışından itibaren literatürde ele alınan ve incelenen bir kavramdır. Girişimcilik ile ilgili ilk incelemeler Henri Fayol'da görülmektedir. Fayol'un yönetim ilkeleri arasında, teşebbüs fikriyle çalışanların ve yöneticilerin girişimci ruhlarından beslenen yönetim anlayışı önemli bir yer tutmuştur. (Parker ve Ritson, 2005). Girişimciliğin sadece iş kurma olarak algılanmaması, çalışanlar arasında da olması gereken bir fonksiyon olarak düşünülmesi gerektiği vurgulanmıştır (Fels, 2000). Bu düşünce, ilerleyen yüzyıllardaki Kaizen fikriyle benzerdir. Kaizen'de temel düşünce, bir işi en iyi bilen o işi yapan kişi olduğu düşüncesi mevcuttur ve işletmenin gelişimi için çalışanların geri bildirim ve girişimciliği hayli kritiktir (Imai, 1997). Günümüzde birçok şirket, çalışanlardan işle alakalı geri bildirimler ve tavsiye alma programları işletmektedir. Jean-Baptiste Say de giri-

şimcilikle ilgili düşünceleriyle, klasik yönetim anlayışının bu noktasıyla keşişmektedir. Bu durum, Say'ın yazdığı bu kitabın sadece politik ekonomi alanı ile ilgili olmadığını, yönetimin de girişimcilik alanı ile yakından alakalı olduğu sonucunu kanıtlar niteliktedir.

Genel olarak yazar, yaşadığı dönem ve kitap hakkındaki objektif değerlendirmeler verildikten sonra, bir sonraki bölümde Politik Ekonomi İlmihali kitabının içeriğinin değerlendirilmesine geçilecektir.

SONUÇ

Hemen her alanda olduğu gibi, yönetim alanı da kümülatif olarak gelişmiştir. Öncelikle yönetim alanının ilişkili olduğu birçok disiplinden bahsetmek gerekmektedir. Ekonomi, siyaset, psikoloji, sosyoloji vb. bilim dalları ve disiplinler; yönetim ile doğrudan veya dolaylı bir ilişki içerisinde olabilmektedir. İnsanların bir arada yaşamalarına paralel olarak gelişen yönetim düşüncesi, özellikle sanayi devriminden sonra işletme alanında daha sık görülmeye başlamıştır.

Jean-Baptiste Say, tam olarak bu kültürel ve ekonomik dönüşümün içerisinde yer almıştır. Sanayi Devrimi'nden sonra meydana gelen değişim paralel olarak, Fransız İhtilali'ni de bizzat görmüş ve içerisinde bulunmuştur. Tüm bu olaylar onun pratik gözlemlerini, teorik alt yapı ile birleştirmesinin önünü açmıştır. Evvelce de değinildiği gibi Politik Ekonomi İlmihali kitabı, politik ekonomi alanının öncü kitaplarından biri olarak kabul edilse de, yönetim ile de ilişkilendirilmiştir. Bu noktadan sonra kitap, öznel görüşler ve nesnel bilgiler ile harmanlanarak incelenecektir.

Herhangi bir alanda spesifik bir konu incelenirken, belirli ön kabuller ve sınırlılıklardan söz edilebilir. Burada üzerinde durulacak ilk husus, Jean-Baptiste Say'ın (aslında dönemindeki diğer yazarlara da benzer şekilde) belirli bir varlık sahibi olduğu gerçeğidir. Ailesinin sahip olduğu varlık ve doğup büyüdüğü şehrin ekonomik yapısı göz önüne alındığında Say, ekonomik, politik ve yönetim kavramlarına çok uzak bir kişi olmamıştır. Onun en büyük avantajlarından biri, iyi bir eğitim almış olmasıdır. Öyle ki, İngilizce öğrenip çeşitli düşünürleri okumuş, hatta Adam Smith'in Ulusların Zenginliği isimli kitabını Fransızca'ya çevirmiştir. Burada Say'ın liberal düşünceden etkilendiğini söylemek mümkündür. Say, Brandley'e göre Fransa'da laissez-faire grubunun lideri olmuştur (Brandley, 2014). Tüm bu durumlar Say'ın olaylara daha geniş bir perspektiften yaklaşarak düşünmesini sağlamış olabilir. Ancak bir çalışmanın olgunlaşması, zamandan bağımsız bir şey değildir. Toplu dönüşmelerin bu kadar hızlı ve çok olduğu yıllarda objektif olarak etkin ve verimli bir düşünceye varabilmek oldukça güçtür. Say da bu durumun etkisinde kalmıştır.

Say'ın birçok önemli yayını bulunmaktadır, ancak onu asıl ününe kavuşturan kitap, Politik Ekonomi İlmihali olmuştur. Bu kitap, evvelce de belirtildiği gibi soru-cevap şeklinde ilerlemektedir. Bu sorular tam olarak konunun ne

olduğunu detaylıca anlamak isteyen bir kişi tarafından sorulduğu izlenimini vermektedir. Say, her konuyu çeşitli örneklerle destekleyerek, sıkılmadan ve sıkmadan aktarmaktadır. Kitap, para ve üretim temalı başlasa da, Say asıl olarak ‘değer’ üzerinde durmaktadır. Ona göre değer, faydası olan ancak doğadan doğrudan elde edilemeyen şeylerdir. Bu bakış açısı günün koşullarına göre değerlendirildiğinde farklı, şimdilerde farklı yorumlanabilir. Örneğin Say, su kullanımı için faydadan bahsetmiş ancak suyu değer olarak görmemiştir (Say, 1803). Çağın koşullarına göre açıklamalar değişkenlik göstermiştir. Su, günümüzde kolay ulaşılabılır ve değersiz bir nesne değildir. Dünyanın çeşitli coğrafyalarında su krizi yaşanmakta, uluslararası kuruluşlar da bu krizden tüm dünyanın etkilenmemesi için politika ve eylemler geliştirmektedir.

Say, üretimi 3 temel başlıkta toplamıştır. İlk olarak tarım ve hayvancılıktan bahsetmiş, ikinci olarak imalat sanayisine değinmiş ve üçüncü olarak da ticaret demiştir. Bu sınıflandırmadan Say’ın üretim olarak kabul ettiği anlayışı, yine onun tabiriyle ‘değer yaratma’ olarak düşünmek çok zor değildir. Kısaca, üretimi parasal bir değerle ifade ettiği söylenebilir. Zira ticareti mutlak bir üretim sınıfına eklemiştir. Burada Tayşir’in kitabında kullandığı bir alıntıdan yararlanılabilir; Jean-Jacques Rousseau: “Tanımlar eğer kelimelerden inşa edilmiyor olsalardı son derece faydalı olabilirlerdi!” (Tayşir, 2019). Üretim kavramı, değer üretmek olarak kullanılabilir. Para da bir değerdir ancak her üretim, para üretimi gibi kullanılmamaktadır. Buradan yola çıkarak Say’ın ticareti üretim olarak kullanması, aslında teorik bir tartışma yaratabilir. Kitabın sloganı olan ‘Her arz kendi talebini yaratır’ cümlesi, piyasadaki bir malın, kendi üretim değerine eşit bir talebi olacağını iddia etmiştir (Say, 1803). Bir işletmede üretilen ürünlerin şüphesiz piyasada bir maddi karşılığı vardır. Bugün bu değer parayla ifade edilmektedir. Say’e göre sermaye ve zenginlik parayla birlikte bilgi ve tecrübe olabildiği gibi, değer de bugün farklı şekillerde düşünülebilir. Bir işletmenin ürettiği tek değer parasal bir karşılıkla ifadesini bulmayabilir. İşletmelerin artık ciddiyetle yaklaştıkları adil, şeffaf, hesap verebilirlik, kurumsal sosyal sorumluluk, toplumsal cinsiyet gibi birçok konu, yine işletmelerin bir değeri olarak düşünülmelidir. Bu değer, üretimden ziyade süreçlerin çıktısı olabildiği gibi, üretimin de bir çıktısı olabilir. Say’ın de yönetim düşüncesi anlamındaki girişimcilik vurgusu, bugün artık sosyal girişimcilik kavramına genişlemiş ve bir üretimle hem parasal hem diğer toplumsal faydaları oluşturabilecek değerler haline gelmiştir.

Say, tüm bunlara ek olarak girişimci sınıfını destekler niteliktedir. Bunu bir ideolojik sınıflandırmadan ziyade, daha yumuşak bir algı ile anlatmaktadır. Kamu tüketimi, kamu borçları, vergiler gibi konuların üzerinde dururken, kamu üretiminden ziyade kamu varlığını bireyler için kullanılacak ve gereksinimleri giderecek değerler olarak ele almıştır. Şüphesiz bu yaklaşım, iki ideolojik görüş ile birbirinden keskin bir şekilde ayrılmaktadır; Liberalizm ve

Komünizm. Her iki bakış açısıyla da Say’ın görüşleri pozitif ve negatif anlamlarda eleştirilebilir. Ancak temelde birkaç nokta üzerinde durmak gerekmektedir. Klasik iktisat tartışmalarının temelinde yer alan emek-değer kavramları, Say tarafından da ele alınmış ve değerın ortaya çıkış nedeninin emek olmadığı öne sürmüştür (Kazgan, 1997). Ona göre değerın oluşmasında emek, sermaye ve toprak benzer derecede kritiktir. Bu noktada klasik Marksistlerden hayli ayrılmıştır.

Henüz profesyonel bir yönetim anlayışının gelişmediği bir dönemin temsilcisi olan Say, yönetimi temel prensipler üzerinden ele almış; üretim araçlarının ve sermayenin kontrolü şeklinde açıklamıştır. İlerleyen yıllarda “mekanik örgüt” olarak açıklanan yönetim çalışmaları, Say’ın temel prensipleriyle benzerlikler göstermektedir. Say, yaşadığı dönem itibarıyla herhangi bir yönetici sınıftan bahsetmemiş, yönetimi “ekonomik yönetim” şeklinde düşünmüştür. Tüm bu dengelerin içerisinde Say yasası olarak kabul edilen ve Say’ın görüşlerini özetleyen, adeta sloganlaşan bir cümle mevcuttur: “Her arz kendi talebini yaratır” (Say, 1803). Say’e göre bireylerin zenginliği, toplumun ve devletin zenginliğini oluşturur (Say, 1803).

Say, Politik Ekonomi disiplininin öncü isimlerindedir. Uluslararası alanda Say ile ilgili birçok çalışma mevcuttur (Sechrest, 1999; Hazlitt, 1960; Palmer, 1997). Türkiye’de doğrudan Say ile ilgili pek nadir araştırma mevcuttur (Özgüven, 1987). Bu araştırma daha ziyade Say’ın temel yaklaşımlarını içermektedir. Jean-Baptiste Say ile alakalı, özellikle politik ekonomi içerisinde çeşitli araştırmalar yapılabilir. Kamu maliyesi, Say’ın bakış açısı ile incelenebilir bir çalışma alanıdır.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

- Fells, M. J. (2000). Fayol stands the test of time. *Journal of Management History*, 6(8), 345–360. [CrossRef]
- Hazlitt, H. (1960). Say’s law. In H. Hazlitt. *The critics of Key-*

- nesian economics. University Press of America.
- Imai, M. (1997). *Kaizen* (3rd ed.). Kalder Yayınları. [Turkish]
- Kazgan, G. (1997). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. Remzi Kitabevi. [Turkish]
- McConnell, J. W. (1949). *Büyük iktisatçıların temel doktrinleri* (H. Çalika, Translation Ed.). İsmail Akgün Matbaası. [Turkish]
- Özgüven, A. (1987). Jean Baptiste Say. İstanbul Üniversitesi *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43, 39–44. [Turkish]
- Palmer, R. R. (1997). *J.-B. Say: An economist in troubled times*. Princeton University Press.
- Parker, L. D., & Ritson, P. A. (2005). Revisiting Fayol: Anticipating contemporary management. *British Journal of Management*, 16(3), 175–194. [CrossRef]
- Say, J. B. (1803). *Politik ekonominin ilmihali* (F. Akhan, Translation Ed.). Liberus Yayınevi. [Turkish]
- Sechrest, L. (1999). Jean-Baptiste Say: Neglected champion of laissez-faire. In R. G. Holcombe (Ed.), *15 great Austrian economists*. Ludwig von Mises Institute.
- Tayşir, E. A. (2019). *Bu tez nasıl bitecek? Lisansüstü öğrencileri için araştırma kılavuzu*. İletişim Yayınları. [Turkish]